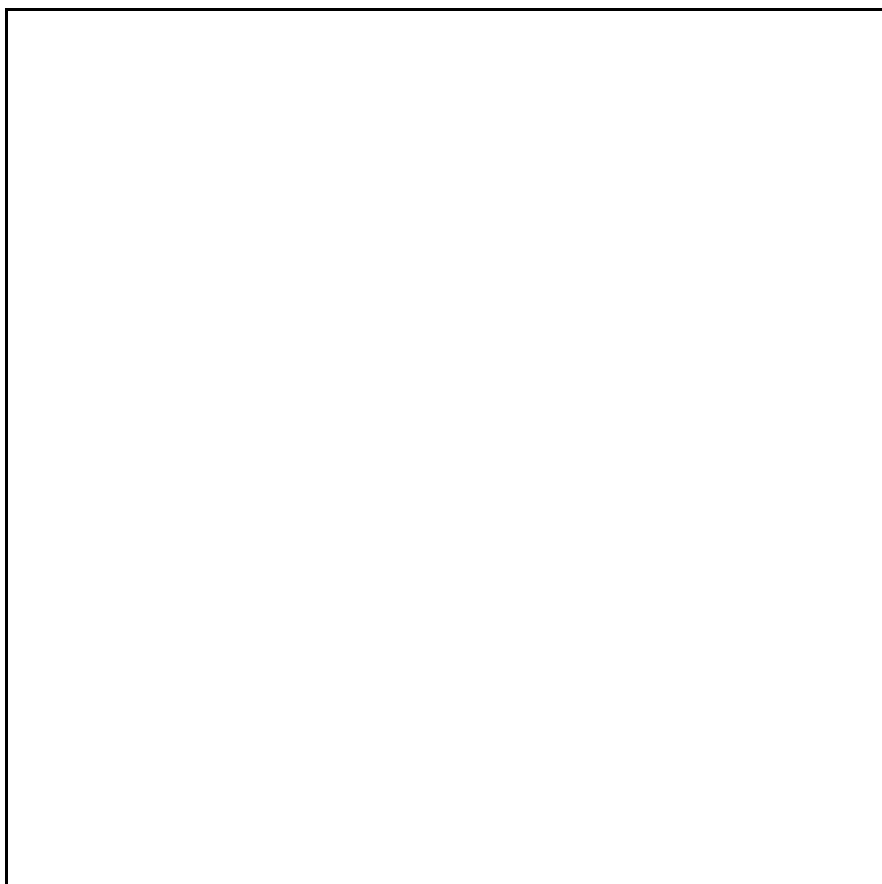

Европейска Фондация за подобряване на условията на живот и труд

Качество на живот в Европа

This report has not been submitted to the standard Foundation editorial process.

Автори:

Тони Фахей, Бертран Метр и Кристофър Уелън, Център за икономически и социални проучвания (ЦИСП, Economic and Social Research Centre (ESRI), Дъблин

Робърт Андерсън, Европейска фондация за подобряване на условията на живот и труд , Дъблин

Хенрик Домански и Антонина Островска, Полска академия на науките, Варшава

Йенс Албер, Йан Делхи, Волфганг Кек и Рикард Нойенбург, Център за социални проучвания (ЦСП, Social Science Research Centre (WZB), Берлин

Мануела Оланйеро и Киара Сарачено, Торински университет

Проект на фондацията: Качеството на живот в Европа

Ръководители на проучването: Робърт Андерсън, Хенрик Лицке и Хуберт Крийгър

Европейска Фондация за подобряване на условията на живот и труд

Качеството на живот в Европа

Първи резултати от новото паневропейско изследване

Каталогизираните данни можете да намерите в края на публикацията

Люксембург: Служба за Официални публикации на Европейските общности, 2004

ISBN 92-897-0260-5

© Европейска фондация за подобряване условията на живот и труд, 2004

По въпроси свързани с авторските права и разпространението на настоящата публикация се обръщайте към директора на Европейската фондация за подобряване условията на живот и труд:

Director,
European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions,
Wyattville Road,
Loughlinstown,
Dublin 18,
Ireland.

Европейската фондация за подобряване условията на живот и труд е автономно тяло на Европейския съюз, създадено с цел да подпомага оформянето на дългосрочна политика за решаването на обществени задачи и проблеми на трудовата дейност. По-подробна информация за фондацията можете да намерите на нейната уеб-страница www.eurofound.eu.int.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions
Wyattville Road
Loughlinstown
Dublin 18
Ireland
телефон: (353 1) 204 31 00
факс: (353 1) 282 64 56
Е-майл: information@eurofound.eu.int
www.eurofound.eu.int

Предговор

Европейският съюз, изграден от 25 държави-членки, е многолико и хетерогенно тяло. Културните и политически традиции и условията на живот се различават както между отделните държави, така и в рамките на всяка една от тях, като различията в качеството на живот са големи. Възможното бъдещо разширяване с цел приемането на още четири нови страни ще засили разнообразието и ще създаде една още по-комплексна Европа.

Информираността е ключов фактор при всяко едно усилие за създаване на сплотена Европа. Търсейки начин за попълване на съществуващите познания, Фондацията инициира своето Европейско проучване на качеството на живот (ЕПКЖ) през 2003. Първите резултати от този амбициозен проект, целящ да изследва качеството на живот в 28 страни – в 25 държави-членки и в три държави-кандидатки България, Румъния и Турция– предоставя изчерпателен портрет на една разширена Европа.

Изследването съдържа сравнения както между отделните страни, така и между различните демографски, социални и икономически групи. Разглежда документи, докладващи материалните условия, нивото на безработицата, условията на живот и труд, семейният и обществен живот, здравето и жилищната политика във всичките 28 държави. То обръща внимание на разбиранията на европейските граждани за тези условия, на тяхното субективно благосъстояние и на оценката им на обществото, в което живеят. По-подробните анализи на специфични проблеми, които са само бегло споменати в настоящото изследване, ще бъдат предмет на бъдеща серия от доклади на Фондацията на тема “Качеството на живот в Европа”.

Настоящият доклад предлага един уникален поглед към Качеството на живот на европейците днес. Вярваме, че ще допринесе за насочването на политическите процеси към подобряването на условията на живот и труд в Европа.

Уили Бушак

Изпълнителен директор

Кодове на държави

ЕС25

AT	Австрия
BE	Белгия
CZ	Чехия
CY	Кипър
DK	Дания
EE	Естония
FI	Финландия
FR	Франция
DE	Германия
EL	Гърция
HU	Унгария
IE	Ирландия
IT	Италия
LV	Латвия
LT	Литва
LU	Люксембург
MT	Малта
NL	Холандия
PL	Полша
PT	Португалия
SK	Словакия
SI	Словения
ES	Испания
SE	Швеция
UK	Обединеното кралство

СКЗ

BG	България
RO	Румъния
TR	Турция

Съкращения

ЕПКЖ	Европейско проучване на качеството на живот (EQLS European Quality of Life Survey)
СПС	Стандарти за покупателната способност (PPS Purchasing Power Standards)
ЕС15	15-те членски държави на Европейския съюз (до началото на май 2004)
ЕС25	25-те членски държави на Европейския съюз (след май 2004)
НДЧ	10-те нови държави-членки, присъединили се към Европейския съюз през май 2004 (бившите “встъпващи” държави)
СКЗ	Трите страни-кандидатки –: България, Румъния и Турция
СДЕС	Сектор "домакинства" в Европейския съюз (ECHP European Community Household Panel)
ЕОИ	Европейско обществено изследване (ESS European Social Survey)
БВП	Брутен вътрешен продукт

С разширяването си през май 2004 Европейския съюз обхваща 10 нови членски държави. Бъдещо разширяване може да включи още четири държави. Този процес поставя разнообразието на предно място в Европейския съюз – разнообразие в условията на живот, в културните традиции и в светоусещането. Грижата за културното многообразие е в основата на европейския идеал. От друга страна, големите различия в материалните източници както и в стандарта на живот, в процента на политическо участие, в степента на доверие в обществените институции и в разбирането на нуждите и отговорностите може да доведе до напрегната обстановка и конфликти.

За да могат да насърчават сплотеността по пътя към един по-голям и по-разнообразен Съюз, политиките и ръководителите на гражданското общество имат нужда да се облекчат на конкретна информация, която показва, как живеят хората и как възприемат условията си на живот.

Изхождайки от тази представа, Европейската фондация за подобряване условията на живот и труд инициира първото си по рода паневропейско проучване на качеството на живот (ЕПКЖ) през лятото на 2003 година. То покри 28 държави: 15 членски държави на ЕС (ЕС15), 10 държави в процес на приемане (днес новите държави-членки – НДЧ) и 3 в онзи момент страни-кандидатки (СКЗ). Проучването разглежда качеството на живот в няколко основни области на живота в Европейските страни. Окончателните съпоставителни данни покриват широк спектър от условията на живот в изследваните държави. Те дават първия по-широк поглед върху качество на живот в споменатите 28 държави. Планирани са също така редица по-сериозни проучвания по теми по-специфични за обществото. Резултатите от настоящото изследване са допълнение към вече съществуващите в дадената проблематика данни на Евробарометъра, които представляват част от серията проучвания на Фондацията за качеството на живот в Европа.

ЕПКЖ изследва както субективните, така и обективните аспекти на качеството на живот в сферите, които най-силно засягат условията на живот и възможностите на отделния човек. Някои от тези сфери – като напр. създаването на работни места, проблемите на бедността и десоциализацията, вече са предмет на дългосрочни политически инициативи в Европа. В резултат на разширяването на Европа други области - като напр. здравеопазването и жилищната политика, тепърва ще се превърнат в теми, изискващи нашето сериозно внимание.

Качеството на живот като концепция

Качеството на живот е широка концепция, засягаща цялостното благоустройство в рамките на едно общество, която придоби популярност сред социолозите-изследователи през 70-те години. Нейната цел е да даде възможност на хората във възможно най-голяма степен да постигат желаното и да избират идеалния за тях стил на живот. В този смисъл, концепцията за качеството на живот се простира отвъд изследванията на условията на живот, които наблягат основно на достъпните за хората материални ресурси. Съществуват три основни характеристики, свързани с концепцията за качеството на живот (Фахей, Нолан и Уелан, 2003):

1. Качеството на живот е съотносимо към житейската ситуация на всеки отделен човек. Концепцията изисква една микроперспектива, при която условията и схващанията на отделните хора играят ключова роля. Макроскопичните особености, свързани с икономическото и социалното състояние на едно общество, са важни при внедряването на откритията на индивидуално ниво в техния подходящ контекст, но не са централен предмет на проучването.

2. Качеството на живот е една многостранна концепция. Както бе отбелязано по-горе, представата за качество и разглеждането на няколко сфери на живота разширяват тесния поглед върху доходите и материалните условия, преобладаващ в други изследвания. Многоизмеримостта не само изисква описанието на няколко области на живота, но също така изтъква взаимодействието между тези области, тъй като това допринася за по-високото качество на живот.
3. Качеството на живот се измерва с помощта на обективни и субективни индикатори. Субективни схващания и менталитет са от особено значение при определянето на индивидуалните стремежи и ориентация на хората. Индивидуалните представи и оценки са най-ценни, когато са свързани с обективните условия на живот. Прилагането на двата начина за измерване качеството на живот дава възможност да се получи по-пълна картина.

Облягайки се на минали проучвания, Фондацията е избрала следните шест главни области за ЕПКЖ:

- работни места
- икономически източници
- семейство и домакинство
- обществен живот и участието в него
- здраве и здравеопазване
- знания, образование и обучение

Стратегия за разширена Европа

Две основни са предизвикателствата които характеризират европейския подход към качеството на живот:

1. Стратегическата цел на ЕС е да се превърне в най-конкурентната и динамична икономика, основана върху знания и способна на продължително икономическо развитие с повече и по-добри работни места и по-силна социално равновесие, както е предписано в Лисабонската стратегия.
2. Имайки предвид разширяването на ЕС с 10 нови държави, извършено през май 2004, и компенсацията чрез интегриране на още четири бъдещи държави – членки, увеличаването на културното разнообразие и различия в условията на живот между държавите-членки е неминуемо. Укрепването на социалното равновесие е един от начините за подобряване на условията на живот и намаляването на различията, който със сигурност ще подпомогне нужната интеграция.

От социалната политика на Европейския съюз се очаква да изиграе главна роля при създаването на нови възможности за хората с цел те да се възползват от социалните промени и да повишат житейското си равнище.

Качеството се е превърнало в ключова концепция в политиката, тъй като предоставя възможност за по-точно измерване на прогреса. Представата за “качеството на живот” обединява условията за живот и работа в една концепция, която от своя страна осигурява ефективното наблюдение на успеха или неуспеха на амбициозната Лисабонска стратегия.

Настоящият доклад е съсредоточен върху осем ключови области. Първите шест от тях разглеждат обективни условия, а последните два субективното възприятие:

1. Икономическа ситуация

Разпределението на доходите и степента на лишение са доста разнородни в различните части на Европа. Това е изключително важна проблема, която влияе върху изграждане на единно европейско общество.

2. Жилищното строителство и околната среда

Имущественият статус е показателен за материалните източници и дългосрочната сигурност. Жилищните условия и заобикалящата ни среда са еднакво важни при оформянето на качеството на живот.

3. Работни места, образование и умения

Висококачествените работни места са важно средство, което предпазва отделни лица и техни семейства от бедност и следователно имат огромно значение в процеса на социализацията. Създаване на повече и по-добри работни места с цел да се засили икономическата конкурентноспособност е една от основните задачи на трудовата политика на ЕС. Политиката, наблягаща на равенството на половете и насърчаваща целоживотното обучение, също заема централно място в европейската стратегия по труда, и то преди всичко във светлината на процесите на разширяване на ЕС.

4. Структура на домакинствата и семейните отношения

Семейството има огромен принос за чувството на всеки човек за благополучие, сигурност и принадлежност. Като се има предвид фактът, че разделението на труда според половете все още определя основните отговорности в домакинството и семейните грижи, в рамките на домакинството и семейството можем да отличим различни модели за мъжете и жените.

5. Равновесие между работа и живот

Работата и любовта според Фройд са двата основни пилона на човешката идентичност, които са се разграничили с времето. Освен това семейството представлява в същността си не само любов, но и работа, следователно 'работата в семейството е работа на любовта'. В платената работа обаче има вложена емоция. В миналото са били правени опити да се съгласуват семейството и платената работа чрез половото разделение на труда, но в наше време този модел се поставя под въпрос не само от жените, но и от мъжете. В резултат на това трябва да се стремим към едно по-добро равновесие между работата и живота като изхождаме от именно този нов контекст.

6. Здраве и здравеопазване

Доброто здраве е не само важно за чувството ни за благополучие, но също така определя способността ни да постигнем целите си. Различията в здравословното състояние на населението в Европа и качеството на здравните служби трябва да бъдат предмет на политическо внимание.

7. Субективно благоустройство

Личната оценка на отделния човек за качеството на неговата житейска ситуация е важен фактор, който може да поправи или да представи още по-точно картината, получена в резултат на проучването.

8. Схващания за качеството на обществото

Качеството на живота може да бъде съотнесено с два критерия: колко привлекателно за живот е обществото и степента на доверие, което гражданите на Европа изпитват един към друг и към своите социални и политически институции. Еднакво важни са и социалните различия. Откритията на проучването показват, че разбиранията за напрежението между отделните социални групи варират между старите и новите държави-членки, и че не винаги отразяват преобладаващите в публичната дискуссия проблеми.

Докладът завършва с обобщението на ключовите резултати от изследването, като ги свързва с най-новите политически разисквания и постижения.

Европейско проучване за качеството на живот

Проучването беше проведено от Инфомарт ГфК в 28 страни: в 15 държави-членки на ЕС преди май 2004 (ЕС15), в 10 държави, които се присъединиха към Съюза през май 2004 (НДЧ) и в три страни-кандидатки България, Румъния и Турция (СКЗ). Във всяка една държава бяха интервюирани около 1000 лица на възраст над 18 години. Изключение бяха 'по-малките' страни – Кипър, Естония, Люксембург, Малта и Словения – в които бяха проведени около 600 интервюта. Въпросникът (виж Приложение) беше разработен от изследователски консорциум и покрива широк спектър от области на живот, като набляга върху условията на труд, работните отношения, жилищната политика, семейството, степента на участие в социалните и политическите процеси, равнището на обществото, и субективното благосъстояние. Обработването на данните беше извършено от Центъра за социологически проучвания в Берлин (ЦСП). По същото време бяха прибавени няколко макроиндикатора с цел да се направи връзка между мненията на отделните хора (напр. Доходи на домакинството) и социалната ситуация в дадената страна като цяло (напр. БВП на глава от населението). В настоящата публикация поместваме завършения комплект данни под заглавие Европейско проучване за качеството на живот (ЕПКЖ).

ЕПКЖ е по същество един амбициозен опит да се изследва качеството на живот в широк спектър държави. Той е главен източник на информация, подчертаващ предизвикателствата, пред които е изправен ЕС след приемането на най-новите си членове. Изследването прави възможно оформянето на една точна картина на социалната ситуация в разширената Общност - картина, включваща както обективни, така и субективни елементи. Същевременно е важно да отбележим, че данните са до известна степен ограничени. Въпреки че извадките за всяка държава – около 1,000 доклада - са достатъчни за оформянето на един общ профил на населението, те са прекалено малки, за да позволят един по-подробен анализ на подгрупи като напр. имигрантите или семействата с един родител. Освен това, въпреки че настоящото изследване покрива широка гама от теми, който факт е сам по себе си предимство, нито една от тях не може да бъде разглеждана в дълбочина. Някои от аспектите на качеството на живот бяха измервани с по-ограничен пакет от индикатори, отколкото е прието при високо специализирани проучвания. Силната страна на това изследване обаче е в това, че предоставя синтез от информация по основните аспекти на качеството на живот, и то както обективни, така и субективни.

Методология

Събирането на данните беше организирано от Инфомарт ГфК, който възложи на националните институти да изтеглят произволни участници и да проведат интервюта във всяка отделна страна. Нивото на отзвук беше 58,4%. Проявиха се и доста големи различия в степента на отзвук на национално ниво, вариращи от 30,3% в Испания до 91,2% в Германия (виж Приложение). След като приключи събирането на данните, те

бяха цялостно проверени от Центъра за социални проучвания (ЦСП) с помощта на национални експерти.

Настоящият доклад илюстрира резултатите от всичките 28 участващи държави. Където е необходимо, данните са предоставени за всяка страна отделно, въпреки че статистическите стойности са въведени само в случай, че са налице поне 30 примера.

С цел да бъдат подчертани различията между бившите встъпващи държави (приетите неотдавна държави-членки), трите кандидатстващи държави и бившите 15 държави-членки на ЕС, наложи се да бъдат редуцирани пълнотата и броят на събраните данни. Поради тази причина бяха оформени четири международни средни стойности:

1. Средната стойност на ЕС15 се отнася за 15-те бивши държави-членки на ЕС: Австрия, Белгия, Дания, Финландия, Франция, Германия, Гърция, Ирландия, Италия, Люксембург, Холандия, Португалия, Испания, Швеция, и Обединеното кралство.
2. Средната стойност на НДЧ се отнася за 10-те бивши “встъпващи” държави, които се присъединиха към Европейския съюз през май 2004: Кипър, Чехия, Естония, Унгария, Латвия, Литва, Малта, Полша, Словакия и Словения.
3. Средната стойност на СКЗ се отнася за трите предвидени кандидат-членки, за които се предполага, че ще бъдат присъединени към Европейския съюз с по-късна дата: България, Румъния, и Турция.
4. Средната стойност на ЕС25 се отнася за 25-те държави на Европейското общество след разширяването му през 2004 година: ЕС15 и НДЧ.

Всичките средни стойности са претеглени на броя на населението на отделните държави. Това значи, че страните с по-многобройно население влияят в по-голяма степен върху нивото на тези средни стойности, отколкото страните с по-малобройно население. По тази причина, Полша и Турция доминират при отчитането на средните стойности съответно за НДЧ и СКЗ. Предимството на тази процедура е, че средната стойност представя броя на хората живеещи в съответния регион. От друга страна е важно читателят да вземе под внимание факта, че не е задължително специфичната средна стойност в дадена група от страни да важи за мнозинството от страните в тази група. Това е така, тъй като средната стойност отразява големите различия в броя на населението на съответните държави.

Всичките анализи са описателни, което означава, че таблиците и схемите показват, как се различават европейските държави в някои отношения и как получените резултати влизат във взаимоотношения с други характеристики на социалните групи. Тук няма да се опитваме обширно да обясняваме, защо съществуват подобни различия. Описателен доклад с голям брой променливи величини за 28 страни по правило подчертава главните резултати като същевременно подминава множество други открития. В настоящия доклад Последователността е в настоящия документ главен критерий при подбора на основните резултати. Това значи, че отделни държави ясно изпъкват на фона на всички останали стойности и могат да бъдат съотнесени към емпиричните открития в най-новите публикации по темата, или че съществуват ясно изразени и видими групи от страни, които показват постоянни социални модели, макар че това показателно съотношение не е на лице за една от страните.

1. Икономическа ситуация

Терминът “качество на живот” се отнася към цялостното благосъстояние на отделните хора. Негова отличителна черта е стремежът да премине отвъд тясната и едностранна представа за човешката личност. Настоящата глава разглежда обективни условия на живот и начинът, по който хората преценяват своята икономическа ситуация. Широката рамка, в която се разглеждат тези проблеми, е базирана върху представата, че са важни не само резултатите, но и възможността те да бъдат повлияни. Следователно, с цел да бъде разбрано какво провокира различията в разглежданите условия на живот и как да бъдат възприети тези различия, е необходимо да бъдат включени материални източници и, където е възможно, ключови контекстуални характеристики. Основен елемент при подобряване качеството на живот е осигуряване възможност на хората – доколкото е възможно - да постигнат желаните от тях цели. Настоящата глава разглежда доходите и житейската бедност като се има предвид факта, че за да бъдат обхванати предоставените на хората ресурси и възможности, е нужно да се направи оценка както на общите, така и на индивидуалните такива. Социалното осигуряване в области като здравеопазването, жилищните и социалните служби е фундаментално и ще бъде разгледано в някои от следващите глави. Обаче предишните изследвания показват, че аспектите, съсредоточени в тази секция оказват голямо влияние върху мнението на хората за тяхното благосъстояние (Уелан и кол., 2001; Ръсел и Уелан, 2004).

Провеждането на едно наблюдение на условията и качеството на живот не може да бъде чисто “научно” упражнение, а трябва да се добере до основните грижи и стремежи на обществото. Погледнато в светлината на настоящото проучване, това включва внедряването на откритията в контекста на актуалните задачи на европейската социална политика. В продължение на много години ЕС обръщаше много повече внимание на икономическата, отколкото на социалната си политика. В последните години обаче се забелязва промяна в предпочитанията. ЕС проявява все по-голям интерес и по-висока компетенция в областта на социалната политика – и то отчасти заради възприетата нужда да бъдат компенсирани някои от потенциалните ефекти от създаването на единен европейски пазар. Тези интереси придобиха още по-голямо значение с неотдавнашното разширение на ЕС.

Важни събития в повишаването на социалната компетенция бяха Социалната харта от 1989, Социалният протокол на Маастрихтския договор от 1989, и Член 136 и 137 на Амстердамския договор, апелирани към Общността да подкрепи предприетите от държавите-членки действия за борба със социалното неравенство. Грижата на европейската политика в настоящия момент включва повишаването на стандарта на живот и подобряването на условията на живот, засилването на социалната сплотеност и борбата със социалното неравенство. В контекста на взаимовръзката между икономическата и социалната сфери споменатото разширяване на перспективата е от огромно значение. Взаимоотношението между сферите в политиката е ясно подчертано в оформения от Лисабонския Европейски съвет нов пакет сложни задачи, които трябва да се решат. В контекста на тази нова насока социалният дисбаланс е ключова проблема на социалната политика. Неговата цел е да посрещне новите задачи, създадени от трансформациите в икономическата сфера.

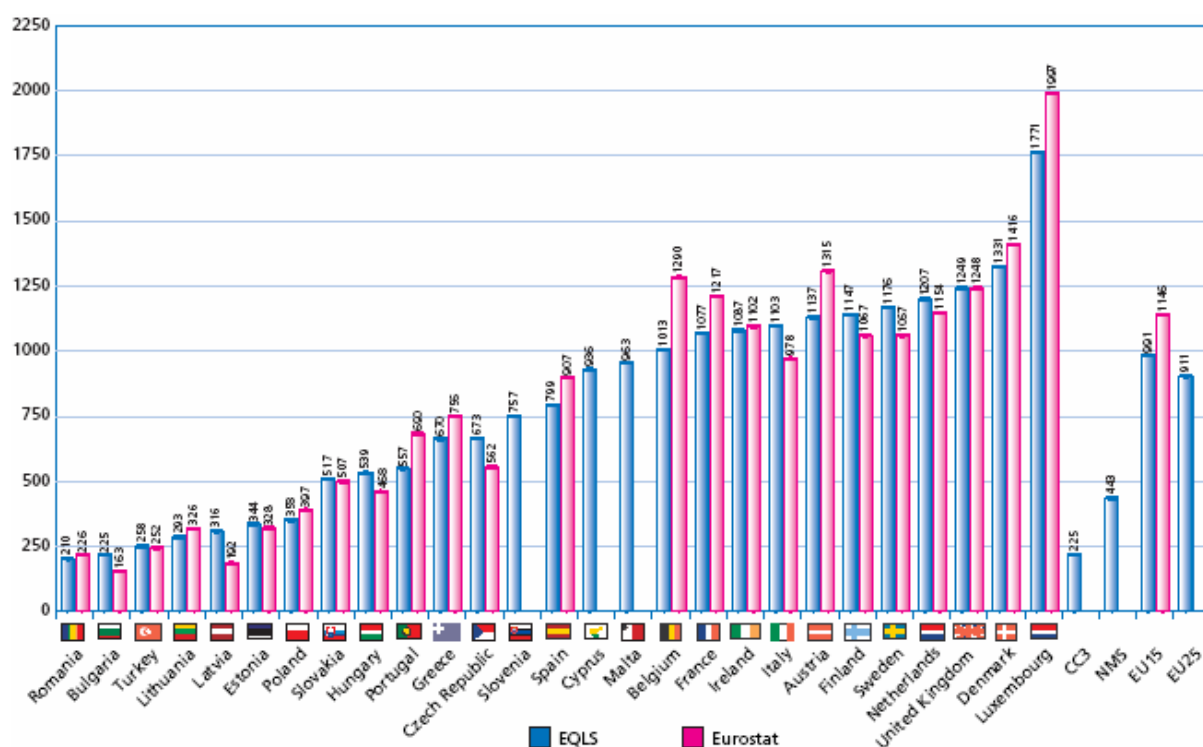
Променливото равновесие между икономическите и социалните мерки и необходимостта от последователно представяне на техните взаимовръзки, особено в контекста на разширяването на ЕС, са отразени в начина, по който се интерпретират ключовите елементи в концептуалната архитектура на интеграционната политика на ЕС. Концепцията на ‘социалната кохезия’ е в този смисъл свързана с равенството между страните и регионите в границите на ЕС, и то по-конкретно по-отношение на

нивото на икономическо развитие. То се измерва според степента, с която ключови икономически индикатори на национално и регионално ниво, като напр. БВП на глава от населението, се доближават до средното ниво за ЕС като цяло. В този смисъл ЕС може да бъде социално единен само ако в него няма държава или регион, които да са много по-бедни или по-слабо икономически развити от средната норма в ЕС .

Социализацията/десоциализацията могат да бъдат разглеждани като вътрешнодържавно съответствие на междудържавната концепция за социално единство. Трудностите при тяхното разрешаване са повече въпрос на вътрешнодържавни различия между отделните хора или домакинства, отколкото на различия между отделните страни или региони. Те не взимат под внимание пълната гама на социално разпределение вътре в държавите. По-голямо внимание се обръща на дихотомията между долните нива на разпределение – между изключените, ”изрязаните” от обществото малцинства – и останалите, за които се предполага, че представляват ‘главното течение’.

Следователно едно общество е социално интегрирано, ако нито един от неговите жители и нито едно от неговите домакинства не се намира под границата на бедността – едно условие, даващо възможност за участие в нормалния живот на едно общество. Внимание се обръща не само на различията като такива, но и на техните последици, включително на начинът, по който ги изживяват техните носители. На дневен ред е не просто степента на различие между отделните нива и формите на неравенство, но също така начинът на тяхната социална структура. До каква степен разминаването между отделните държави е следствие от различията в социо-демографските профили? Обясняват ли подобни фактори различията между ЕС15 от една страна и НДЧ и СКЗ от друга, или са различни самите основи на социалната стратификация? Играе ли източникът образуван в съюзния пазар по-важна роля извън ЕС15? По-пълно разбиране на споменатите въпроси може до голяма степен да улесни изграждането на подходяща политика за разрешаването им.

Схема 1: Съразмерен среден месечен доход на домакинство (преобразуван според Организацията за икономическо сътрудничество и развитие - ОИСР) по страни*

Въпрос 65: Ако съберете всичките източници на доходи (получени от всички членове на домакинството), коя буква отговаря на чистия доход на вашето домакинство, т.е. сумата, която остава след отчитането на всички данъци? (19 категории според разпределението на националните доходи)

Източник: ЕПКЖ 2003 и Евростат (дatabазата на Ню Кронос) 2001 * Няма данни за Германия. В някои от случаите липсват данни на Евростат.

1 Стандарти за покупателната способност (СПС) в една изкуствена обща валута, където различията в нивата на цените между отделните страни са елиминирани с помощта на АПС – Аналогия на покупателната способност (Purchasing Power Parities (PPP)).

Доходи и неравенство

Икономическото благоустройство и стандартът на живот зависят в голяма степен от ресурсите, които е способна да създаде една държава: нивото на националните доходи. Оценката на икономическите показатели обикновено се постига чрез използването на данните за БВП на глава от населението, които улесняват международните сравнения. По тази причина се препоръчва първо да се разгледа макроикономическия индикатор и да се проучи нивото и промените в БВП на глава от населението по Стандартите за покупателната способност (СПС)¹ за всичките 28 държави, включени в изследването. Това ще бъде извършено чрез сравнителен анализ на данните, събрани от ЕПКЖ, като се наблегне върху националния средностатистически доход на домакинство

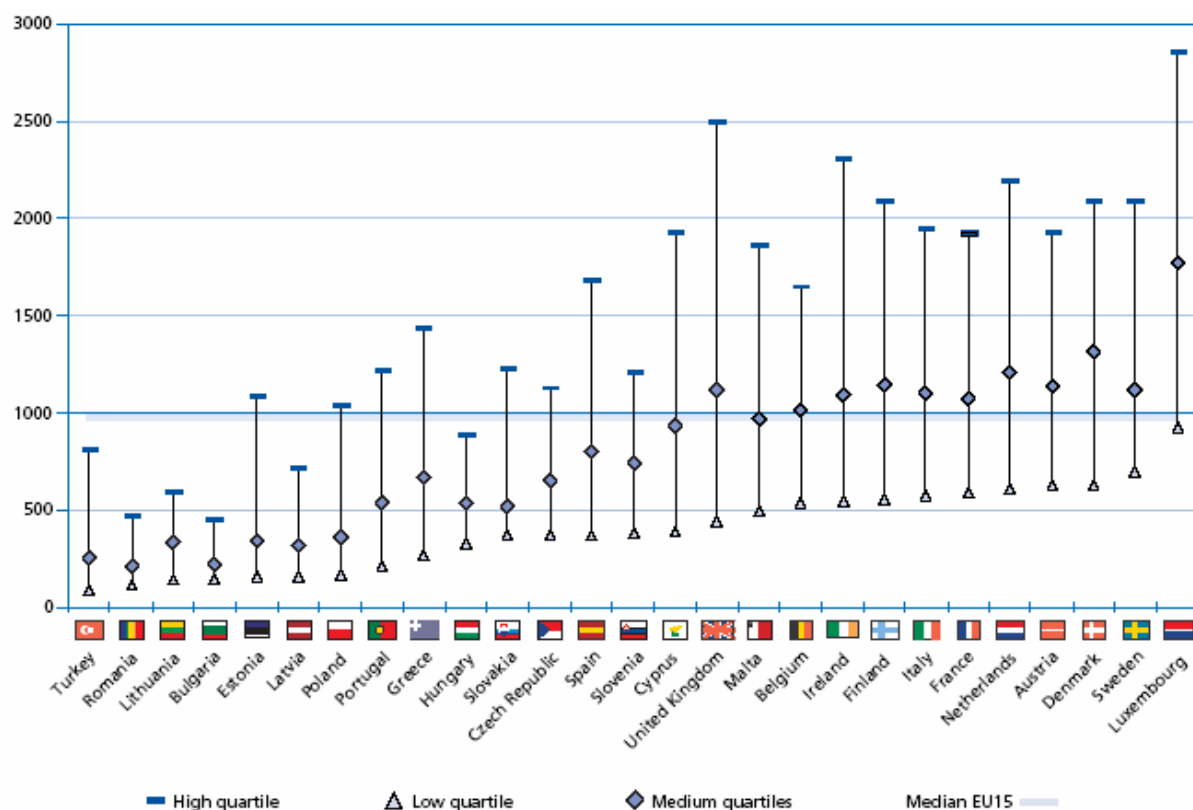
Не е изненадващо, че от гледна точка на нивото на БВП съществуват остри различия между отделни групи държави, като най-висок БВП на глава от населението се наблюдава в страните от ЕС15, следвани първо от НДЧ и след това от СКЗ. Средният БВП на глава от населението на страните от ЕС15 е 1,3 до 3 пъти по-висок от този на страните в НДЧ. Нивото на БВП на глава от населението в държавите с най-нисък БВП в рамките на ЕС15 е почти еднакво с това на страните с най-висок БВП на глава от населението в групата на НДЧ. В рамките на групата СКЗ се наблюдават минимални различия: БВП на глава от населението е доста подобен във всяка една от страните, а средното му ниво в ЕС15 е във всеки един случай повече от четири пъти по-висок.

Премествайки се от националните макроикономически данни към микроикономическите, ЕПКЖ предоставя информация за чистия месечен доход на домакинствата, който се използва за изработването на подобни анализи, провеждани с помощта на данните за БВП на глава от населението според СПС. Измерването на чистия месечен доход на домакинствата бе преобразувано според СПС, за да се направи възможно сравнението между отделните държави. С цел увеличаване на съпоставимостта и адаптиране към факта, че домакинствата се различават по размер и състав, за пресмятането на наличния съизмерим доход на домакинство според СПС за всяка една страна се използва преобразуваната скала на ОИСП. Разкритията, направени от ЕПКЖ, бяха сравнени със съответстващите данни от Статистическо бюро на Европейската комисия (Евростат) за 2001 година с цел да бъде проверена точността на проучването, направено през 2003. Съпоставката разкри някои проблеми в схемите от ЕПКЖ, описващи доходите в Германия. Поради тази причина те бяха извадени от Схема 1. Необходимо е да поясним, че целта на ЕПКЖ не е да събира независими становища относно доходите, а да предостави възможност да бъдат изследвани свързаните с тях релации, и то само ако цялостните оценки са съвместими с оценките, направени от източници, които се специализират в определяне на доходите .

Съпоставката между средния доход на домакинство по доклади на Евростат и ЕПКЖ показва, че оценките на Евростат за ЕС15 са значително по-високи от тези, извършени от ЕПКЖ, като различията варират от 6% до 29%. При сравнение на оценките за НДЧ и СКЗ с тези на ЕПКЖ се наблюдава обратния модел, където оценките на Евростат са като цяло по-ниски – с изключение на Литва и Полша – средно между 2% и 40% (Схема 2). Въпреки различията в оценките на абсолютните стойности на доходите между

Евростат и ЕПКЖ, моделът на разпределяне на доходите на домакинствата между 28-те страни е сходен – групирането по страни е подобно. В 11 от 15 от страните в ЕС15 съответният среден месечен доход на домакинство е над 1000 по СПС. Гърция, Португалия и Испания се отличават с най-ниски стойности – между 550 и 800 по СПС. Средния доход в НДЧ е по-нисък от половината от дохода за ЕС15. В групата на НДЧ нито една страна не докладва месечен доход над 1000 според СПС; Кипър и Малта са малко под тази граница. В рамките на СКЗ скалата на средния доход е твърде тясна и във всички случаи представлява една пета от средния доход в ЕС15 и малко над половината от този в НДЧ.

Схема 2: Разпределение на нивото на доходите във всички държави*

Статистически анализ на средния съизмерим (преобразуван ОИСП) общ доход на домакинство (нов ОИСП) за всяка отделна страна. Страните са подредени от ляво на дясно според БВП на глава от населението, като вляво са тези с най-ниски стойности.

* Липсват данни за Германия

Източник: ЕПКЖ 2003

Във всички държави от ЕС15, с изключение на Гърция, Португалия и Испания, средния общ доход на домакинство в средните квартали е по-висок от средните стойности в ЕС15. В повечето от НДЧ средният общ доход на домакинство в горния квартал е на подобно ниво като този от двете средни нива на ЕС15 (Схема 2). Някои страни като Унгария, Латвия и кандидатиралата се Турция все още не са способни да достигнат това ниво, но определено отчитат резултати по-високи от най-ниското ниво в ЕС15. На противоположния край на континуума са Румъния и България, където средното равнище при най-високите доходи е на нивото на най-ниските доходи в мнозинството от страните от ЕС15.

Ако разгледаме доходите на домакинствата от гледна точка на половете, оказва се, че в голяма част от страните в ЕС15 доходите на мъжката популация са с около 10% по-високи от тези на женската. Този процент нараства на около 30% в Италия, Португалия

и Испания. Същият широкообхватен модел се наблюдава в групата на НДЧ, където съотношението между доходите на мъжете и жените варира от 0.9 до 1.3. Изключение представлява Полша: тук интервюираните жени докладват по-високи доходи в домакинството. Държавите от групата на СКЗ също спадат към модела на по-високи доходи при мъжете.

При изследване на променливостта на доходите според възрастта, интервюираните бяха разпределени в пет категории. В болшинството от държавите от ЕС15, средните доходи са най-ниски при жителите на възраст от 18 до 24. Съществуват обаче значителни различия по отношение на възрастовия параметър, в който доходите са най-високи, като резултатите от наблюденията са равномерно разпределени между хората на възраст от 25 до 34 и от 50 до 64 години. До уеднаквяване се стига в пенсионната възраст – 65 и повече години, когато доходите остро намаляват. Що се отнася до ограничения на полагаема държавна пенсия, без съмнение най-ощетени са възрастните хора в Гърция, Португалия и Испания, които декларират значително по-ниски доходи от тези на най-младата възрастова група. Несъразмерността между възрастовите групи в рамките на отделните държави е най-остра в Обединеното кралство и Португалия, и най-малко осезаема в Австрия, Белгия и Италия.

Ако разгледаме НДЧ, в осем от 10-те държави нивото на доходите е най-високо във възрастовата граница между 25 и 34 години. За разлика от положението в страните от ЕС15, тук най-младото поколение не е никак особено ощетено. В девет от 10-те страни с най-ниски доходи са хората на възраст 65 и повече години. Като цяло обаче различията в изследваните възрастови групи доходи не са по-големи от тези в ЕС15. Крайните резултати за НДЧ са повлияни от единственото изключение в изследвания модел, а именно Полша, където с най-ниски доходи е най-младата част от населението, а с най-високи – най-възрастната. Що се отнася до СКЗ, и тук можем да наблюдаваме криволинеен модел на доходите, в който с най-малко средства разполага най-младата и най-възрастната част от населението.

Неща от първа необходимост и лишения

По-ранни проучвания, работили с данни на Евробарометъра и Сектора "домакинства" в Европейския съюз (СДЕС), показват, че за да може добре да бъде разбрано икономическото благоустройство на една държава, е нужно не само да се вземат под внимание доходите на домакинствата, но и да се измери възможно най-точно стандартът на живот, и то конкретно степента на лишение. (Уелан и кол., 2001; Ръсел и Уелан, 2004).

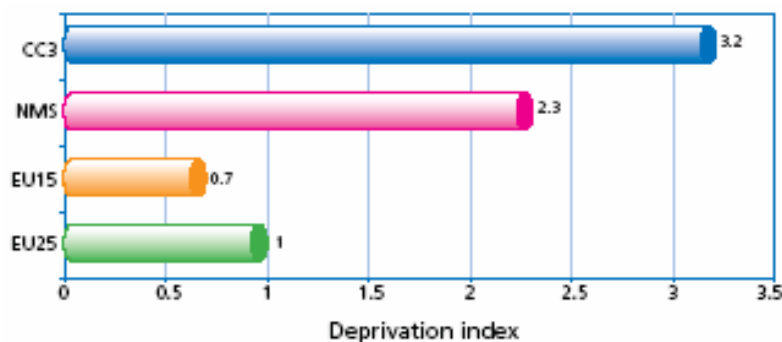
Измерването на степента на лишение е базирано върху шест вещи или дейности, които не може да си позволи едно домакинство. Този тип вещи или дейности бяха използвани при опитите да се определят показателите на бедността, които характеризират минималният приемлив стандарт на живот. Интервюираните бяха запитани, дали домакинството им притежава всеки един от тези показатели и ако не, дали това се дължи на факта, че не могат да си го позволят. Даден човек може да бъде определен като лишен от добри условия на живот само в случай, че и двете условия са изпълнени. Целта на настоящето изследване следователно бе да измери "принудителното" лишение от добри условия на живот. Средният брой от вещи или дейности, от които са лишени хората, е определен за всяка една от изследваните страни. Събраните данни са обособени според броя на населението на държавите от всяка група – ЕС15, НДЧ, ЕС25 и СКЗ (Схема 3).

Моделът на лишения съвпада с предварителни очаквания. Най-ниската степен на лишение бе отчетена в ЕС15 с ниво от 0,7 (което означава, че хората в ЕС15 се лишават средно от по-малко от 1 неща). Съответните стойности в НДЧ са повече от 3 пъти по-високи с ниво от 2,3 и за страните от СКЗ те са четири и половина пъти по-високи - 3,2. Благодарение на факта, че резултатите се изчисляват в съответствие с броя на

населението, данните за страните от ЕС25 и 28-те страни като цяло се доближават повече до резултатите от ЕС15, отколкото до нивата на НДЧ и СКЗ. Забелязваме, че по-горе посочените различия между групите страни са подобни на по-старите проучвания, основани на средния общ доход на домакинство, в които съответните съотношения между ЕС15 и другите две групи (НДЧ и СКЗ) са 2,2 и 4,4. Можем следователно да заключим, че както изчисленията на доходите, така и изследването на лишенията поставят изследваните държави на почти идентични нива от гледна точка на континуума на непривилгирироваността.

Схема 3: Средностатистическо ниво на лишение (шест вещи или дейности) според разпределението на страните

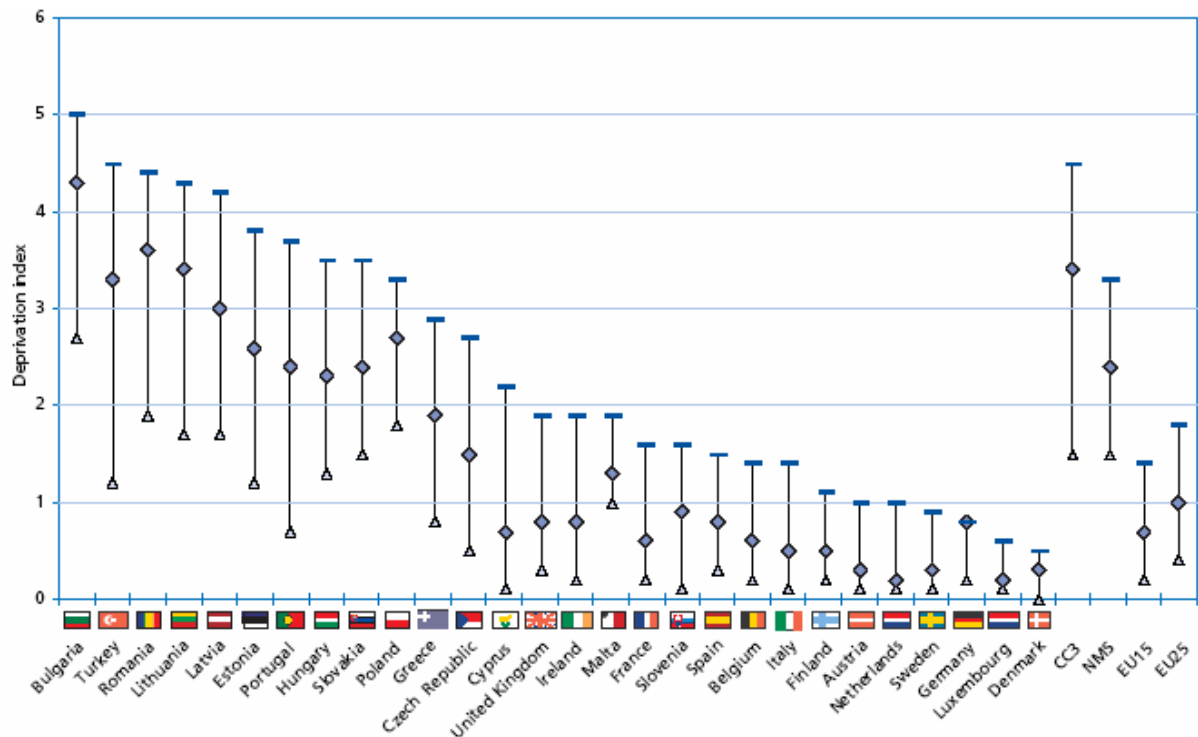
Среден брой от шест вещи или дейности– (1) поддържане на дома достатъчно топъл; (2) заплащане на едноседмична годишна почивка; (3) подновяване на всяка износена мебел; (4) възможност за месна храна на всеки два дена, стига да е желана; (5) покупка на нови дрехи, а не на дрехи от втора ръка; (6) приемане на приятелски или семейни посещения поне един път в месеца – считано за лишение само, ако хората не могат да си го позволят (Въпрос 20).

Източник: ЕПКЖ 2003

Разглеждайки по-отблизо данните за степента на лишение в сформираните групи страни, наблюдаваме остри различия между Португалия и Гърция от една страна и останалите страни от ЕС15 от друга. Португалия се отличава с три пъти по-високо ниво на лишение от средностатистическите данни за ЕС15, а втората с около два и половина пъти. Вследствие на това и двете страни отчитат по-високи нива на лишение от измерените в четири от НДЧ: Словения, Кипър, Малта и Чехия (по ред на степента на лишение). В действителност, стойностите, отчетени в Словения и Кипър, не се различават много от стойностите в мнозинството от страните в ЕС15. Ето защо става ясно, че нито една от групите не може да се възприема като изцяло еднороден блок. Групата на СКЗ действително отчита значително по-високи нива на лишение. Те обаче не се състезават за трите най-високи места, тъй като с най-висок праг е Литва.

Следва изследване на различията в разпределението на доходите (Схема 4). Най-остро несъответствие между долния и горния квартали се наблюдава в ЕС15, където съотношението е 7:1. За НДЧ то е съответно 2.2:1, а за страните от СКЗ - 3:1. Луфтът между групите страни може да се обясни с факта, че степента на лишение в долния квартал в ЕС15 е съвсем малко по-ниска, отколкото в най-горната в останалите държави. Несъразмерностите между групите страни са по-значителни на върха, отколкото на дъното. Ако леко изместим перспективата и се съсредоточим повече върху разликите между групите в рамките на всеки квартал поотделно, вместо да разглеждаме несъответствията напреко целия континуум, ще открием, че в долния квартал степента на лишение в групата на НДЧ е 2,4 пъти, а в СКЗ 3,2 пъти по-висока от тази в страните от ЕС15. Съответстващите стойности в горната една четвърт и в двата случая са 7,5:1.

Схема 4: Средна степен на лишение според доходите във всяка страна

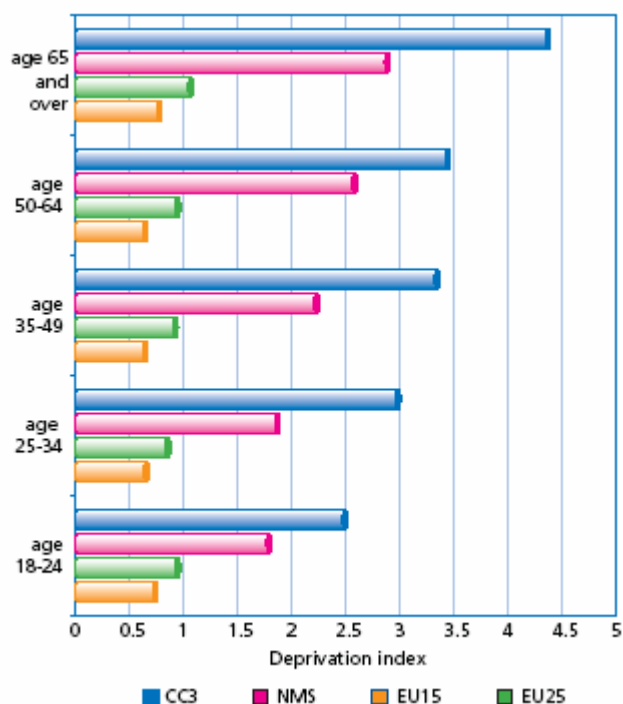
Среден брой от шест вещи или дейности – (1) поддържане на дома достатъчно топъл; (2) заплащане на едноседмична годишна почивка (3) подновяване на всяка износена мебел; (4) възможност за месна храна на всеки два дена, стига да е харесвана; (5) покупка на нови дрехи, а не на дрехи от втора ръка; (6) приемане на приятелски или семейни посещения с храна или пиене поне един път в месеца – считано за лишение само при условие, че хората не могат да си го позволят (Въпрос 20).

Източник: ЕПКЖ 2003

Изчисляването на съотношенията между квантилите за държавите от ЕС15 бе затруднено поради факта, че в много от тях нивото на лишение в горния квантил е почти нулево. Във високите етажи на йерархията на доходите само Гърция и Португалия отчитат нива на лишение доста над нулата. Моделът на лишение като такъв предполага, че най-високи нива на неравенство не могат да бъдат наблюдавани в държавите с най-висока степен на лишение. В долния квантил по скалата на доходите данните за различията между отделните страни отговарят на очакванията. Страните от Северна Европа отчитат значително ниски нива. За Ирландия и Обединеното кралство, които са повлияни от своите либерални социални режими, степента на лишение е по-висока от тази в останалите държави, с изключение на Гърция и Португалия.

Сред НДЧ става ясно, че неравномерностите са по-осезаеми в държави като Словения и Кипър, отколкото в страните от ЕС15. От друга страна обаче, абсолютните нива в тези две държави са сравнително ниски и доста подобни на отчетените в групата на ЕС15. (Точно обратната ситуация наблюдаваме в Гърция и Португалия, чиито резултати са подобни на отчетените в НДЧ.) Вариациите в различията между останалите държави от групата на НДЧ са относително скромни. В страни като Полша, Унгария и Словакия бяха измерени средни нива на лишение. Вътре в групата на НДЧ с най-високи нива на лишение се характеризират Балтийските държави – Естония, Латвия и Литва. Съвсем в края на скалата за измерване на степента на лишение се намира групата на СКЗ, като най-неблагоприятни са данните за България.

Схема 5: Среден индекс на лишението от добри условия на живот

Среден брой от шест вещи или дейности – (1) поддържане на дома достатъчно топъл; (2) заплащане на едноседмична годишна почивка (3) подновяване на всяка износена мебел; (4) възможност за месна храна на всеки два дена, стига да е харесвана; (5) покупка на нови дрехи, а не на дрехи от втора ръка; (6) приемане на приятелски или семейни посещения с храна или питие поне един път в месеца – считано за лишене само при условие, че хората не могат да си го позволят (Въпрос 20).

Източник: ЕПКЖ 2003

Както в случая с доходите, така и тук жените са оцетени във всички групи страни. Степента на лишене в ЕС15 е ниска, но същевременно с 50% по-висока при жените. В НДЧ абсолютните нива са по-високи, но пък не се наблюдават толкова остри различия между половете. Данните за жените са с приблизително 30% по-високи. Що се отнася до СКЗ, тук продължава тенденцията на покачване на абсолютните нива от една страна и намаляване на различията между половете от друга. Несъответствието при тях възлиза на 10% в ущърб на жените.

Вследствие на този модел несъответствията между мъжете във всички страни като цяло са по-значителни от тези при жените.

В сравнение с по принцип криволинейния модел на доходите, при който с нарастването на възрастта се покачват и доходите на хората, в страните от ЕС 15 се наблюдават сравнително малки различия в степента на лишене, които да са пряко свързани с възрастовите групи. (Схема 5). Тези данни обаче прикриват един друг факт, а именно, че в Португалия, Гърция и Испания степента на лишене се покачва с нарастването на възрастта. В Португалия например, 65-годишните се подлагат на три пъти повече лишения от хората под 25-годишна възраст. В Гърция и Испания разликата е приблизително две към едно. В други случаи като например Скандинавските страни, Обединеното кралство, Франция и Германия, съществува ясна тенденция за намаляване на степента на лишене с покачването на възрастта. От друга страна в Ирландия, Австрия и Холандия не се показват особени различия по отношение на възрастовите групи. В НДЧ и СКЗ степента на лишения са покачва с възрастта, като и в двете измерени групи на най-възрастните хора нива са с 40% по-високи от нивата, характерни за най-младите.

Въпреки, че вътре в групите на НДЧ и СКЗ съществуват известни разминавания, във всяка една от страните с изключение на Чехия, най-високото ниво на лишение бе измерено за най-възрастните хора, а най-ниското – в групата на най-младите. Вследствие на тези различия бе необходимо сравненията в и между групите държави да бъдат възрастово конкретизирани. Оказа се, че степента на лишение при най-младите в страните от НДЧ и СКЗ е съответно 2,4 и 3,3 пъти по-висока от измерената в ЕС15. Данните за най-възрастните са съответно 3,6 и 5,5. Потвърждава се твърдението, че дори и при най-младите жители на страните от НДЧ и СКЗ нивото на лишение е значително по-високо от това при възрастните жители на ЕС15. Различията между възрастовите групи влияят в още по-голяма степен на отделните страни. При младите жители на Обединеното кралство степента на лишение е особено висока, което вероятно се дължи на тяхната традиция да създават независими домакинства на по-ранна възраст, отколкото техните европейски връстници. Ако сравним тази възрастова група с нейното португалско съответствие, оказва се, че нивото на лишение при втората е в действителност леко по-ниско. Противоположни са резултатите в групата на хората над 65 години – в Португалия степента на лишение при тях е пет и половина пъти по-висока от тази на връстниците им в Обединеното кралство.

Таблица 1: Дял на домакинствата, затрудняващи се при заплащането на текущите сметки %

	СКЗ	НДЧ	ЕС15	ЕС25
Среда	25	21	7	10
Минимум	България (5)	Чехия (7)	Дания (3)	Дания (3)
Максимум	Румъния (30)	Полша (28)	Гърция (12)	Полша (28)

Въпрос 59: Имало ли е домакинството ви неизплатени дългове в рамките на последните 12 месеца, т.е. не е било способно да плати някоя от следните текущи сметки?

В: Текущи сметки като напр. електричество, вода, газ.

Източник: ЕПКЖ 2003

Подобна ситуация се наблюдава в Испания, където младите хора се подлагат на по-малко лишения от връстниците си в Обединеното кралство. Моделът отново се обръща с увеличаването на възрастта. До идентични резултати се стигна при сравненията между голяма част от изследваните страни.

Дългове в домакинството

Друго изследване на неизгодните позиции, проведено от ЕПКЖ, касае проблема за дълговете на хората при заплащане на текущите им сметки за предходния месец (виж Таблица 1).

Едно на всеки четири домакинства в СКЗ и едно на всеки пет в НДЧ признават, че изостават с изплащането на текущите сметки. Тези резултати са съответно два и половина и два пъти по-високи от отчетените в страните от ЕС15. Съществуват някои индивидуални наблюдения, чиято интерпретация не е лесна. Отговорилите в Гърция отчитат едно определено високо равнище от проблеми, докато регистрираното ниво при хората в другите южноевропейски страни и в България е сравнително ниско. Останалите наблюдения в общи линии отговарят на очакванията за ниска степен на задължаване в държавите от Скандинавия и Бенелукс и сравнително ниска такава в три от НДЧ - в Чехия, Словения и Малта.

Домашно производство

Бе направено предположение, че при едно сравнение между ЕС15 и останалите групи държави, ще се стигне до извода, че домашното производство с цел консумация е

много по-важно в държавите от НДЧ и СКЗ, и то особено при нужда от намаляване на абсолютната бедност. С цел изследване на тази вероятност, домакинствата бяха запитани, дали през изминалата една година са отглеждали зеленчуци или плодове, или са гледали домашни птици или добитък поради нужда от хранителни продукти. Необходимо е да отбележим, че даденият въпрос не прави разлика между производството от необходимост и производството по желание.

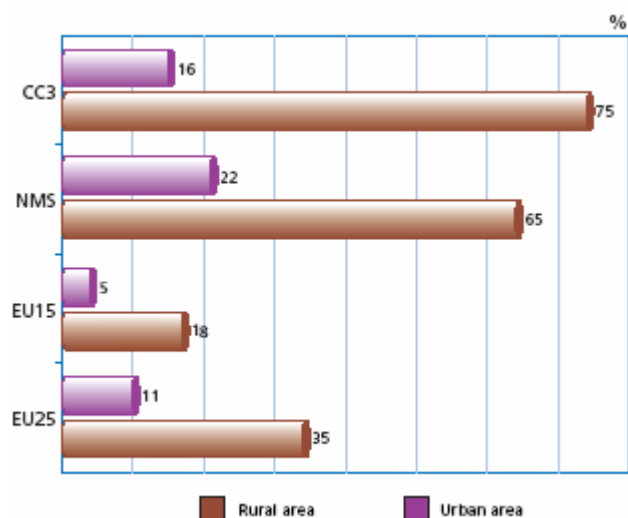
Като цяло подобен тип производство е много по-често наблюдаван в НДЧ и СКЗ, отколкото в ЕС15 - било то в градските или селските райони (Схема 6). Не изненадва нито фактът, че той е разпространен значително повече в селските, отколкото в градските райони. В СКЗ, 75% от жителите на селските райони развиват подобно производство, сравнено с 66% в НДЧ и приблизително 14% в ЕС15. Съответните данни за градските райони са приблизително 17% (СКЗ), 20% (НДЧ) и 5% (ЕС15). Следователно различията между групите държави се дължат отчасти на метода на разпределение в селските-градските региони, но това в никакъв случай не е единственият решаващ фактор. Докато споменатият тип производство е по-силно изразен в селските райони на СКЗ, отколкото в НДЧ, в градските райони той е по-широко застъпен в НДЧ, отколкото в СКЗ. Вследствие на това различията между градските и селските райони се оказват много по-остри в СКЗ, отколкото в НДЧ. В групата на последните резултатите доближават до тези в ЕС15.

Схема 7 показва колебанията в домашното производство повсеместно в квантилите с доходи според отделните групи държави. Варирането в ЕС15 е по-слабо, отколкото в останалите две групи. В групата на НДЧ домашното производство е един и половина пъти по-вероятно в рамките на долния квантил, отколкото на горния. Това съотношение нараства на три към едно в СКЗ. Необходимо е да поясним, че крайните цялостни данни за НДЧ са силно повлияни от резултати, получени в Полша. В този смисъл колебанията в Полша и Балтийските държави са доста съществени, докато в останалите държави те са значително по-скромни. Домашното производство е също така много по-правдоподобно за възрастните граждани на ЕС15 и СКЗ, но не и в НДЧ.

Субективни икономически проблеми

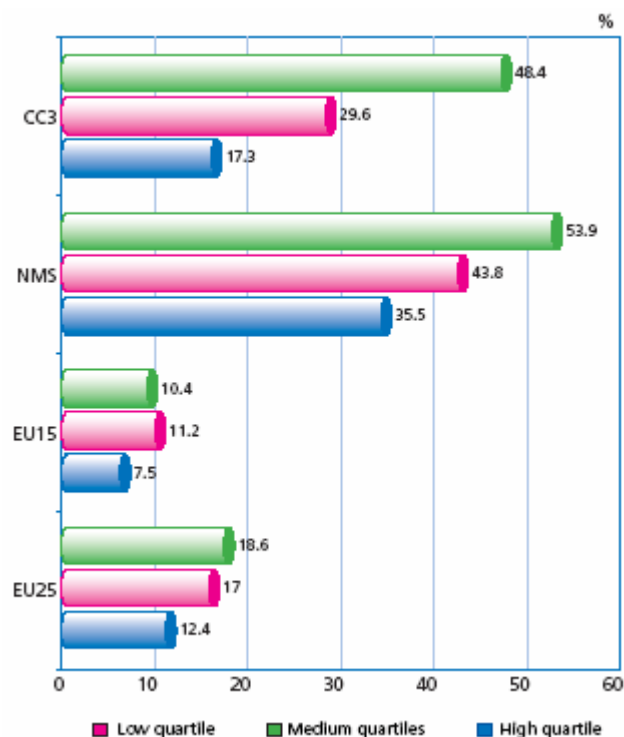
Икономическите проблеми, отразяващи се във финансови трудности в домакинствата, водят до остри различия между отделните групи държави (Схема 8). Едно на всеки 10 домакинства в ЕС15 признава, че среща подобни затруднения. В НДЧ съотношението е почти четири пъти по-високо, а в СКЗ – дори пет пъти по-високо. В рамките на ЕС15, колебанията в това съотношение във всички държави повсеместно отговарят на очакванията: най-високи са те в Гърция, Португалия и Испания. Сред държавите от групата на НДЧ сравнително високо съотношение бе отчетено в Латвия, Литва и Полша.

Схема 6: Домашното производство на храна, според групите страни и региони

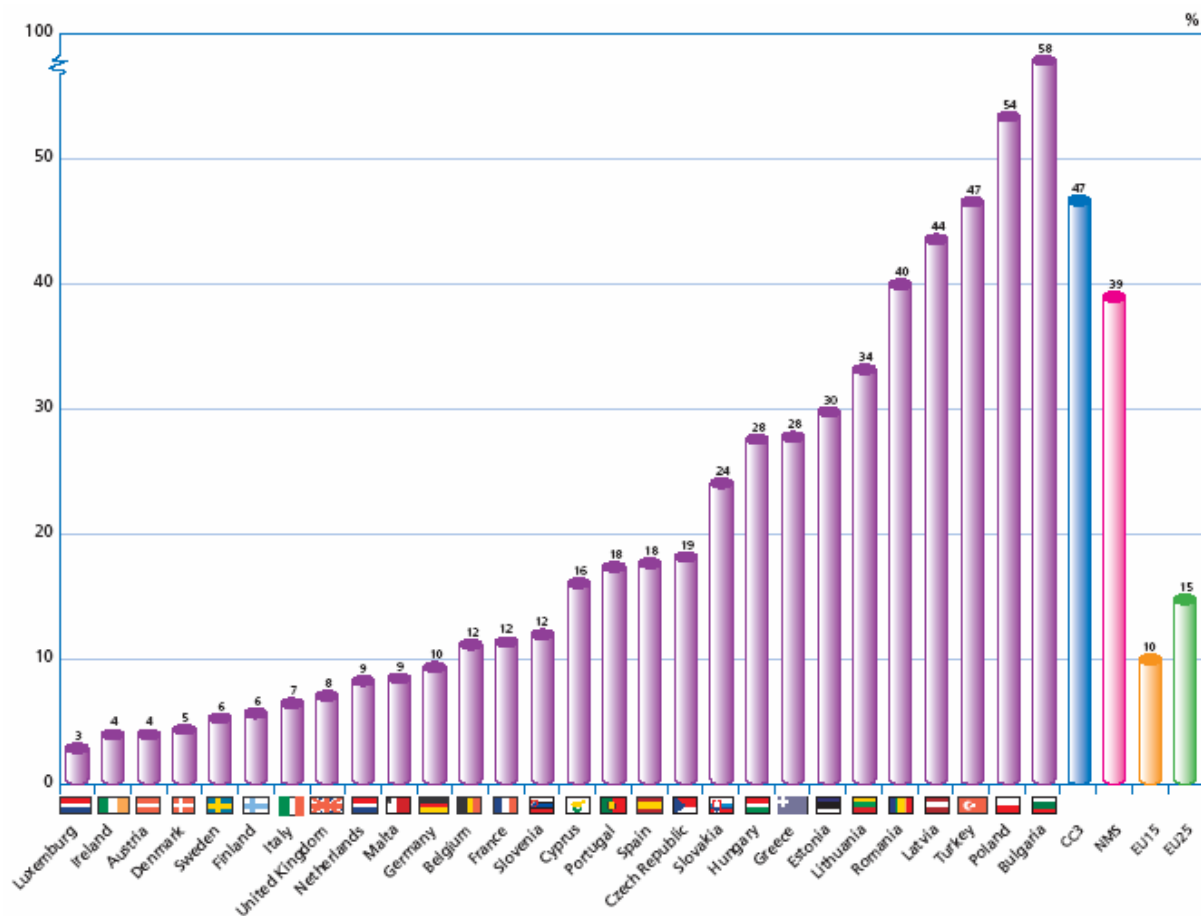
Въпрос 61: Прибягвало ли е домакинството ви през изминалата една година до отглеждане на зеленчуци и плодове, или до развъждане на домашни птици и добитък поради нужда от хранителни продукти? Категории: Не; Да, с цел покриване на една десета от хранителните нужди на домакинството; Да, с цел покриване на една десета до половината от хранителните нужди на домакинството; Да, с цел покриване на половината и повече от хранителните нужди на домакинството. Да – категориите са групирани заедно. Източник: ЕПКЖ 2003

Схема 7: Домашното производство на храна, според квантилите с доходи и групите страни

Въпрос 61: Прибягвало ли е домакинството ви през изминалата една година домакинството ви до отглеждане на зеленчуци и плодове, или до развъждане на домашни птици и добитък поради нужда от хранителни продукти? Категории: Не; Да, с цел покриване на една десета от хранителните нужди на домакинството; Да, с цел покриване на една десета до половината от хранителните нужди на домакинството; Да, с цел покриване на половината и повече от хранителните нужди на домакинството. Да – категориите са групирани заедно. Източник: ЕПКЖ 2003

Схема 8: Затруднения в домакинството при свързването на двата края общо за изследваните страни

Въпрос 58: Едно домакинство може да разполага с различни източници на доходи, внасяни от повече от един от неговите членове. Като имате предвид общия доход на вашето домакинство, успявате ли да свързвате двата края? Категории: много лесно, лесно, сравнително лесно, с някои трудности, трудно, много трудно. Категориите “трудно” и “много трудно” са групирани заедно.
Източник: ЕПКЖ 2003

При по-внимателен поглед върху разпределението на субективните икономически проблеми в отделните квартали на доходи се оказва, че съществуват шокиращи различия в отделните групи страни. В рамките на ЕС15, съотношението в долния квартал на доходи е седем пъти по-високо (23%) от това в горния квартал (3%). Различието между долния и горния квартали на доходи в групата на НДЧ различие между долната и горната четвърти с доходи е четири към едно, като данните са респективно 43% и 11%. В СКЗ, разликата е близо пет към едно с данни съответно 74% и 16%. Наблюдава се ясно взаимоотношение между пропорциите при отчитане на затрудненията и средния доход на домакинствата.

Заклучения

Анализът проведен от ЕПКЖ остава предварителен и описателен. Обаче негови разкрития отново потвърждават заключения от други източници - а именно, че разширяването на ЕС е създадо една нова ситуация, в която различията в доходите между държавите-членки значително са се увеличили. За подобни промени докладват и изследванията на нивото на лишение и субективните икономически проблеми. Важно е обаче да вземем в предвид факта, че страните от ЕС15 и НДЧ не са напълно хомогенни блокове.

При всеки един от разгледаните въпроси съществуват отклонения вътре в и между отделните държави. Докато сред групите страни наблюдаваме ясни прилики в начина, по който социо-демографските фактори влияят на получените резултати, на лице са също така предварителни доказателства, че в някои от случаите, структурата на резултатите е доста различна. Неравномерностите в Европа варират значително в зависимост от това, върху кой аспект и коя група страни е съсредоточено вниманието ни, което от своя страна предполага и по-различни политически решения. Съотношението между половите и възрастовите различия, от една страна, и доходите, от друга, предлагат също примери за еднаквост в различието. Оказва се, че във всяка една от групите страни, жените и най-младото поколение представляват най-ощетените групи. В резултат на това различията между мъжете и жените и между възрастните и младите в отделните групи страни са доста сходни. Що се отнася до лишението от добри условия на живот, ситуацията е значително по-различна, като в южна Европа, в НДЧ и в СКЗ с напредването на възрастта степента на лишение се повишава, докато в редица северните европейски държави тя намалява. В рамките на останалите възрастови групи различията са минимални. Всяко едно сравнение следователно трябва да бъде конкретизирано според възрастовите групи.

Съотношението между лишенията от добър начин на живот и позицията в йерархията на доходите също изисква да се вземат под внимание различни модели. В този смисъл, докато лишенията от добър начин на живот са значително по-големи в НДЧ и СКЗ отколкото в ЕС15, без значение, за кой край на скалата на разпределение на доходите става въпрос, несъразмерностите между групите, сформирани според нивото на доходите, са много по-фрапантни вътре в ЕС15. Вследствие на това, различията между ЕС15, от една страна, и НДЧ и СКЗ, от друга, са значително по-ниски за хората в долния квартил на доходи, отколкото в горния. В резултат на това перспективите, произлизащи от сравненията вътре в групите страни, предполагат доста по-различни политически мерки, отколкото перспективите, произлизащи от сравненията между групите страни.

Освен това, различните видове ефекти могат да действат по натрупващ или замесващ начин. Например, за натрупване говорим тогава, когато неравновесието в рамките на една страна или група страни е най-очевидно, абсолютният доход е най-нисък или лишението е най-голямо. Като компенсатори на различията между отделните страни в най-слабо привилегированите групи могат до служат и различията в дадена държава/група. Наблюденията върху последния тип модел бяха проведени, като се имаше предвид взаимоотношението между житейските лишения и съответната позиция в йерархията на доходите. Настоящият анализ третира тези въпроси по един сравнително изкуствен начин. Бъдещите изследвания ще трябва да преразгледат моделите, по които вътрешните и външните форми на стратификация структурират различията в условия за живот в Европа, и по които те формулират задачите, изискващи вниманието на политиците.

Данните ясно показват, че домашното производство е по-важно за НДЧ и СКЗ. Тъй като цялостната разлика отчасти зависи от разпределението на съответните хора по целия градско-селски континуум, бяха изследвани различията при отделните представители на градското и селското население. От друга страна обаче, макар че в мнозинството от страните домашното производство действително варира според съответния квартил на доходи, не е нужно той да изразява единствено и само икономическа нужда, тъй като разпределението на това производство между групите страни и вътре в групите не изглежда да е тясно свързано с благосъстоянието на съответната държава. Това е въпрос, който изисква допълнително проучване.

Опирайки се върху документацията за обективните различия между и в ЕС15, НДЧ и СКЗ, необходимо е да се проучи, как отделните хора преживяват подобни различия. Съвременните анализи показват, че субективните икономически проблеми са силно повлияни от факторите на социализацията и десоциализацията, като понасяните финансови трудности варират систематично между групите страни, както и според съответната позицията в йерархията на доходите в рамките на всяка една група. Оценките за относителната важност на подобни фактори тепърва предстоят да се анализират.

2. Жилищно устройство и заобикаляща среда

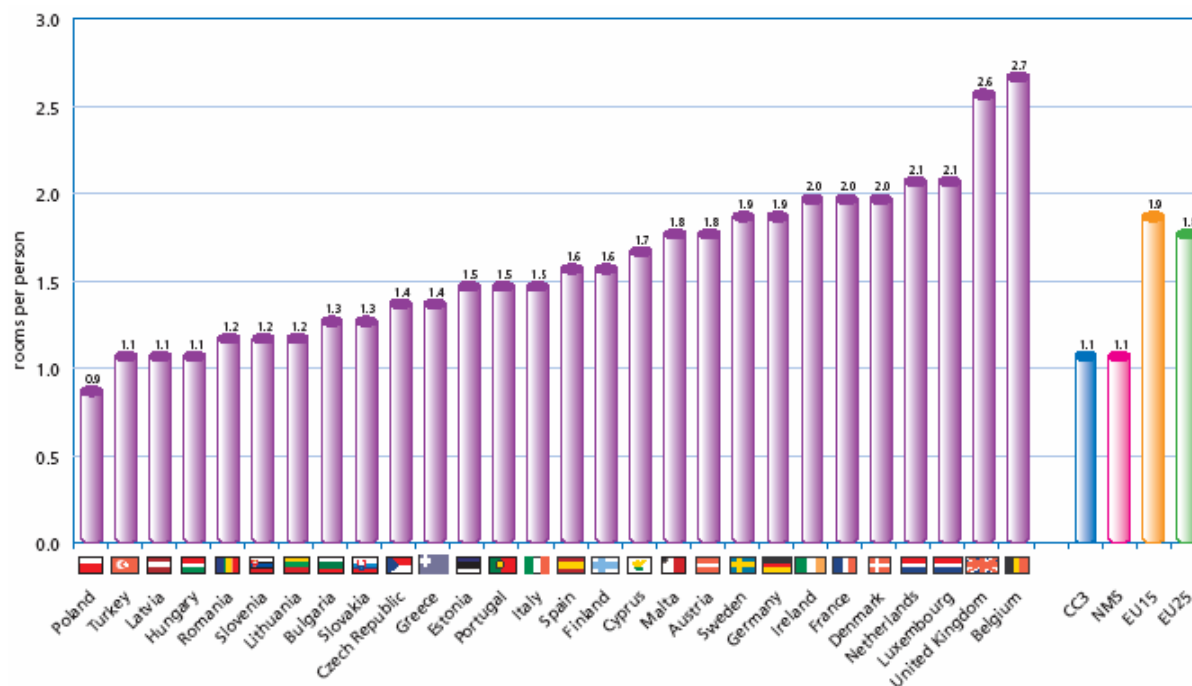
На срещата на държавите от ЕС в Гьотенбург през юни 2001 се постигна решение, към Лисабонската стратегия да се прибави трети поглед върху заобикалящата ни среда. Тази стъпка начерта пътя към изграждането на една по-единна стратегия за стабилно социално, икономическо и екологично развитие, основано върху отделните сектори (транспорт, енергия, и т.н.)

Жилищното устройство е един от ключовите аспекти на материалното състояние и качеството на живот на индивидуалния човек. Наличието на подходящо жилище не само влияе на житейското равнище, но може да бъде и въпрос на преживяване. Домът е място за почивка и физическо възстановяване. Освен това, той е центърът на семейния живот, в който се раждат и се отглеждат децата, където се провежда социализацията и където се заздравяват семейните връзки. Животът в региони с многостранни лишения, оскъдни жилищни условия и бездомие са фактори, за които се вярва, че увеличават риска от десоциализация, и следователно са подчертани в Плановете за национални мерки в областта на десоциализацията (Европейска комисия, 2002а, стр. 19).

Жилищните условия са тясно свързани със заобикалящата среда, която се определя от пространството, достъпа до почивни зони, степента на замърсяване и заобикалящия шум, а също така и от различни социални заплахи като престъпността. Приятната заобикаляща среда се смята за ценно предимство, което определя доколко удобно се чувства даден човек; усещането за удобство от своя страна значително влияе върху здравето на хората и върху тяхното чувство за сигурност. Значимост на адекватни жилищни условия е отчасти призната в Конвенцията на Европейския Съюз, която предоставя правото за жилищно подпомагане.

Всеобщо известен е фактът, че социалното разпределение на жилища и качество на околната среда зависят отчасти от макросистемни фактори, като общото ниво на благоденствие (измервано напр. чрез БВП на глава от населението), системата на субсидии, достъпността на кредитите за покупка на жилища, развитието на строителната индустрия и на службите за поддръжка. Настоящият анализ предполага, че мястото на отделния човек в социалната структура също представлява важен фактор при определяне качеството на околната му среда и жилищните му условия. Ето защо нашата задача е да покажем принципа на разпределение на жилищните условия и околната среда от гледна точка на социално-икономическия статус на лицето, от семейния му доход, възрастта му и от неговото местожителство. Ще се опитаме да проникнем във възможните причини за различията в жилищната ситуация и заобикалящата среда и да хвърлим светлина върху картата на приликите и разликите между европейските държави.

Схема 9: Среден брой стаи на човек, съпоставка между страните

Въпрос 17: Колко стаи има вашето жилище като изключите кухнята, баните, предверието, килерите и стаите, използвани само за работа (напр. Кабинети)?

Източник: ЕПКЖ 2003

Жилищно пространство

Тъй като не разполагаме с данни за жилищното пространство в квадратни метри, настоящият анализ се опира върху броя на стаите в жилище. За съжаление една подобна изходна позиция не ни дава информация за размера на стаите, който има определящо значение при измерване на личното удобство. Обаче ни дава представа за това, с какво лично пространство евентуално разполага всеки член на семейството.

Данните ясно показват, че в ЕС15 пространствените условия са значително по-добри отколкото в държавите в другите две групи (Схема 9). Оказва се, че на най-малко пространство живеят жителите на Полша, Латвия, Литва, Турция, Унгария, Словения и Румъния. Хората в Белгия, (за която е характерен най-голям брой стаи на човек) разполагат с три пъти повече стаи, отколкото хората в Полша. Стандартът в Малта и Кипър доста се доближава до този в страните от ЕС15. Различия има обаче не само между ЕС15 и НДЧ, но и в самата петнайсетица на ЕС. Жители на южните европейски страни разполагат със значително по-малко лично пространство, отколкото обитатели на западна Европа, като напр. в Обединеното кралство, Дания, Франция и Ирландия.

Не е учудващ фактът, че личното пространство за живот се увеличава с напредването на възрастта (Таблица 2). Най-възрастните интервюирани (65 и повече години) разполагат с най-голямо пространство, като това общо правило важи за всички изследвани държави. Положителната взаимовръзка между възрастта и личното пространство може да се обясни с факта, че хората инвестират в жилища през целия си живот, и следователно по-възрастните разполагат с повече място, отколкото по-младите. Друга причина може да е в това, че нарастването на мобилността и независимостта на младите намалява броя на домакинствата, обитавани от няколко поколения наведнъж. Вместо това все повече и повече възрастни хора живеят съвместно по двойки, без деца или внуци, или дори остават да живеят сами, след като починат партньорите им. (виж също Глава 4).

Предполагаме, че съществува ясна взаимовръзка между дохода в домакинството и броя на стаи на всеки един негов член. Общо погледнато, по-високият доход съответства на по-просторно място за живот. Това съотношение обаче е по-вярно в ЕС15, отколкото в другите държави. Също така и в НДЧ и СКЗ е тази тенденция сравнително стабилна, макар че е по-слаба. Изключение правят единствено България, Румъния, Чехия и Литва.

Забелязва се, че различията между градските и селските райони са относително малки. В някои страни като например Люксембург, Австрия и Франция, броят на стаите на човек е по-висок в селските райони, докато в други страни, като Обединеното кралство или Словения, ситуация е точно обратна.

Жилищен стандарт

Размерът на жилището е само един от факторите при общата оценка на жилищните условия. Големите апартаменти напр. могат да означават относително нисък стандарт на живот. Влагата и степента на гниене на прозорците, вратите и подовите настилки, както и наличието на вътрешната тоалетна са допълнителни критерии при определянето на жилищните условия.

Изследването разкрива, че доколкото се отнася до доложените жилищни проблеми, основни различия се наблюдават между страните на ЕС15 и тези от НДЧ и СКЗ. (Таблица 3). Данните говорят, че в ЕС15 има по-малко оплаквания относно липсата на достатъчно пространство и условията за живот като цяло. В мнозинството от НДЧ и СКЗ домакинствата са ооставени по-често пред подобни проблеми. (Таблица 3). Особено влошени са условията за живот в Балтийските държави (Естония, Латвия и Литва). В подобна ситуация се намират Турция, Румъния, Полша и България. Единствено Чехия и Словения се приближават до стандартите на ЕС15. С изключение на Португалия, където оплакванията от влага и гниене са толкова чести, колкото и в Източната Европа, стандартът в държавите от ЕС15 е сравнително постоянен.

Таблица 2: Стаи на човек според възрастта, квартилите на доходи и групите страни

	Възраст						Квартил на домакински доходи			
	Общо	18-24	25-34	35-49	50-64	65 и повече	Долен квартил	втор квартил	трети квартил	горен квартил
СКЗ	1,1	1,0	1,0	1,0	1,3	1,6	0,8	1,0	1,3	1,4
НДЧ	1,1	0,9	0,9	1,0	1,3	1,5	0,8	1,2	1,1	1,2
ЕС15	1,9	1,5	1,7	1,7	2,0	2,5	1,6	1,8	2,0	2,3
ЕС25	1,8	1,4	1,6	1,6	1,9	2,4	1,5	1,7	1,8	2,1

Въпрос 17: Колко стаи има вашето жилище като изключите кухнята, банята, предверието, килерите и стаите, използвани само за работа?

Източник: ЕПКЖ 2003

Таблица 3: Разпределение на домакинствата, които декларират проблеми с жилището си

	Недостатък на пространство	Изгнили прозорци, врати и подове	Влага	Липса на вътрешна тоалетна	Поне два проблема
Австрия	14	5	8	1	5
Белгия	14	9	13	3	9
Дания	19	5	11	1	7
Финландия	22	8	15	2	10
Франция	21	11	14	1	12
Германия	11	4	10	1	5
Гърция	21	11	19	4	13
Ирландия	17	9	13	2	10
Италия	20	12	13	1	11
Люксембург	25	5	7	Без отговор	Без отговор
Холандия	16	9	11	2	7
Португалия	25	16	40	5	24
Испания	14	5	14	2	7
Швеция	20	2	6	1	3
Обединеното кралство	22	7	8	1	7
Австрия	14	5	8	1	5
Белгия	14	9	13	3	9
Дания	19	5	11	1	7
Финландия	22	8	15	2	10
Франция	21	11	14	1	12
Германия	11	4	10	1	5
Гърция	21	11	19	4	13
Ирландия	17	9	13	2	10
Италия	20	12	13	1	11
Люксембург	25	5	7	Без отговор	Без отговор
Холандия	16	9	11	2	7
Португалия	25	16	40	5	24
Испания	14	5	14	2	7
Швеция	20	2	6	1	3
Обединеното кралство	22	7	8	1	7
Кипър	17	15	20	4	17
Чехия	15	6	13	5	9
Естония	30	40	31	17	36
Унгария	18	24	15	8	17
Латвия	29	32	29	20	31
Литва	26	35	19	25	30
Малта	13	21	31	1	19
Полша	30	28	21	11	25
Словакия	13	41	13	7	20
Словения	15	14	13	5	11
България	21	19	25	30	26
Румъния	28	30	29	39	35
Турция	33	31	31	11	31
СКЗ	31	30	30	21	32
НДЧ	24	25	19	10	22
ЕС15	17	8	12	1*	9*
ЕС25	18	11	13	3*	11*

* Люксембург е изваден от изследваните ЕС15 и ЕС25, тъй като данните за “вътрешна тоалетна” са неадекватни.

Въпрос 19: Срещате ли се с някои от следните жилищни проблеми? (1) Липса на пространство; (2) Изгнили прозорци, врати или подови настилки; (3) Влага/Течове; (4) Липса на вътрешна тоалетна.

Източник: ЕПКЖ 2003

Що се касае до разпределението на проблемите с гниенето и влагата сред социално-икономическите категории, на първо място забелязваме, че те се срещат по-рядко сред професионалистите и хората на свободна практика. Като второ те са много по-чести сред работниците, особено сред неквалифицираните работници. И двете тенденции важат както за ЕС15, така и за НДЧ и СКЗ. Единствено по-значително отклонение от това правило е отчетено в Дания, Финландия, Белгия и Франция, където хората на свободна практика признават, че имат жилищни проблеми по-често от останалите работещи.

Що се отнася до групите държави, не е обособен ясен модел на връзката между жилищните условия от една страна и от друга местожителството, конкретен квартил на доходи и възрастта. Обаче проблемите с гниенето и влагата са по-разпространени в селските райони, и то по-специално в източноевропейските държави и в Турция, като от такива често се оплакват и хората с по-ниски доходи в Балтийските страни. Тази тенденция е осезаема в почти всички държави в Европа с изключение на Дания, Германия и Словакия. По отношение на дистрибуцията на този тип затруднения според отделните възрасти, не се стигна до обособяването на последователен модел.

Липсата на вътрешна тоалетна е индикатор не само за лоши жилищни условия, но също така и за нисък стандарт на живот. Таблица 4 показва съотношението на домакинствата, които не разполагат с вътрешната тоалетна. Различията между отделните страни са значителни. Базирано са на първоначалното разделение – страните от ЕС15, от една страна, и НДЧ и СКЗ, от друга. В рамките на ЕС15 броят на домакинствата без тоалетна е по-голям в Португалия, Гърция и Белгия, но дори и в тези страни техният брой не надвишава 5%. Със подобни резултати в групите на НДЧ/СКЗ могат да се похвалят Малта, Кипър, Чехия и Словения. Показателите в останалите страни са много по-високи и достигат 20% в Латвия и Литва, и 30% в Румъния и България. Различията по отношение на липсата на тоалетна в проучваните страни пряко кореспондират с други жилищни проблеми, като са напр. влагата и гниенето.

Таблица 4: Съотношение на домакинствата, които не разполагат с вътрешна тоалетна по възрастови групи и местожителство %

	Общо	Възраст					Район	
		18-24	25-34	35-49	50-64	65 +	селски	градски
КДЗ	21	15	18	20	26	35	48	7
НДЧ	10	6	9	9	12	14	15	6
ЕС15	1	1	1	1	2	2	2	1
ЕС25	3	2	2	2	3	4	4	2

Въпрос 19.4: Срещате ли се с някои от следните жилищни проблеми? Липса на вътрешна тоалетна.
Източник: ЕПКЖ 2003

Липсата на вътрешна тоалетна е свързана с местожителството (Таблица 4); като цяло този проблем е по-чест в селските райони. Разграничението между градовете и селата се оказва по-очевидно в източноевропейските държави. В селските райони на някои страни (Литва, България, Румъния), вътрешна тоалетна липсва във всяко второ домакинство. В Латвия, Естония и Турция, съотношението е около една трета. Тези данни още веднъж показват, че селските райони на НДЧ/СКЗ заслужават особено внимание от страната на политиците с цел подобряване на установените условия на живот.

С изключение на Гърция и Португалия, данните не потвърждават силна взаимовръзка между възрастта и липсата на вътрешната тоалетна в страните от ЕС15. Моделът в Източна Европа, напр., е по-последователен. Тук по-възрастните жители са тези, които по-често не разполагат с вътрешна тоалетна. Това заключение е особено вярно за Латвия, Естония, Литва, България и Румъния.

Можем да заключим, че доколкото ни интересуват жилищните условия, възрастта представлява фактор на диференциация. От една страна по-възрастните жители страдат по-малко от липсата на достатъчно лично пространство, обаче от друга страна техните жилища обикновено са на по-нисък стандарт. Като цяло тази тенденция важи за по-бедните общества.

Липсата на тоалетна е изключително рядко явление в семействата, принадлежащи към горния кваartil на домакински доходи. Все пак, не такъв е случаят в Естония, Латвия и Румъния, където дори и в най-богатите семейства значителен процент от хората признават, че не разполагат с вътрешна тоалетна (най-висок е процентът в Румъния - 20%).

Структура на собствеността

Въпросът за собствеността е особено интересен в светлината на новата форма на социално разцепление, която е заместила ”старата“ класова система: разликата между хората, притежаващи и не притежаващи жилища. Данните за структурата на притежание на жилищни имоти в Европа служат само като хипотетична съпоставка, тъй като в различни страни съществуват различни пътища за придобиване на собственост, различни типове собственост, вкл. свързаните с тях финансови задължения (като в рубрика ”собствено с ипотека”).

Разликата в моделите на собственост в държавите от ЕС15 и НДЧ/СКЗ до известна степен изненадва (Схема 10). Мнозинството от хората в последната група са собственици на жилища; повече от половина на всичките интервюирани притежават жилищата, в които живеят, и в някои случаи – Естония, Унгария, Литва, Словакия, Словения, България и Румъния – цифрата превишава 80%. Съществуват две изключения от това правило: Чехия и Латвия. В ЕС15, данните за жилищна собственост надвишават 70% само в Ирландия, Италия, Люксембург и Испания, като нито една от страните в ЕС15 не превишава прага от 80%. Обаче не бива да забравяме, че в сравнение с ЕС15 жилищата в НДЧ/СКЗ са на сравнително нисък стандарт.

Схема 10: Материалното състояние според жилището, по групи страни %

Въпрос 18: Кое от следните твърдения най-добре описва вашето жилище: (1) Собствено без ипотека; (2) собствено с ипотека; (3) наемател, плащаш наем на хазяин – частно лице; (4) наемател, плащаш наем в социално/по-избор/общинско жилище; (5) безплатно жилище; (6) други.

Източник: ЕПКЖ 2003

Типът собственост “собствено с ипотека” е много по-разпространен в западната Европа, отколкото в южната и източната части на континента; това най-вероятно се дължи на дългогодишната традиция да се използват кредити с цел покупка на имот. Измежду НДЧ този модел е развит в подобна степен само в Кипър. Наемането на жилища е най-популярно във Франция, Гърция и Турция. Холандия (42%), Австрия (26%) и Обединеното кралство (26%) разполагат с най-голям брой общински жилища в ЕС15, Чехия (38%) и Латвия (28%) са най-високо в това отношение в НДЧ. Този жилищен тип на практика не съществува в СКЗ (под 2%). Освен това, частният пазар за наемане на жилища е много слабо развит както в НДЧ, така и в СКЗ. Безплатното предоставяне на жилищни имоти е рядко явление навсякъде, но е сравнително по-често срещано в Турция, Румъния, Литва и Португалия.

По-долу представеният анализ е посветен на социалната идентификация на хората, притежаващи своите жилища; тази категория собственици обхваща всички лица, които живеят в собствени жилища - с или без ипотека.

Обитаването на собствено жилище със сигурност е по-често явление в селските, отколкото в градските райони (Таблица 5). Тази тенденция преобладава във всички държави с изключение на Латвия и България, като най-широко разпространена е тя в Австрия, Германия и Полша. Съществуват две възможни обяснения за популярността на този модел. На първо място, покупката или изграждането на имот в селските райони, които са по-принцип по-бедни, е по-евтино, отколкото в градовете. Втората причина е най-вероятно свързана с различният избор на живота си и с професионалната си кариера. В сравнение с жителите на градовете, които са свикнали да сменят местоживеенето си поради професионални причини, фермерите, живеещи в селата, имат една значително по-различна житейска стратегия. В резултат на това градските жители изпитват по-слаба нужда да притежават жилището, което обитават.

Таблица 5: Съотношение на хората, живеещи в собствен дом, по възраст, местожителство и професионално положение %

		СКЗ	НДЧ	ЕС15	ЕС25
Възраст					
	18-34	57	58	44	47
	35-64	61	71	56	58
	65 и повече	89	78	67	68
Местоживеене					
	села	81	83	70	72
	градове	60	61	53	54
Професионално положение на членовете на семейството					
	Професионалисти мениджърско ниво	68	81	69	70
	Други нефизически професии	70	70	56	58
	работещи на свободна практика	67	79	71	72
	земеделци	83	95	82	85
	квалифицирани работници	76	66	57	59
	неквалифицирани работници	64	72	47	51

Въпрос 18: Кое от следните твърдения най-добре описва вашето жилище: (1) Собствено без ипотека; (2) собствено с ипотека; (3) наемател, плащаш наем на хазяин – частно лице; (4) наемател, плащаш наем в социално/по избор/общинско жилище; (5) безплатно жилище; (6) други. Притежаването на жилище включва притежаване на обитаемо пространство - с или без ипотека.

Източник: ЕПКЖ 2003

Можем да предположим, че собствеността е свързана с благополучието –определено от нивото на доходите – и социално-икономическото положение. Много хора също така вярват, че притежаването на имот зависи от възрастта, поради простата причина, че с годините върви един постоянен процес на акумулиране на богатство. Съществуващите данни подкрепят и двете посочени твърдения. Положителната взаимовръзка между собственост и възраст е съществена: възрастните хора притежават имот много по-често, отколкото младите. Трите изключения от правилото са Италия, Словения и Кипър, където представеният модел не е толкова ясен. В страните от ЕС15 съществува и допълнителна силна взаимовръзка между доходите в домакинството и притежанието на имоти, въпреки че не можем да говорим за правило. Подобно взаимоотношение в НДЧ/СКЗ се наблюдава само в Полша и Кипър. Обаче в повече от страните притежанието на жилище не е равностойно на висок стандарт на живот и материалната стойност на имотите не е висока.

За всички групи страни рейтингът на собственост е най-висок при земеделците (Таблица 5). Както се предполагаше, вторият и третият най-висок рейтинг са характерни за мениджърите и работещите на свободна практика. Що се отнася до неквалифицираните работници, различията между НДЧ/СКЗ и ЕС15 са поразителни. В първата група нивото на жилищна собственост при неквалифицираните работници е доста високо (70%) и не се отклонява прекалено от това на другите професионални групи; обаче в ЕС15 е за неквалифицираните работници характерен възможно най-ниският процент на жилищна собственост, като разминаванията между тях и останалите професионални групи са значителни. Неравновесието по отношение на жилищните имоти като такова е много по-силно в ЕС15, отколкото в НДЧ/СКЗ.

Заобикаляща среда

Схващанията за качеството и сигурността на заобикалящата ни среда, както и на природната среда вече бяха споменати в настоящото проучване. Запитванията на ЕПКЖ относно критикуването на околната среда са разпределени по четири посоки: шумът; замърсяването на въздух; липсата на достъп до озеленени площи; и качеството на водата (Таблица 6). Разделението между ЕС15 и НДЧ/СКЗ продължава да бъде основно, макар че градско-селският аспект също оказва влияние върху заобикаляща среда.

Общо погледнато, от обитателите на южноевропейските държави идват много повече оплаквания, свързани със околната среда, отколкото от жителите на северните страни. Процентът на оплаквания в източноевропейските страни не е много по-висок от средното ниво за ЕС15, освен ако не са засегнати въпросите за качеството на въздуха и водата. Що се отнася до степента на недоволство от околната среда, на фона на държавите от ЕС15 най-силно изпъква Италия: нейните жители по-често се оплакват от шума, замърсяването на въздуха, липсата на достъп до озеленени площи и качеството на водата. Подобно ниво на недоволство е характерно също така за французите, гърците, испанците и португалците. При интерпретирането на тези резултати обаче, трябва да не забравяме, че става въпрос за субективни възгледи, основани на вероятно много различни лични представи за това, какво означава приятна околна среда. Основните различия между по-богатите и по-бедните страни отразяват разделението на по-слабо и по-силно развитите страни от гледна точка тяхната политика за защита на околната среда. Не бе установена обаче ясна връзка между благосъстоянието на отделните интервюирани и нивото на тяхното недоволство.

Таблица 6: Дял на оплакващите се от проблеми на околната среда, по държави %

Държава	Шум	Замърсяване на въздух	Липса на озеленени	качество на площи	поне два водата проблема
Австрия	11	8	4	2	7
Белгия	21	17	14	14	17
Дания	5	3	1	1	2
Финландия	8	5	1	2	4
Франция	26	29	23	28	30
Германия	9	5	4	2	5
Гърция	29	33	25	24	33
Ирландия	8	7	10	11	9
Италия	30	40	36	26	41
Люксембург	16	16	10	17	15
Холандия	8	3	8	2	4
Португалия	17	17	23	13	19
Испания	22	17	21	24	24
Швеция	7	6	3	1	3
Обединеното кралство	11	7	4	5	7
Кипър	24	23	21	37	27
Чехия	20	20	11	13	19
Естония	13	13	6	24	14
Унгария	21	22	13	18	21
Латвия	20	24	16	37	25
Литва	17	20	22	39	27
Малта	34	49	44	34	49
Полша	19	22	17	21	22
Словакия	17	19	14	15	18
Словения	14	19	6	15	15
България	18	23	18	28	24
Румъния	19	26	17	22	26
Турция	29	29	45	41	44
СКЗ	25	28	35	35	37
НДЧ	19	21	15	20	21
ЕС15	18	18	16	15	19
ЕС25	18	18	16	15	19

Въпрос 56: Моля, помислете си за района, в който живеете в момента – имам предвид всичко в непосредствена близост до дома ви. Имате ли твърде много причини, много причини, няколко причини или нямате никакви причини да сте недоволни от един от следните проблеми: шум, замърсяване на въздуха, липса на достъп до зони за почивка или озеленени площи и качество на водата?

Източник: ЕПКЖ 2003

Както се предполагаше, жителите на градовете много по-често изпитват недоволство от условията на околната среда, отколкото селските жители. Тази тенденция е по-изявена в източна Европа. Факторът на възрастта се забелязва само във Франция, Полша и Белгия, в които държави възрастните хора се оплакват сравнително по-рядко.

Трудно е да се определи, до каква степен споменатите мнения са резултат от проявата на обективни фактори, (че хората в селските райони действително живеят в по-чиста и по-малко шумна среда), или произтичат от “чистия ефект” на чувствителността на възприятията. Съществува хипотеза, че младите жители на градовете си дават по-голяма сметка за екологичните проблеми и следователно по-често говорят за тях. Един такъв “чист ефект” от субективни фактори може също да обясни разликата в броя на оплакванията, направени от жени и от мъже: жените много по-често говорят за проблеми, свързани с естествената околна среда, отколкото мъжете.

Евентуална пряка взаимовръзка между семейните доходи и социо-икономическото положение, от една страна, и степента на недоволство, от друга, не се потвърди. Ясно е обаче, че най-малобройни оплаквания по отношение на околната среда имат по принцип земеделците. Данните не потвърждават предположението, че хората с по-ниски доходи са по-критични към заобикалящата ги среда. Освен това, в някои страни се наблюдава точно обратната тенденция (Франция, Литва, Кипър, България и Румъния). Тук домакинствата с по-високи доход и се оплакват по-често от гореспоменатите проблеми.

Нека сега се обърнем към един друг важен въпрос – представата за сигурност. Поставеният от ЕПКЖ въпрос е следният: ‘Доколко са безопасни според вас нощните разходки във вашия район?’. Данните показват, че чувството за сигурност в даден район е по-характерно за ЕС15, отколкото за НДЧ/СКЗ. Най-малко познато е усещането за опасност в Скандинавия и Австрия, докато в Обединеното кралство и в някои от южните страни (особено в Гърция и Португалия) то е доста високо. За сравнение, повечето от жителите на НДЧ/СКЗ възприемат зоната си на местоживеене като доста опасна, и то особено жителите на Литва, Латвия, Естония и България. Хората в Кипър се чувстват по-сигурни отколкото жителите на останалите страни от групата на НДЧ.

Във всички държави усещането за безопасност пряко зависи от местожителството. Като цяло, в градовете хората изпитват по-силно чувство за опасност, отколкото в селата. В някои от страните на ЕС15, считани по принцип за по-безопасни (Австрия, Франция, Германия, Италия, Холандия), градските жители се чувстват три пъти по-заstrasени, отколкото хората, живеещи в селата. Същото важи за жителите на Словения и Полша.

Съществува също така ясна връзка между възрастта и усещането за безопасност. Тенденцията е, че възрастните хора се чувстват по-несигурни, отколкото младите. Хората на възраст 65 и повече години най-често изпитват чувство за опасност. То е също така много по-характерно при жените, които по принцип са по-загрижени за заобикалящата ги среда, отколкото при мъжете.

В ЕС15 (с изключение на Гърция), колкото по-благоприятната е финансовата ситуация, толкова по-силно е усещането за безопасност. В останалите страни този модел не е така ясен. Освен това, в Полша и Литва положението е точно обратното – тук богатите са тези, които възприемат зоната, в която живеят, като несигурна е потенциално опасна.

Таблица 7: Дял на интервюираните, считащи района си на местоживеене за (доста или много) опасен през нощта, според възрастта, местожителството, доходите и пола. %

	Общо	Възраст		Район		Квартили на домакински доходи		Пол	
		18-24	65 и повече	селски квартал	градски квартал	долен	горен	мъже	жени
СКЗ	38	38	47	26	45	36	33	29	48
НДЧ	32	25	42	17	46	28	33	27	37
ЕС15	21	17	31	12	27	27	15	16	26
ЕС25	23	19	32	13	30	27	18	17	28

Въпрос 57: Доколко са безопасни според вас нощните разходки във вашия район? Категории: Напълно безопасни, сравнително безопасни, сравнително опасни, или много опасни.

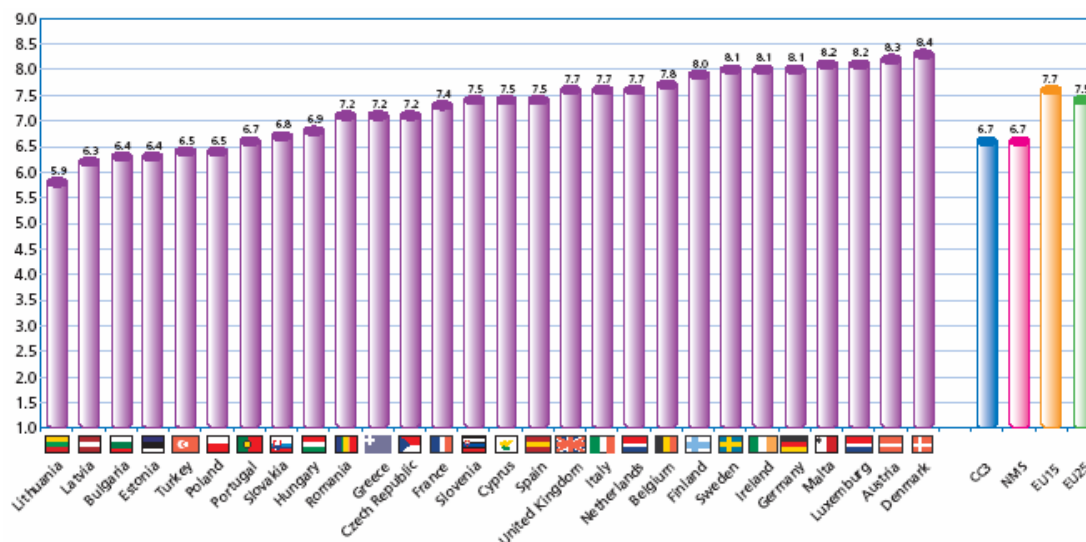
Източник: ЕПКЖ 2003

Жилищна среда и степен на удовлетворение

Личното удовлетворение от собственото жилище е в пряка взаимовръзка с оценката на жилищните условия. Разликите бяха определяни по десетобалната система, като едно означава ‘твърде неудовлетворен’, а 10 - ‘напълно удовлетворен’ с жилището си (Схема 11).

Най-висока степен на удовлетворение бе отчетена в Дания, Австрия и Люксембург, а най-ниската в Латвия, Естония, и Литва. Тези резултати пряко кореспондират с гореспоменатите жилищни условия и проблеми с околната среда. Що се отнася до различията в степента на удовлетворение между хората на различни възрасти или хората, населяващи селските и градските райони, няма ясно обособени модели, въпреки че тези групи разполагат с различни жилищни условия. Значителни са различията между заможните и бедните, като този факт важи за всички страни. Най-дълбока е пропастта между лицата в долния кваartil на доходи в Литва (5,1) и лицата в горния кваartil на доходи в Германия и Люксембург (8.5).

Схема 11: Средна степен на удовлетворение от жилищата по държави Средно 1-10

Въпрос 41D: Бихте ли могли да ми кажете по десетобалната система до каква степен ви удовлетворява всяко едно от следните неща: вашето жилище.

Източник: ЕПКЖ 2003

Заклучения

Има два съвсем поразителни резултата. На първо място е фактът, че притежаването на жилищен имот е по-разпространено в НДЧ/СКЗ, като две-трети от обитаемите жилища в тези държави принадлежат напълно на собствениците си, без използване на ипотечна или изтеглен заем. В ЕС15 една трета от притежаваните жилища са купени с ипотечна. И второ, жилищните условия и околната среда като цяло са много по-добри в ЕС15. Не само средната обитаема площ е по-голяма, но също така стандартът и състоянието на жилищата са по-добри. На лице е остър контраст между северните страни, в които жилищните условия са едни от най-добрите, и трите Балтийски държави, намиращи се на дъното на своята група. Подобно разцепление съществува и по отношение на безопасността и удоволствието от живота в заобикалящата ни среда. Дания, Австрия и Швеция, където 90% от гражданите се чувстват в безопасност, се намират в единия край на скалата, докато Литва и Латвия, в които повече от 50% от хората изпитват нощно време страх, са в противоположния ѝ край. Останалите проблеми на заобикалящата среда биват еднакво критикувани в ЕС15 и в НДЧ/СКЗ.

Въпреки преобладаващата дихотомия ЕС15-НДЧ/СКЗ се очертава и ясно препокриване между тези две групи страни. Проучването показва, че Португалия надминава Чехия, Словения, Словакия и Кипър от гледна точка на проблемите с жилищните условия. Жителите на Италия и Франция се оплакват от проблемите на околната среда много повече, отколкото хората в Словения, Словакия, Чехия и Полша. Гърците, от своя страна, по-често се чувстват в опасност, отколкото хората в Кипър и Словения.

Интересен е и фактът, че въпреки ниския жилищен стандарт в СКЗ, обществените квартири тук не са масова практика. За сравнение, делът на обществените жилища под наем в ЕС15 е доста значителен - 15%.

Регистрираните тук различия говорят за два главни проблема. Първо, в целия ЕС трябва да се положат големи обществени усилия за да се подобрят условията на живот. Второ, лошите жилищни условия са вероятно една от основните причини за десоциализацията. Макар че притежаването на жилищен имот (което намалява риска от бездомие и следователно от десоциализацията) преобладава в НДЧ/СКЗ, за много хора в тези страни условията за живот са извънредно лоши. Това би могло силно да ограничи участието в обществения живот и социалната мобилност, както и да влоши качеството на живот.

3. Работни места, образование и способности

Създаване на повече и по-добри работни места и намаляването на безработицата са главните елементи на Лисабонската стратегия на ЕС. С разширяването на ЕС те се превърнаха в основни проблеми, предимно поради по-неблагоприятната трудова среда в новите членски държави. Европейската комисия определи следните основни недостатъци в трудовата сфера в НДЧ (Европейска комисия, 2004а).

- Процентът на работещите в НДЧ е средно по-нисък от този в страните-членки на ЕС. През 2002 година в ХДЧ са работили 56% от населението на възраст от 15 до 64 години, докато в ЕС15 те са били 64%. Отделни страни от НДЧ отчитат резултати, сравними с тези в останалите членски държави (напр. Чехия - 66%, и Словения - 63%), но други бяха на значително по-ниско ниво, отколкото всяка една държава от ЕС15 (напр. Полша - 52%) (Европейска комисия, 2004а). Целта на ЕС е до 2005 г. дялът на работещите на възраст от 15-64 години да достигне 65%, а до 2010 г. той да е 70%.
- През последните години броят на работещите в много от НДЧ стагнира или намаля. Между 1998, (когато бяха получени първите данни за безработицата във встъпващите страни) и 2002 броят на работещите в Полша и Румъния намаля с повече от 7%, в Естония с 4%, а в Чехия, Словакия и Литва с 2%. Само Словения, Латвия и Унгария отчетоха увеличение на броя на работещите, което обаче също е скромно. Нивото на безработицата се е повишило, макар че след затрудненията през първите години на прехода, БВП в много от тези страни започна да расте. “Растежът на безработицата” в тези страни се увеличава поради рязкото покачване на продуктивността. Това, от своя страна, е реакция на преобразуването на преходните икономики и съкращаването на работни места в земеделието и в традиционно нископродуктивните сектори. Мащабът на необходимите промени ще доведе в някои сектори в НДЧ до намаляване на работните места за известен период от време и ще затрудни съгласуването с растежа в по-динамичните сектори (Европейска комисия, 2004а, стр. 9-10).
- Съсредоточаването на работни места е сравнително високо в земеделския сектор. В НДЧ през 2002 година 13% от всичките работни места се намираща в земеделския сектор, докато в ЕС15 те бяха 45%. Този сектор е особено голям в Полша (19%) и Румъния (37%) (Европейска Комисия, 2004а, стр. 14, 188–203).
- Безработицата е висока: нивото на безработица в НДЧ през 2002 бе 15%, сравнено с 8% в ЕС15.
- Големият брой на безработните в НДЧ се дължи на продължителната безработица. През 2002 56% от безработните в тези страни са били дългосрочно безработни. За сравнение, цифрата за ЕС15 е 40% (Европейска комисия, 2004а, стр. 188).

ЕПКЖ няма за цел да изследва работната ръка или условията за труд. Ето защо то не предоставя данни за подробен анализ на трудово-договорните модели. Настоящият документ разглежда по-скоро въпроси, които допълват вече съществуващата система от данни. Тези проблеми включват разпределението на безработните и работещите домакинства, съотношението между работещите на две места и отработените часове на тези места, и възгледите за различните аспекти на качеството на труда и трудовата безопасност. Данните предоставят и допълнителна информация за конкретни умения и сфери на знание, които са много важни за глобализираната икономика – напр. владенето на английски език, познания за Интернет и продължителното участие в образователни и тренировъчни процеси.

Безработни и работещи домакинства

Един от аспектите, свързани с показателите за десоциализация, възприети от Съвета в Лаекен през 2001 година (“Показателите от Лаекен”) е разпределението на безработните домакинства. Като показател за измерването на този аспект Евростат използва съотношението на хората от 0 до 64-годишна възраст, живеещи в домакинства, в които нито един от членовете няма платена работа или не участва безвъзмездно в семеен бизнес (виж Eurostat New Cronos database, Theme 3, domain: ILC, collection: Laeken indicators, на <http://Европа.eu.int/newcronos>).

Таблица 8 представя данни за безработицата, успоредни на показателя от Лаекен, като същевременно ги допълня чрез включването на информация за домакинствата, считани за “богати на работа”, ако два или повече от техните членове имат работа. Версията на представения тук показател за безработицата се отличава от показателите от Лаекен в две посоки: отнася се за населението на възраст от 18 до 64 години (населението, покрито от ЕПКЖ), а не от 0 до 64 години, и се основава на по-тясна представа за понятието работа. С последното се има предвид, че в данните от ЕПКЖ преброените работещи хора са по-малко и следователно измереното ниво на безработица е леко по-високо от това в показателите на Лаекен.¹

Въпреки че безработицата в НДЧ е по-висока от тази в ЕС15, данните в Таблица 8 не предполагат големи различия между дистрибуцията на безработните домакинства в двата региона от страни. Ако все пак има някакви, то те са, че безработните домакинства са малко по-чести в НДЧ: 17% от хората на възраст 18-64 години в НДЧ живеят в безработни домакинства, докато в ЕС15 те са 19%. Предполагаме, че, въпреки че нивото на безработица в НДЧ е по-високо, а броят на работните места е по-малък, отколкото в ЕС15, наличните работни места са по-равномерно разпределени по домакинства в НДЧ, отколкото в ЕС15. Това води до подобен модел за домакинствата с или без работа и в двете групи страни. СКЗ отчитат по-малка безработица в сравнение с другите две групи, като тук 24% от 18-64 – годишните живеят в безработни домакинства.

Както вече споменахме, Лаекенският показател на Евростат за безработните домакинства дава по-ниски стойности, отколкото представените в нашето изследване. Данните от Евростат показват, че както в ЕС15, така и в НДЧ 12% от хората от 0 до 64 години живеят в безработни домакинства, сравнено с 17-19% от хората от безработни домакинства на възраст от 18 до 64 години според резултатите от ЕПКЖ (???Eurostat, New Cronos database, Theme 3, Laeken indicator lk07 на <http://Европа.eu.int/newcronos>). Разликата вероятно се дължи както на различните представи за работа, лежащи в основата на двата подхода (забележка 1), както и на различните възрастови групи, покрити от тях. Данните от Евростат, обаче, очевидно потвърждават нашия анализ, като показват, че в НДЧ мащабът на безработните домакинства не е по-голям от този в ЕС15, въпреки че нивото на безработица при тях е по-високо. Това подкрепя предположението, че наличните работни места са по-равномерно разпределени сред домакинствата в НДЧ, отколкото в ЕС15.

Данните от Таблица 8 предполагат също така, че НДЧ има леко по-висок процент от “богати на работа” домакинства (това са домакинства, в които двама или повече души имат работа), отколкото в ЕС15. В първата група 50% от 18-64 – годишните живеят в домакинства, в които работят или двама (39%), или трима или повече души (11%). За сравнение, в ЕС15 работят 43% (36% в домакинства с двама работещи, 7% в домакинства с трима или повече работещи), което обяснява разминаванията между двете групи.

Таблица 8: Съотношение на хората на възраст от 18 до 64 години, живеещи в безработни и работещи домакинства

Брой на работещите на възраст между 18 и 64 години в домакинство					
		Нито един	1	2	3 или повече
ЕС15	Австрия	19	40	36	6
	Белгия	26	35	35	4
	Дания	20	33	44	3
	Финландия	26	39	33	3
	Франция	17	44	36	4
	Германия	26	40	31	4
	Обединено кралство	24	32	36	8
	Гърция	21	42	30	7
	Ирландия	17	38	33	12
	Италия	13	47	31	9
	Люксембург	10	37	44	9
	Холандия	18	40	37	6
	Португалия	14	33	40	13
	Испания	13	39	35	13
	Швеция	15	40	41	4
	НДЧ	Кипър	12	35	40
Чехия		16	30	41	12
Естония		19	36	37	7
Унгария		21	26	40	13
Латвия		21	35	35	8
Литва		22	35	37	6
Малта		6	39	35	20
Полша		23	35	34	8
Словакия		16	27	43	14
Словения		13	29	4	12
СКЗ		България	21	34	34
	Румъния	30	31	33	6
	Турция	20	55	18	6
СКЗ		24	41	28	8
НДЧ		17	32	39	11
ЕС15		19	39	36	7
ЕС25		18	37	37	8

Статистическите данни се базират върху мрежата от запитаните домакинства.
Източник: ЕПКЖ 2003

Що се касае до работещи домакинства в НДЧ, въпреки по-ниските нива на безработицата в тези страни трябва да признаем, че концепцията за труд, върху която са базирани настоящите резултати, е тясна и клони към подценяването странични и нещатните работни места сред жените и студентите. Доколкото тези места са повече разпространени в ЕС15, отколкото в НДЧ (която вероятност не се доказва ясно от наличните данни), ако бъдат изпуснати, те ще понижат неравномерно броя на работещите домакинства в ЕС15.

Таблица 9 представя допълнителни подробности за безработицата, като ни показва различията между половете по отношение на риска на живот в безработни домакинства от една страна, и връзката между риска от безработица и броя на възрастните в домакинство от друга. Половата съпоставка показва, че рискът на живот в безработно домакинство е по-висок за жените, отколко за мъжете. Това е особено вярно за НДЧ, където 22% жените във възраст 18-64 години са от безработни домакинства, сравнено с 16% от мъжете (съответните проценти за ЕС15 са 20% и 18%). От друга страна в СКЗ, макар че цялостният брой на безработни домакинства е по-висок, не се забелязват никакви полови различия: данните са 23% за мъжете и за жените.

Сравнението на безработицата сред домакинствата с различен брой възрастни членове показва, според очакваното, че колко повече възрастни са в едно домакинство, толкова по-малко е вероятно, че всичките негови членове да са безработни. Както и да е, този модел е удивително силен, особено при сравнение с висок риск.

Таблица 9: Дял на хората от 18-64-годишна възраст в безработни домакинства, според пола на интервюираните и броя на възрастни в домакинство.

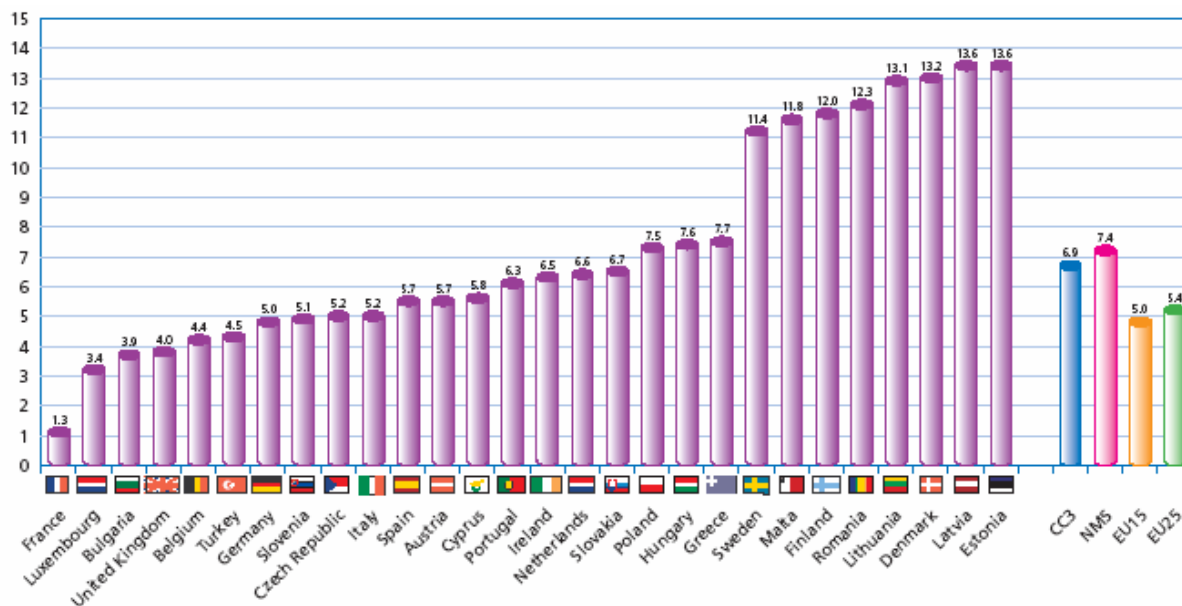
	Пол на интервюирания		Брой на възрастни (възраст 18+) в домакинство			
	Мъж	Жена	1	2	3	4 или повече
% в безработни домакинства						
СКЗ	23	23	55	22	27	12
НДЧ	16	22	46	20	14	9
ЕС15	18	20	37	15	10	7
ЕС25	17	20	38	16	11	8
% на запитаните в категория	50	50	19	49	19	14

Статистическите данни се базират върху мрежата от домакинства, покритата от запитването.

Източник: ЕПКЖ 2003

Сред живеещите в домакинства с един възрастен член. В НДЧ 46% от хората между 18 и 64-годишна възраст, живеещи в домакинства, в които те са единственият възрастен член, са безработни. Съответните данни за ЕС15 са по-ниски (37%), но, общо погледнато, и те са високи. Част от риска от безработица сред домакинствата с един възрастен е свързан със самотните родители. Регистрираме го, обаче, и сред самостоятелно живеещите възрастни – процентът на домакинствата с безработен самотен родител и на тези, състоящи се от един безработен възрастен е подобен във всички групи страни.

Схема 12: Дял на работещите, които имат второ работно място. %

Въпрос 9: Като изключите основната си работа, работили ли сте през последните четири (работни) седмици някаква допълнителна платена работа в частната сфера или в земеделието ?

Източник: ЕПКЖ 2003

Второ работно място

Данните от ЕПКЖ показват, вероятно изненадващо, че една съвсем малка част от работещите имат допълнително работно място, без значение, дали говорим за ЕС15, НДЧ или СКЗ. Второто работно място е в някои страни широко разпространено, , особено в северните и балтийските държави, където повече от 10% работещите имат второ работно място (Схема 12). Резултатите от други страни са доста ниски, като например във Франция (1%) и Обединеното кралство (4%). Отработените часове на второто работно място са относително еднакви в ЕС15 и НДЧ - около 15-17 часа на седмица. Извадките с данни за хората с две работни места са прекалено малки (в повечето случаи по-малко от 30), за да позволят един по-задълбочен анализ. Изглежда обаче, че в Северните страни, където двойните работни места са по-чести от останалите държави в ЕС15, броят на отработените часове на второто работно място е нисък (10 или по-малко часа на седмица), докато в балтийските държави, в които двойните работни места са също толкова разпространени, отработените часове на второто работно място са повече (14 до 20 часа на седмица).

Таблица 10 показва дистрибуцията на труда на две места според пола на интервюирания и професионалното положение на главният вносител на доходи в домакинството. В повечето страни разликата в съотношението между мъжете и жените, работещи на две места, е малка. Професионалните класови модели показват, че двойният труд е по-характерен или за по-престижните професии, (което е типично за НДЧ и СКЗ, където 13-14% от хората на високопоставени професионални или мениджърски позиции работят на още едно място), или в земеделието. Последният случай е особено верен в ЕС15, където земеделците признават, че работят на още едно място, два пъти по-често, отколкото хората от която и да е друга професия. Обаче и тук трябва да подчертаем, че заемането на две длъжности е изключение дори в горепосочените две групи.

Таблица 10: Работещи на две места, според пола и професионалното положение

	Пол на интервюирания		Професионално положение на членът с най-голям принос в домакинството				
	Мъж	Жена	Професионалист, менаджер	Други не-Собствен	Физически	Земеделец	Физически бизнес работник
СКЗ	7	6	13	5	5	7	5
НДЧ	8	7	14	8	8	5	9
ЕС15	5	5	5	6	4	4	10
ЕС25	6	5	6	6	5	4	9

Въпрос 9: Като изключите основната си работа, работили ли сте някаква допълнителна платена работа в частната сфера или в земеделието през последните четири (работни) седмици?

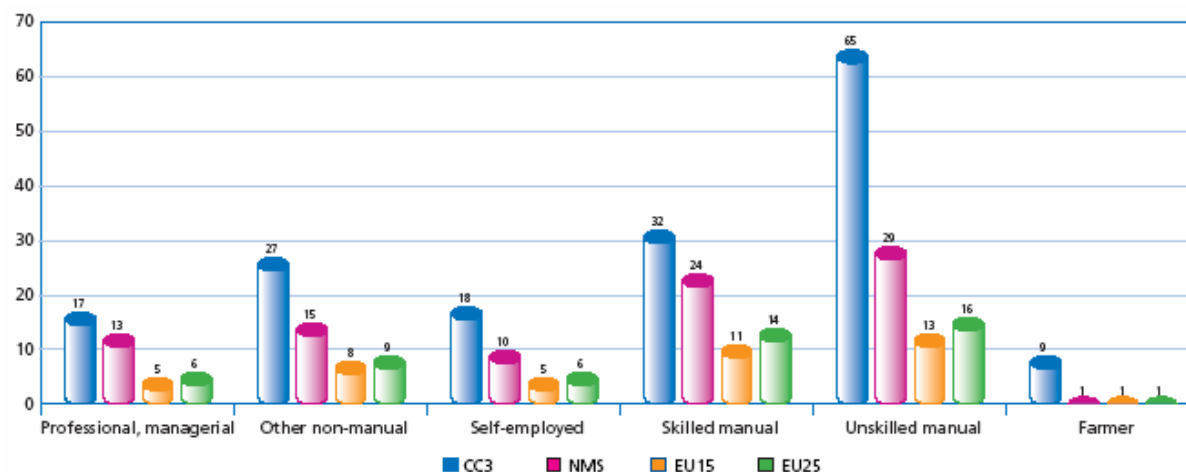
Източник: ЕПКЖ 2003

Възгледи за сигурността на работното място

Както бе посочено по-горе, влошените условия на трудовия пазар в НДЧ водят до по-високо ниво на безработица в страните от групата, в сравнение с тези в ЕС15. Освен това, процесът на реструктуриране в НДЧ е такъв, че хората, които имат работа, са изложени на по-голяма несигурност в смисъл безработица. Логично е да очакваме, че всички тези фактори рефлектират в представите на хората за сигурността на тяхната работа, и че следователно степента на несигурност ще е по-висока в НДЧ, отколкото в ЕС15.

ЕС15. В действителност, в НДЧ и СКЗ само една малка част от работещите се чувстват напълно сигурни на работното си място: 27-29% си мислят, че е ‘малко вероятно’ да загубят работата си през идните шест месеца, сравнено с 59% в ЕС15. На противоположния край на спектъра – както показва Таблица 11, 18% от работещите в НДЧ и 27% от работещите в СКЗ изпитват несигурност на работното си място: те считат, че е или ‘много вероятно’, или ‘доста вероятно’ да изгубят работата си през идните шест месеца. По същия начин се чувстват само 7% работещите в ЕС15.

Схема 13: Дял на работещите, които считат, че е ‘много вероятно’ или ‘доста вероятно’ да загубят работата си пред идните шест месеца, според професионалното положение на основния вносител на доходи в домакинството %

Въпрос 11: Каква е според Вас вероятността да изгубите работата си през следващите 6 месеца? Категории: твърде голяма, сравнително голяма, нито голяма, нито малка, сравнително малка, много малка.

Източник: ЕПКЖ 2003

Таблица 11: Възгледи на работещите интервюирани за вероятността от изгубване на работното място през идните шест месеца, по държави %

		Много или доста вероятно	Нито вероятно, нито не вероятно	Много или доста невероятно
ЕС15	Австрия	5	11	84
	Белгия	6	8	86
	Дания	8	5	87
	Финландия	8	7	85
	Франция	9	21	70
	Германия	7	15	77
	Гърция	12	19	69
	Ирландия	6	11	83
	Италия	7	9	84
	Люксембург	8	6	86
	Холандия	3	10	88
	Португалия	12	14	74
	Испания	10	16	75
	Швеция	9	3	88
	Обединеното кралство	7	8	86
	НДЧ	Кипър	12	12
Чехия		17	32	52
Естония		20	15	65
Унгария		9	18	73
Латвия		30	21	49
Литва		32	25	43
Малта		9	8	84
Полша		18	20	62
Словакия		19	32	49
Словения		9	16	75
СКЗ	България	52	19	30
	Румъния	18	20	62
	Турция	28	17	56
СКЗ		27	17	55
НДЧ		18	23	60
ЕС15		7	13	79
ЕС25		9	15	76

Въпрос 11: Каква е вероятността да изгубите работата си през идните шест месеца? (всички категории са изложени в таблицата)

Източник: ЕПКЖ 2003

От гледна точка на усещането за сигурност на работното място, разликата между мъжете и жените е сравнително малка. Различия във възрастта се наблюдават в ЕС15 – работещите под 25 години се чувстват по-несигурни на работното място, отколкото по-възрастните, но и биват по-малко цитирани в НДЧ. По-силно социално-демографско влияние върху представата за сигурност на работното място оказва професионалното положение. Това е ясно показано в Схема 13, която представя данните за мнението по отношение на сигурността на работното място според професионалното положение. Оказва се, че ако вървим от високопоставените към нископоставените работни места, усещането за несигурност се покачва по един и същ начин във всичките три групи страни. Общо погледнато, неквалифицираните физически работници се чувстват 2.5 пъти по-несигурни на работното си място, отколкото заемащите професионални или мениджърски позиции.

Качество на работното място

Стратегията на ЕС е да създава не само повече, но и по-добри възможности за работа за своите жители. От тук идва и заинтересуваността от качеството и количеството на работните места на трудовия пазар в ЕС. Зараждат се все пак и опасения, свързани със ситуацията в НДЧ, тъй като стандартът на някои аспекти на условията за работа е по-нисък, отколкото в ЕС15 (Паоли и Парент-Тирион, 2003). Таблица 12 предлага определено виждане по този въпрос, представяйки възгледите на интервюираните относно цял спектър от проблеми, свързани с качество на техните работни места.

В определени отношения, работещите в ЕС15 поставят работните си места по-високо, отколкото работещите в НДЧ и СКЗ. Този факт изпъква още по-ясно, ако е съотнесен със заплащането: делът на работещите в ЕС15, които считат, че са добре платени (43%) е грубо погледнато два пъти по-голям, отколкото в (21%) или в СКЗ (24%). Някои страни от ЕС15 също подават ниски резултати в това отношение (особено Португалия, където само 18% се считат за добре платени), докато някои от НДЧ/СКЗ отчитат високо ниво на удовлетворение (особено Кипър, където 50% се считат за добре платени).

Вторият аспект на качеството на работните места, който ясно разграничава ЕС15 от НДЧ и СКЗ, е физическото качество на трудовите условия: делът на работещите в ЕС15, които възприемат условията, в които работят, като опасни или нездравни (14 %) е два пъти по-нисък от този в НДЧ (30%) или СКЗ (27%). В този смисъл, Гърция отчита висок рейтинг за ЕС15 (31%), както и - макар и необикновено - Швеция (23%). От гледна точка на стандартите в НДЧ резултатът, отчетен в Малта е доста нисък (11%).

Таблица 12: Дял на интервюираните, които са съгласни или напълно съгласни с различни твърдения относно работата си. %

		Работата ми предлага Добри перспективи За напредване В кариерата	Добре платен съм	Как върша работата си зависи до голяма степен от мен	Твърде трудна и напрегната и отегчи	Работата ми е мие глупава крайни Телна	Работата с фиксирани условия срокове	Непрестан но Работя рисков и Нездравни %
		Положителни характеристики			Отрицателни характеристики			
ДЗ	средно	31	24	52	66	29	42	27
	Мин.	RO (22)	BG (18)	RO (49)	RO (47)	RO (11)	BG (20)	TR (23)
	Макс.	TR (39)	TR (26)	TR (53)	TR (76)	TR (42)	TR (47)	RO (33)
НДЧ	средно	26	21	49	48	18	46	30
	Мин.	HU (14)	HU (15)	HU (37)	EE (34)	SI (6)	EE (36)	MT (11)
	Макс.	MT (38)	CY (50)	SI (70)	LT (59)	MT, PL (23)	SI (63)	PL (36)
ЕС15	средно	36	43	65	47	10	46	14
	Мин.	FI (26)	PT (18)	PT (47)	FI (19)	NL (4)	PT (32)	IT (8)
	Макс.	UK (47)	LU (69)	DK (82)	IT (68)	EL (23)	UK (60)	EL (31)
ЕС25	средно	34	39	63	47	11	46	17
	Мин.	HU (14)	HU (15)	HU (37)	FI (19)	NL (4)	PT (32)	IT (8)
	Макс.	UK (47)	LU (69)	DK (82)	IT (68)	EL, MT, PL (23)	SI (63)	PL (36)

Въпрос 12: До каква степен приемате или не приемате следните твърдения, описващи положителните и отрицателните страни на Вашата работа? (1) Работата ми е твърде трудна и напрегната; (2) Добре платен съм; (3) Как върша работата си до голяма степен зависи от самия мен; (4) Работата ми глупава и отегчителна; (5) Работата ми предлага добри перспективи за напредване в кариерата; (6) Непрестанно работя с фиксирани крайни срокове; (7) Работя в рисков и нездравни условия. Категории: Напълно съм съгласен, съгласен съм, не мога да определя, не съм съгласен, изобщо не съм съгласен.

Източник: ЕПКЖ 2003

В сравнение с НДЧ или СКЗ предимството на ЕС15 варира повече в други аспекти на качеството на работното място. Както и да е, в повечето случаи предимствата на ЕС15 са очевидни, и то особено, ако сравним ситуацията в ЕС15 и в СКЗ. В две отношения все пак, – “Работата ми е твърде трудна и напрегната” и “Непрестанно работя с фиксирани крайни срокове” – няма разминавания между ЕС15 и НДЧ.

Следователно можем да заключим, че в много от аспектите на качеството на работното място ЕС15 имат предимство пред НДЧ и СКЗ. В някои отношения НДЧ достигат нивото на ЕС15, но няма аспект, в който те да имат изцяло предимство пред ЕС15.

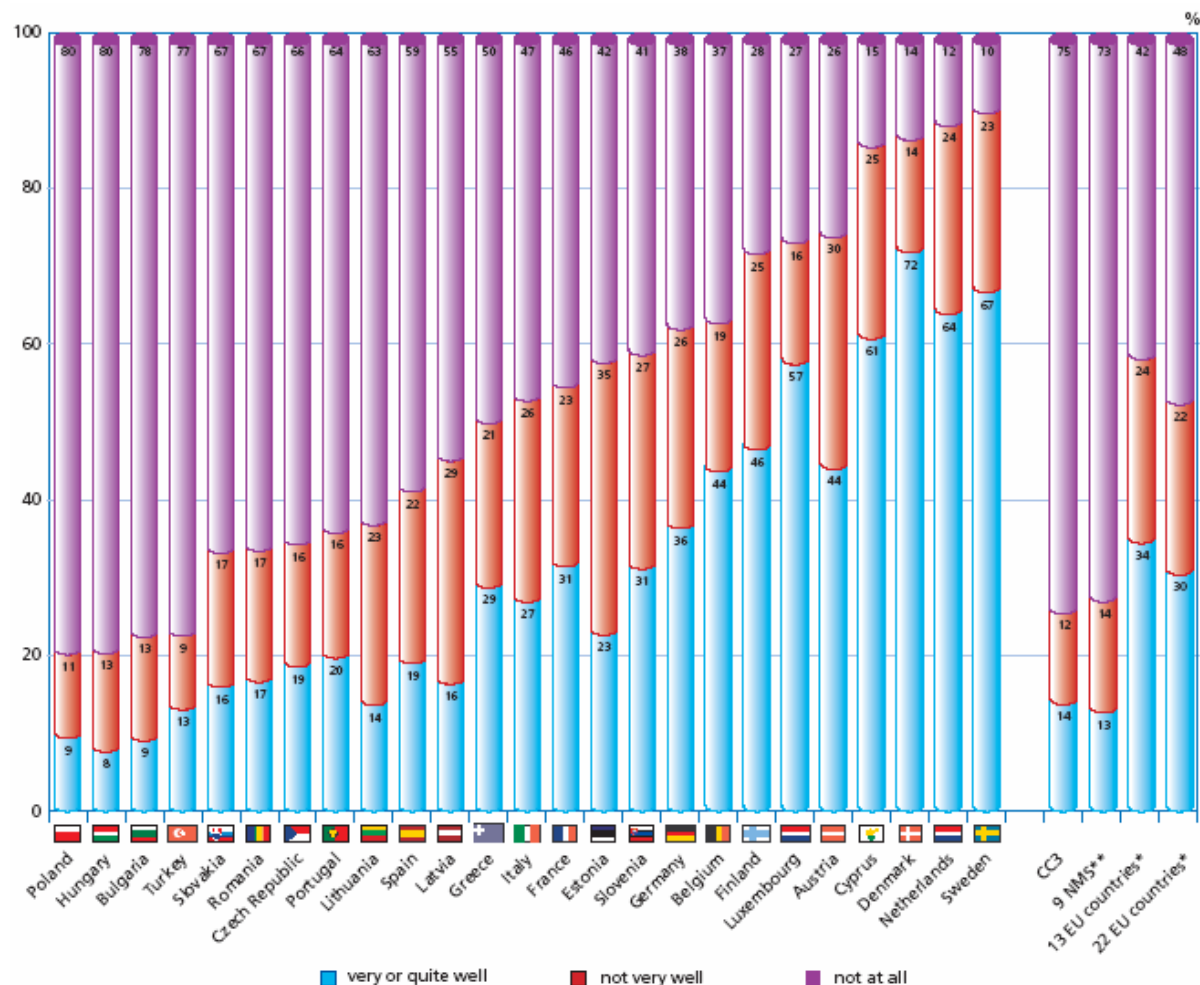
Образователен ценз и способността да се чете на английски

Една от малкото области, в които на пръв поглед изглежда, че НДЧ не изостава от темповете в ЕС15, е образованието. Около 78% от населението на възраст от 25 до 64 години в НДЧ имат завършено поне горно ниво на началното училище, което е доста над средния резултат за ЕС15 - 64% (Европейска комисия 2004а, стр. 47). По отношение на средното образование конкурентноспособност на НДЧ не е толкова силна. Въпреки това, в повечето от страните в тази група броят на хората в работна възраст със завършено средно образование е по-висок, отколкото в много от бедните региони на южните страни от ЕС15 (Европейска комисия 2004а, стр. 47).

От друга страна често се повдига въпросът за качеството на завършеното от хората в НДЧ образование, особено с оглед на потребностите на модерния, бързо развиващ се пазар на труда. Един от показателите, показващи до каква степен образователната система подготвя хората в това отношение са знанията по английски език, имайки предвид факта, че английският език се превръща в езика на глобализирания пазар. Умението да се чете на английски е също важен фактор при интеграцията в модерната икономика, т.е. при използването на Интернет. Проведеното ЕПКЖ запита интервюираните, колко добре четат на английски. Държавите, в които английският е народен език (Ирландия, Малта и Обединеното кралство) бяха изключени от изследването.

Броят на хората, които умеят да четат на английски или много добре, или доста добре, е почти три пъти по-висок в ЕС13 – и изключение на Обединеното кралство и Ирландия– (34%), отколкото в НДЧ (13%) (Схема 14). По-малко от половина хората в ЕС15 признават, че въобще не умеят да четат на английски. Макар че техният брой не е никак малък (42%), той е в остър контраст с огромния процент от хора в подобно положение, регистриран в НДЧ (73%). По отношение на умение да се чете на английски, различията между мъжете и жените са малки, обаче наклонят везните в полза на мъжете. Таблица 13 представя подробно други два аспекта на уменията за четене на английски – как то варира според нивото на образование (определено според възрастта, на която интервюираните са завършили това образование) и актуалната им възраст. Както би могло да се очаква, във всички региони уменията да се чете на английски е пряко свързано с образователния ценз. То е особено добро сред онези, които са завършили образованието си на възраст 20 или повече години (в голямата си част това са хора със завършено средно образование). Обаче по всички образователни нива се забелязва изоставане на НДЧ в сравнение с ЕС15. В страните от НДЧ (с изключение на Малта) например, само 23% от завършилите образованието си на 20-годишна възраст или по-късно умеят да четат добре на английски, сравнено с 58% от хората с същия образователен ценз в страните от ЕС15 (с изключение на Ирландия и Обединеното кралство).

Схема 14: Умение за четене на английски, по страни

* Англискоговорящите страни бяха изключени (Ирландия, Малта и Обединеното кралство) ** Малта (Англискоговоряща страна) е изключена.

Въпрос 51: Колко добре четете на английски? Категории: много добре, доста добре, не много добре, въобще.

Източник: ЕПКЖ 2003

Категоризирането по възрастови групи в Таблица 13 показва, че младите хора в НДЧ започват да се приближават до нивото в ЕС15 по отношение на уменията си да четат на английски. Няма съмнение, че ЕС15 водят значително пред НДЧ във всички възрастови категории, като определени групи страни от ЕС - особено северните страни и Холандия – отчитат изключително високи нива на умения по английски. Разликата между новите и старите членове все пак видимо намалява в групата на най-младите – между 18 и 24 години. В групата на по-възрастните процентът на хората в ЕС15, които могат добре да четат на английски е средно три или четири пъти по-висок, отколкото в НДЧ (съотношението в групата на 25-34 – годишните например е 55% към 18%). В групата на 18-24 – годишните обаче, разликата е смалена на повече от половина (63% в ЕС15 умеят да четат добре на английски, сравнено с 37% в НДЧ и 32% в СКЗ). Това отразява една силна нарастваща тенденция при по-ниските възрастови групи НДЧ. Тук, например, два пъти повече хора на възраст 18-24 умеят да четат добре на английски, отколкото в групата на 25-34 - годишните (в съотношение 37% към 18%).

Таблица 13: Брой на интервюираните, умеещи “много добре” или “доста добре” да четат на английски, според образователен ценз и възрастова група %

	Възраст на завършване на редовно обучение			Актуална възраст				
	до 15 години	16-19 години	20+ години	18-24	25-34	35-49	50-64	65 и повече
СКЗ	1	11	30	32	15	9	4	3
9НДЧ*	1	7	23	37	18	10	4	2
Страните от ЕС13*	4	26	58	63	55	38	22	10
Страните от ЕС22*	4	22	53	57	48	32	19	9

* Английскоговорящите страни са изключени (Обединеното кралство, Ирландия и Малта)

Въпрос 51: Колко добре четете на английски? Категории: много добре, доста добре, не много добре, въобще.

Източник: ЕПКЖ 2003

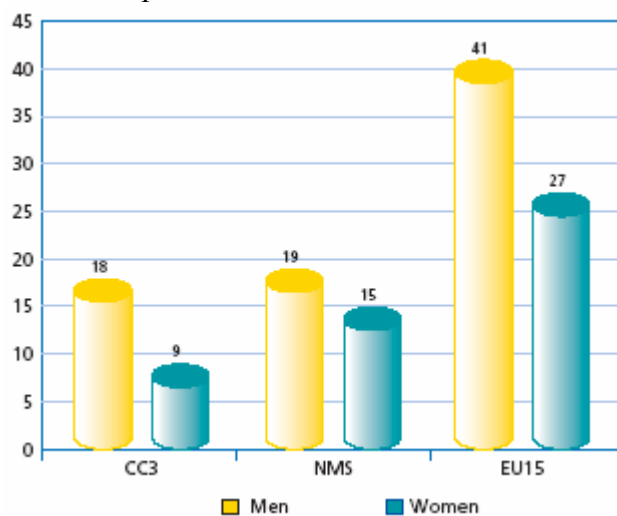
Таблица 14: Дял на използващите интернет два или повече пъти на седмица, според образователния ценз и възрастовата група %

	Възраст на завършване на образованието			Актуална възраст				
	до 15 години	16-19 години	20+ години	18-24	25-34	35-49	50-64	65 и повече
СКЗ	2	11	27	30	19	9	2	0
НДЧ	3	10	32	38	26	18	6	2
ЕС15	8	29	55	56	54	42	24	5
ЕС25	8	25	52	52	49	38	21	5

Въпрос 52: Кое от следните твърдения описва степента, в която сте използвали интернет през последния месец? Категории: използвах го всеки ден или почти всеки ден; използвах интернет два пъти в седмицата; рядко използвах интернет; не използвах интернет нито веднъж.

Източник: ЕПКЖ 2003

Схема 15: Дял на мъжете и жените, използвали интернет два или повече пъти на седмица през последния един месец %

Въпрос 52: Кое от следните твърдения описва доколко сте използвали интернет през последния един месец? Категории: използвах го всеки ден или почти всеки ден; използвах интернет два пъти в седмицата; рядко използвах интернет; не използвах интернет нито веднъж.

Източник: ЕПКЖ 2003

Друг важен аспект на уменията и средствата от гледна точка на новите икономики е познаването на интернет. Липсата на достъп до съответната технология например може да бъде бариера също толкова, колкото и липсата на умения за използването на тази технология. ЕПКЖ запита участниците в проучването, до каква степен са използвали интернет през последния един месец. Този критерий включва както достъпът до, така и уменията да се използва интернет, без да прави разлика между тях.

Различията по този показател между ЕС15, НДЧ и СКЗ са относително подобни на регистрираните такива по отношение на уменията да се чете на английски. Данните показват, че като цяло, процентът на използващите интернет повече от веднъж на седмица в ЕС15 (34%) е общо взето два пъти по-висок от този в НДЧ (17%) и СКЗ (15%). Както става ясно от Схема 15, в употребата на интернет съществуват значителни различия също така и между отделните полове. Такива бяха регистрирани предимно в ЕС15, където 41% мъжете използват интернет два или повече пъти на седмица в сравнение с 27% жените.

Таблица 14 показва, че във всичките държави употребата на интернет кореспондира с образователния ценз и актуалната възраст – точно както бе и в случая с уменията да се чете на английски. Страните на ЕС15 като цяло ясно изпреварват НДЧ на всички образователни нива и възрасти. Също толкова ясна обаче е и догонващата тенденция при най-младите граждани на НДЧ. Тук например броят на 18-24 – годишните използващи интернет (38%) представлява две трети от този в ЕС15 (56%). Несъответствието между ЕС15 и НДЧ в тази възрастова категория е значително по-тясно от това в групата на малко по-възрастните (25-34), където нивото на употреба на интернет в ЕС15 (54%) е два пъти по-високо от това в НДЧ (26%).

Целоживотно образование и обучение

Целоживотното обучение се счита за изключително важен фактор в днешно време. ЕПКЖ запита участниците в проучването, дали са следвали или са посещавали образователен курс през изминалата една година. Отговорилите положително бяха допълнително помолени да уточнят за какъв тип на обучение става въпрос. Схема 16 представя резултатите за ЕС15, НДЧ и СКЗ, според които разликата в степента на участие в образователни програми между ЕС15 и НДЧ е по-малка, отколкото различията, установени по другите изследвани показатели за човешките ресурси, въпреки че в случая на ЕС15 и СКЗ тя е доста подобна.

В ЕС15, 21% от запитаните отговарят, че са посещавали курс през изминалата една година, сравнено 19% в НДЧ и 12% в СКЗ. Освен това НДЧ показват по-високи резултати от ЕС15, що се отнася до наличието на професионална насоченост на посещавания курс. Повече от половината от посещаваните в тази група страни курсове са били професионално насочени, сравнено с 43% в ЕС15. Следователно, въпреки че в НДЧ по-малко хора посещават курсове, отколкото в ЕС15, броят на професионално ориентирани курсове в тази група страни е леко по-висок. Това изравнява нивата на участие в професионално ориентирани курсове в двете групи.

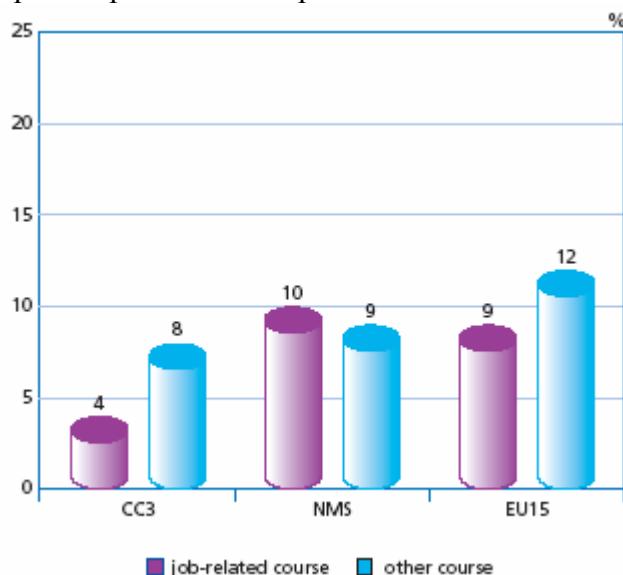
В получените данни няма показатели, които да позволяват да бъде измерено качеството на посещаваните курсове в двете групи страни. Що се отнася до количеството, получените резултати ни отправят към една друга област, в която изравняването между НДЧ и ЕС15 вече е в процес, и в която съществува вероятност за промяна на недостатъците на работната сила в НДЧ.

Удовлетворение от достигнатото образователно ниво

Последният аспект свързан с работната сила, който беше разгледан от ЕПКЖ, се отнася до степента на удовлетворение на запитаните от нивото на полученото от тях образование.

Схема 17 показва, че удовлетворението като цяло намалява от ЕС15 в посока към НДЧ и СКЗ. Различията обаче не са твърде големи с изключение на Турция, която се намира далеч под нивото на всички останали страни. Иначе данните за трите групи държави значително се прекриват. Сред страните от ЕС15, жителите на Франция са доста неудовлетворени от нивото на достигнатото от тях образование – по-ниски данни регистрират само Полша и Турция. В противоположния край на стълбицата от данни е Румъния, с втора най-висока степен на удовлетворение след Дания. Необходими са допълнителни проучвания на опита в образователната система в отделните страни, за да се стигне до едно точно описание на степента на удовлетворение.

Схема 16: Дял на следвалите или посещавалите образователен курс – професионално ориентиран или не - през изминалата една година

Въпрос 48: Следвали ли сте/Посещавали ли сте образователен курс през изминалата една година? Въпрос

49: Ако е така, какъв точно?

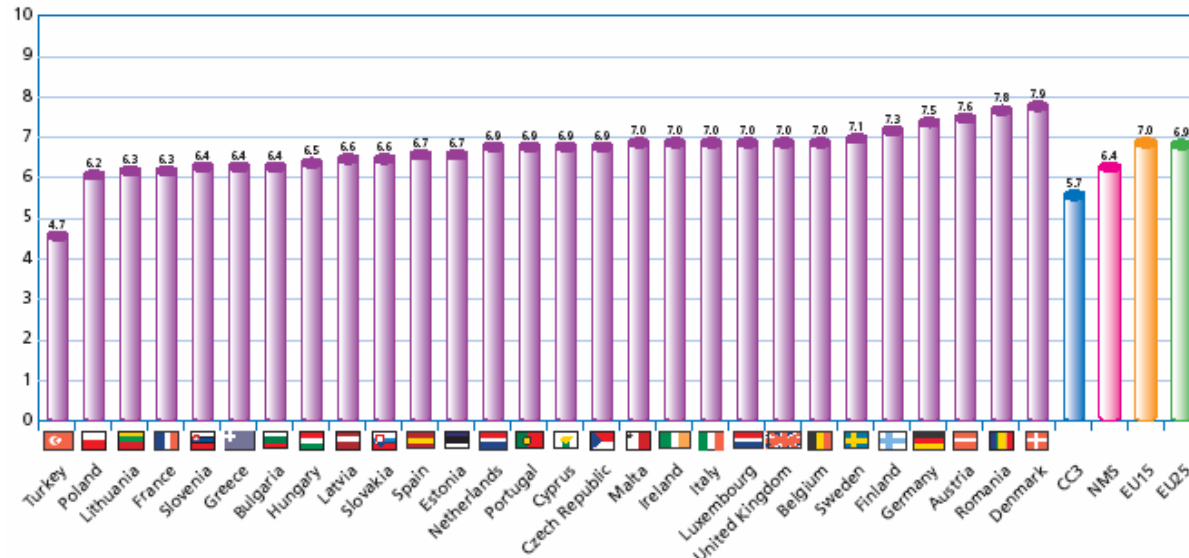
Източник: ЕПКЖ 2003

Заклучения

Представата, че НДЧ и СКЗ срещат по-големи трудности, отколкото ЕС15 в областта на труда и работните места, е основана до голяма степен на материалите представени в настоящата глава, макар че има области, в които се акцентира по-малко върху недостатъците на НДЧ/СКЗ.

Дистрибуцията на безработните домакинства е една от сферите, в които данните от НДЧ не са толкова песимистични, както би могло да се очаква. Въпреки нивото на безработицата в тези страни е по сравнение с ЕС15 цяло по-високо и броят на работещите е по-нисък, процентът на хората в работна възраст, които живеят в безработни домакинства в НДЧ, не е по-голям, отколкото в ЕС15. Този факт предполага, че наличните работни места в НДЧ са по-равномерно разпределени сред домакинствата в сравнение с ЕС15. Делът на хората, живеещи в работещи домакинства (което ще рече два или повече работещи члена) е леко по-голям в НДЧ, отколкото в ЕС15.

Схема 17: Средно ниво на удовлетворение от собствения образователен ценз, според страни Средно 1-10

Въпрос 41а: Бихте ли могли да определите по десетобалната система, доколко ви удовлетворява всяко едно от следните неща, като едно означава, че сте твърде неудовлетворен, а 10 означава, че сте напълно удовлетворен? Обект на внимание: Вашето образование.

Източник: ЕПКЖ 2003

Друга област, в която НДЧ се движи с подобни на ЕС15 темпове, е целоживотното, и то особено що се отнася до участието в професионално ориентирани курсове. Според получените данни, докато изкаралите образователен или тренировъчен курс през последната една година в НДЧ са малко по-малко, отколкото в ЕС15, броят на професионално ориентирани курсове в тези страни е бил леко по-висок, което води до относително равновесие между двата региона от гледна точка на участието в професионално ориентирано обучение.

Все пак, ако оставим на страна тази сфера и погледнем към показателите за пазара на труда и на работните места, ще установим, че НДЧ се представят последователно в по-неблагоприятна светлина, отколкото ЕС15. Работещите в НДЧ и особено тези в СКЗ, са по-склонни да изпитват несигурност на работното си място в сравнение с работещите в ЕС15. Те също така по-рядко считат самите себе си за добре платени и по-често възприемат условията си на труд като опасни или нездравословни. В някои отношения – като например оценката на работата като трудна и напрегната, предимството на ЕС15 пред НДЧ е съвсем малко, но няма аспект на качеството на работното място, в който НДЧ или СКЗ да изпреварват ЕС15.

Въпреки привидно високото ниво на завършено образование в много от страните в НДЧ и СКЗ, измерването на човешкия капитал, чието значение на пазара на труда непрестанно нараства, а именно умението да се чете на английски – показва, че тези държави изостават зад страните от ЕС15. Същото важи и за употребата на интернет, чието значение в съвременните модерни икономики нараства с всеки изминал ден. Според показателите за последните две сфери ЕС15 излъчва два до три пъти по-високи резултати, отколкото НДЧ/СКЗ. Като и да е, за двата споменати фронта съществуват оптимистични прогнози, тъй като най-младите пълнолетни възрастови групи показват много по-високи майсторски нива, отколкото по-възрастните, и излъчват сигнали, че са на път да догонят съответствие от ЕС15.

4. Структура на домакинството и семейните взаимоотношения

ЕПКЖ предоставя възможност за подробно разглеждане на моделите, според които варират или остават неизменени организацията и подпомагането в отделните семейства и домакинства по възрасти и местоживеене. Проучването изхожда преди всичко от позицията на половото разделение на труда (“договорености между половете”) и взаимоподпомагането между поколенията (“договорености между поколенията”). Настоящата глава има за цел да открие, дали моделите на сформирани на домакинствата в Европа имат сходни черти – както твърдят наблюдателите, или остават специфични за отделните страни на континента. То изследва начинът, по който тези модели се съотнасят с моделите за икономическо и цялостно благополучие, както и към системата на културните ценности. Разглежда също така възможните проблеми, върху които би трябвало да обърнат своето внимание представителите на социалната политика.

В смисъла на горепосоченото говорим за два изключително важни феномена: засилващото се участие на трудовия пазар на жените със семейни отговорности, и цялостното остаряване на населението (включително остаряването на семейните връзки). Макар и по различен начин, тези два феномена апелират за преразглеждане на дългогодишните договорености между половете и поколенията, върху които се опират както моделите за структуриране на домакинствата, така и тези на семейното подпомагане.

Увеличаването на дела на участие на женската работна ръка е една от главните цели на Лисабонската стратегия. Ето защо съгласуването на трудовите и семейните задължения се превръща във важна тема за европейските общества. То е също така средищен обект на внимание от страна на Европейската политика по труда, както е подчертано под графата за равенството в нейните Ръководни принципи (the European Employment Guidelines). Това увеличение среща разнородни проблеми в държавите с различен тип трудов пазар. Както показват данните от ЕПКЖ, в страните, усвоили си различни дефиниции и практики по отношение на половото разделение на труда в домакинството/семейството, увеличеното женско участие носи със себе си също така всякакви видове промени и потенциално напрежение. Социалната политика играе важна роля в процеса на възприемане на тези промени и определя, с какъв успех обществото ще се справи с напрежението между различните задължения и претенции вътре в самото него.

Що се отнася до остаряването на населението, според последните предвиждания (Европейска комисия, 2003), през следващите 15 години с най-голям процент ще се увеличи броя на хората над 80 години, който ще нарасте с около 50%. Ситуацията в НДЧ изглежда по-балансирана, тъй като населението в тези държави е като цяло по-младо, но и тук е налице подобна тенденция (Фахей и Спидър, 2004). С течение на времето все повече домакинствата ще включват само възрастни хора. Везните на равновесието между възрастовите групи и отделните поколения ще бъдат наклонени към по-възрастните представители – една значителна, ако не и превишаваща част от тях ще бъдат хора немощни, изискващи непрестанно внимание грижи.

Остаряването на населението е предизвикано не само от увеличаването на средната продължителност на живота, но и от ниската раждаемост. Степента на раждаемост в Европа е вече повече от три десетилетия под нивото на възпроизводството. Обаче в категорията на по-младите съществуват между отделните страни значителни разлики, които до определена степен се прекриват с разликите в моделите на влизане в пълнолетна възраст (напускането на дома, съвместният живот по двойки, създаването на собствено дете). Причините за различията в моделите са много. Някои от тях зависят от семейните ценности и разбирания, които пък от своя страна често са повлияни от това, доколко във всяка една държава младите са социално защитени, каква е възможността им да получат финансов кредит, жилище т.н.

Домакинствата, семействата и социалните взаимоотношения заемат основно място в социалната интеграция на отделните индивиди и семействата като цяло, както и в постигането на социално равновесие в обществото. Те са и арена на огромни различия сред и вътре в отделните страни. При промени в икономиката и социалната среда в дадена държава тези разминавания могат да бъдат смалени или увеличени. Данните от ЕПКЖ представляват добра база за един по-подробен анализ както на различията, така и на приликите между изследваните държави.

Състав на домакинството

Броят на европейските домакинства през последните няколко десетилетия силно е нараснал. Причините за това са остаряването на населението, смалването на размера на семействата - дори и в някои държави от НДЧ и СКЗ, в които многобройното и богато на възрастови категории семейство е играло главна роля -, променящите се модели на старта на пълнолетен живот сред младото поколение и увеличената нестабилност на браковете.

Обаче е определено, че има различни тенденции не само в страните от ЕС15, но и в другите европейски държави (НДЧ, СКЗ), като зависят от възрастовата структура на населението и от моделите за сформирани на домакинството. Най-ярки са различията в частност, що се отнася до възрастта, в която младите напускат дома на родителите си и до това, какъв тип домакинство сформират, след като станат самостоятелни. Макар и в по-малка степен, различия могат да се открият и в типа домакинство, в който най-често живеят по-възрастните хора. Различните модели домакинства разкриват и различни културни и практически модели за разбирането и установяването на задълженията между поколенията. Те, от своя страна, оказват влияние върху начина на оценяване и възприемане на нуждите на домакинствата и отделните хора на лично и социално-политическо равнище и така пряко влияят на качеството на живот.

Само 35% домакинствата в ЕС25 се състоят от двойки с деца, докато 30% са съставени само от двама партньори. Самотните родители представляват 8% от всички домакинства. 25% от домакинствата се състоят само от един член, докато групата на обширните домакинства, в които всички роднини (обикновено възрастни) живеят по двойки и имат деца, формират една съвсем малка група (Таблица 15). Във връзка с последния феномен си заслужава да отбележим, че животът в обширно семейство по принцип изисква повече пространство, отколкото животът сам или в малко домакинство. Точно Средиземноморските страни и НДЧ са тези, в които броят на обитаемите стаи на човек е под средното ниво (Глава 2). Следователно предназначенията за хората средства според типа домакинство, в което живеят, трябва да бъдат съобразени с материалните затруднения, идващи от високата гъстота на съжителство.

Таблица 15: Състав на домакинствата според групите държави %

Държава	Самотно	Двойка живеещ	Самотен	Двойка родител с 1-2 деца < 16	Двойка с 3+ дете(деца) < 16	Двойка с всички деца > 16	Разширено домакинство
СКЗ	9	19	8	2	6	24	10
НДЧ	15	19	11	20	4	22	10
ЕС15	26	32	7	15	2	16	2
ЕС25	25	30	8	16	2	17	3

Въпрос 3: Като се замислите за останалите членове на Вашето домакинство, започвайки от най-възрастните, каква е Вашата връзка с всеки един от тях?

Източник: ЕПКЖ 2003

В рамките на основния преобладаващ модел на домакинство (т.е. двойка възрастни с или без деца), се натъкваме на ясни разминавания между групите държави: едночленните домакинства са най-чести в ЕС15. В НДЧ техният брой е по-нисък, а най-слабо изразени са те в СКЗ. Това съотношение важи – макар и в по-малка степен – и за бездетните двойки. Тези различия не могат да бъдат изцяло обяснени с по-ниската степен на родителски опит в ЕС15, сравнена с НДЧ и СКЗ, въпреки че в последните две групи по-голям процент от хора имат поне едно дете: в НДЧ и СКЗ съответно 75% и 70% имат поне едно дете, в сравнение с 66% в ЕС15. Освен това, в НДЧ и СКЗ малко по-малко от една четвърт от жителите имат поне три деца, докато в ЕС15 те са 18%. Различията в разпространението на моделите домакинства зависят и от различните модели на целоживотната динамика на тези домакинства. В НДЧ и особено в СКЗ, децата живеят по-дълго с родителите си и една значителна част продължават да живеят с тях, дори когато създадат свое собствено семейство. Точно обратното се случва в ЕС15, където децата напускат дома си по-рано; а при евентуалното изгубване на партньора лесно превръща едно домакинство в едночленно.

Колкото до нестабилността на браковете, 9% от всички европейци на 18 и повече години живеят самостоятелно, след като се е разпаднала предходна тяхна връзка, докато 10% от европейците са без партньор поради смъртта на съпруга/та си. Изглежда, че жените по-често (или за по-дълго) остават сами след приключване на партньорския им живот, отколкото мъжете. И тук обаче намираме различия между отделните групи. ЕС15 отчитат най-висок процент на самотно живеещи (със или без деца) след разпадането на предходната им връзка (10%), следвани от НДЧ (8%), и - на доста по-голямо разстояние – от СКЗ (3%). Различията измежду отделните групи са съпроводени и от вътрешнодържавни различия. Най-висок процент хора, които живеят сами, след разпадането на предходна тяхна връзка или брак, бе регистриран в северните и централноевропейските страни на ЕС15 и в Чехия, а най-нисък бе той в Турция, Малта, България и южните страни от ЕС15. Тези различия предполагат различни модели на състава на домакинствата и целоживотната динамика на неговите изменения.

Условия за младите хора в домакинството

Типът домакинство, в което хората живеят в различните фази на живота си, говори много повече за моделите, по които биват сформирани домакинствата, отколкото разпределението на типовете домакинства в отделните страни. Ето защо, нашето проучване разглежда типа състав на домакинствата, в които живеят хората на различни възрасти в Европа, като набляга на младите (18-34) и на най-възрастните, поради простата причина, че тези две групи се характеризират с най-различни структури домакинства в Европа.

Степента, в която младите (под 35) възприемат самостоятелния си живот, с оглед на своите родители, показва доста големи колебания не само между ЕС15, НДЧ и СКЗ, но и вътре във всяка група (Таблица 16).

Ясно се вижда разграничението между ЕС15, където мнозинството (55% от мъжете, 66% от жените) от младите хора живеят извън домакинството на родителите си – било то сами, или в бездетно партньорство -, и НДЧ и СКЗ, където тези две постановки са много по-слабо застъпени. В последните две групи, мнозинството от младите хора или все още живеят в дома на родителите си, или вече самите те са родители.

В рамките на ЕС15 наблюдаваме най-малко два модела. Първият се основава на висок брой хора, които се възползват от независимо домакинство без родителски отговорности. Това важи особено видим за северните и централноевропейските страни, и то преди всичко за мъжете.

Таблица 16: Статут на домакинствата според пола и страната (млади хора на възраст 18-34 години) %

Държава	Статут в домакинството: Мъже (18-34)							Статут в домакинството: Жени (18-34)						
	Живеещ двойка	Член двойка	Член двойка	Самотно родител	Живеещ деца(с родители деца партньор) деца (1)	Живеещ с тип деца	Други сам без домакинства (2)	Живеещ двойка	Член двойка	Член двойка	Самотно родител	Живеещ деца(с родители деца партньор) деца (1)	Живеещ с тип деца	Други сам без домакинства (2)
ЕС15	26	16	13	1	33	1	10	18	24	20	4	25	2	7
Австрия	35	14	13	2	26	-	9	23	26	18	12	13	2	6
Белгия	28	20	20	2	27	1	3	11	14	33	11	27	1	3
Дания	33	28	20	-	17	-	1	28	28	21	9	8	-	6
Финландия	39	26	18	-	13	1	3	29	25	26	6	11	-	3
Франция	36	16	15	-	28	1	5	24	23	23	6	18	2	5
Германия	40	11	20	1	19	-	10	26	27	23	5	14	1	4
Гърция	33	8	9	1	37	1	12	24	14	33	0	17	4	8
Ирландия	10	14	15	1	24	9	26	7	15	18	12	17	10	21
Италия	11	8	11	-	61	-	8	6	12	20	2	57	2	2
Люксембург	12	13	25	1	32	3	14	5	13	39	4	20	3	16
Холандия	27	19	12	1	35	-	5	20	22	25	10	22	-	2
Португалия	7	8	28	-	46	3	8	5	10	30	9	27	6	14
Испания	5	22	13	1	39	2	18	5	16	26	2	30	3	18
Швеция	44	17	22	-	10	1	6	31	24	23	5	10	-	6
Обединеното кралство	34	22	8	1	19	-	16	14	37	19	14	12	2	6
НДЧ	6	8	21	-	44	6	16	4	8	26	4	33	12	13
Кипър	16	9	19	2	43	2	10	6	20	30	2	27	2	13
Чехия	9	17	20	-	46	1	7	8	7	34	7	27	7	9
Естония	17	26	10	2	34	2	9	19	23	17	5	28	5	4
Унгария	13	10	16	1	39	2	18	5	14	25	3	27	11	15
Латвия	14	13	21	2	30	8	13	13	20	24	6	16	8	13
Литва	9	8	34	-	37	7	5	8	14	35	10	16	11	6
Малта	7	9	9	-	67	2	6	4	14	11	1	54	3	13
Полша	2	4	22	-	45	8	19	3	4	23	3	37	14	16
Словакия	4	4	21	1	47	8	15	1	4	31	3	38	13	10
Словения	10	10	17	-	48	3	13	6	11	26	3	39	7	8
ЕС25	22	15	14	1	35	2	11	16	21	21	4	26	3	8
СКЗ	8	10	22	1	51	8	8	5	13	42	2	28	10	5
България	11	3	23		40	4	18	3	13	25	4	15	17	24
Румъния	6	12	11	1	44	7	19	11	18	20	2	18	7	24
Турция	6	7	20	1	42	7	17	1	9	40	2	26	7	13

1 Категорията "живеещи с родителите си" включва интервюираните, които живеят с родителите си (и или без братя и сестри) и без други включени в домакинството членове (като партньор, например).

2 Категорията "други" включва известен брой смесени случаи, като напр. хора без партньор, които живеят с роднини (не родители) или приятели, хора, живеещи с партньор и роднини или приятели, самотни родители, живеещи с други присъединени членове (не родители). Всички те заедно възлизат на 11%, но не могат нито да бъдат особени като самостоятелна категория, нито да бъдат прибавени към други категории. Освен това във всяка страна тази категория изглежда по малко по-различен начин.

[Въпрос от изследването: Като се замислите за останалите членове на Вашето домакинство, започвайки от най-възрастните, каква е Вашата връзка с всеки един от тях?]

Вторият модел показва децата, които остават по-дълго да живеят при родителите си. Италия е идеален представител на този модел. Тук наблюдаваме както отсрочване на създаването на собствено домакинство, така и отсрочване на родителските задължения. Някои други южноевропейски страни като Испания и Португалия, напр. малко или повече влизат в същия модел.

Ситуацията в НДЧ е доста подобна на тази в южноевропейските държави, що се отнася до отлагането на момента на напускане на родителския дом. В групата на 18-34 - годишните, 45% мъжете в средиземноморските страни и 44% мъжете в НДЧ живеят като деца при родителите си. Цифрите при жените са съответно 34% и 33%. От демографските данни (Евростат 2003) става ясно, че процентът на младите хора с родителски задължения е по-висок в НДЧ, отколкото в средиземноморските страни: 21%, сравнено с 13%. Това наблюдение важи и за СКЗ. Общо погледнато, в тези две групи държави младите хора, и особено младите жени, стават родители по-рано, отколкото връстниците им в ЕС15.

Някои от различията между групите касаят по-високия брой случаи, в които хората на 18-34 годишна възраст живеят или сами, или с партньор, и/или със собствените си деца в домакинства от три поколения или в други типове домакинства (виж последните две колони за мъжете и жените в Таблица 16) в НДЧ и СКЗ, сравнено с ЕС15.

Разликите между половете са очевидни във всички страни, като в СКЗ те са по-ярки, и очертават различното разпределение на времето при мъжете и жените по цялата дължина на човешкия живот: жените напускат дома на родителите си, започват съвместен живот и стават родители по-рано от мъжете. Като по-млади те по-рядко живеят сами или като част от бездетна двойка, но по-често се превръщат в самотни родители: 4% младите жени в държавите от ЕС15 и НДЧ живеят като самотни майки, докато данните при младите мъже са почти нулеви. Към тези резултати трябва да прибавим допълнителен 1% самотни майки, живеещи в обширно домакинство.

Схема 18: Статут в домакинството при възрастните хора (65 и повече години): съотношение между мъжете и жените %

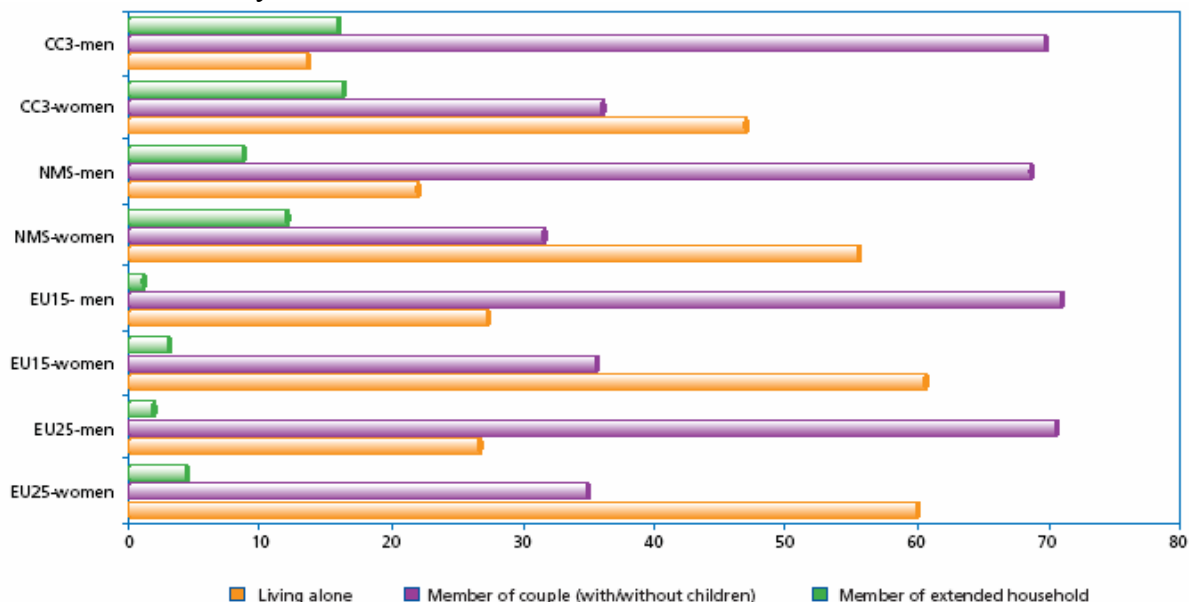

Схема 18 показва разликите между статута на мъжете и жените в домакинствата (разбирай разликата между процентът мъже с определен статут в домакинството и процентът жени със същия статут). Отрицателните разлики показват, с колко е по-нисък броят на мъжете с такъв статут от този на жените. Положителните разлики показват, с колко е по-висок броят на мъжете с такъв статут от този на жените. Статутът “живеещи с деца” не бе въведен, поради факта, че в изследваните страни той е представен в твърде малко случаи. Въпрос: Като се замислите за останалите членове на Вашето домакинство, започвайки от най-възрастните, каква е Вашата връзка с всеки един от тях?

Източник: ЕПКЖ 2003

Таблица 17: Честота на полагащите грижи и домакинска работа според групите държави и възрастовите категории %

Държави групи	Колко често: грижа за И обучение на децата				Колко често: домакинска работа				Колко често: грижи за възрастни/инвалиди			
	Всеки	3-4 пъти на седмица	1-2 пъти на седмица	по-малко често/ден никога	Всеки	3-4 пъти на седмица	1-2 пъти на седмица	по-малко често/ден никога	Всеки	3-4 пъти на седмица	1-2 пъти на седмица	по-малко често/ден никога
СКЗ												
18-34	48	4	4	44	53	13	12	22	12	4	6	77
35-64	43	6	7	44	66	8	7	19	14	5	7	74
65 +	10	3	3	85	68	5	9	18	6	1	1	92
НДЧ												
18-34	40	3	3	55	53	18	15	13	4	3	6	87
35-64	42	7	7	44	71	11	8	10	9	3	6	82
65 +	9	4	6	82	79	8	5	8	6	1	2	91
ЕС15												
18-34	30	2	2	66	47	16	20	17	3	1	3	93
35-64	41	4	5	50	64	11	11	13	7	3	7	83
65 +	6	2	4	89	68	10	7	14	6	1	3	90
ЕС25												
18-34	31	2	2	65	47	16	20	17	3	1	3	93
35-64	41	4	5	50	65	11	11	13	7	3	7	83
65 +	6	2	4	88	68	10	7	14	6	1	3	90

Въпрос 37: Колко често се включвате в някоя от следните дейности извън платената си работа? А) Полагане на грижи за деца и тяхното обучение; В) Домакинска работа; С) Полагане на грижи за възрастни/немошни роднини. Графата “по-рядко/ никога” обхваща категориите: Един или два пъти в месеца, по-рядко и никога.

Източник: ЕПКЖ 2003

Условия за възрастните хора в домакинството

Условия за възрастните хора (65 и повече годишни) в домакинството зависи на първо място от моделите за сформирани на домакинството (дали младата двойка остава да живее с родителите си, или основава ново домакинство, възрастта, в която младите напускат дома на родителите си и т.н.). Все пак и тези условия имат половно обосноваване. Взимайки под внимание данните от СДЕС, според които през 1998 45% от възрастните жени и около 16% от възрастните мъже са живели сами, можем да заключим, че точно този модел, в който възрастни хора живеят сами, с времето все повече се разпространява (виж Евростат, 2003).

Различията между половите са забележими. В резултат на по-високата продължителност на живот при жените, както и на стабилната възрастова разлика между съпрузите, жените над 65 години овдовяват повече от два пъти по-често от мъжете и впоследствие остават да живеят сами. Схема 18 представя различните ситуации на възрастните жени и мъже във всяка изследвана държава.

В рамките на основните общи тенденции също бяха регистрирани маркантни различия. Примерите на възрастни мъже и жени, които живеят сами, са много повече в ЕС15, отколкото в останалите европейски държави. Полово ориентираните различия са по-осезаеми в НДЧ и някои Средиземноморски страни, отколкото в повечето държави от ЕС15; това отново насочва вниманието към приликите между НДЧ и средиземноморските страни от ЕС15 по отношение на моделите за сформирани на домакинство и тяхната динамика.

Живот на самотен човек не винаги означава изолация. Той може дори да говори за наличието на роднинско съдействие и подпомагане. Все пак висок брой на възрастни хора, особено на много възрастни жени, живеещи сами, разкрива недостатъци в социалната политика, които не бива дълго да се пренебрегват. 39% мъжете и 76% от жените над 75 години в ЕС15 живеят сами. Цифрите за НДЧ и СКЗ са съответно 38% (мъже) и 82% (жени), и 34% (мъже) и 81% (жени).

Задължения по отношение на здравни грижи и домакинска работа

Грижата за другите и домакинската работа са средствата, с които се поддържа структурата на семействата и домакинствата. Това са дейностите, които най-интензивно определят отговорностите в семействата и домакинствата според възрастта и пола на техните членове.

По отношение на полаганите грижи, данните от ЕПКЖ показват, че във всички европейски държави те са насочени повече към децата, отколкото към възрастните и немоцните хора.

С остаряването на населението вероятността всеки един от нас да има немощен или болен близък, изискващ грижи, нараства значително. Според данните на Евробарометъра (Албер и Колер, 2004), приблизително 17% от пълнолетните граждани на ЕС15 полагат грижи за немощен или болен човек, без да живеят с него, като същият процент хора го правят за член от своето домакинство. В НДЧ/СКЗ тези проценти са леко по-високи: съответно 18% и 23%. Данните от ЕПКЖ представят едни по-ниски стойности: повече от половината от запитаните признават, че въобще не полагат грижи за възрастен или болен роднина, 5% имат всекидневно подобни задължения, други 5% поне веднъж седмично, а останалите по-рядко. Въпреки, че не се наблюдават големи разлики, като цяло жените по-често полагат грижи от мъжете: 6% от жените се грижат за болен/възрастен близък всеки ден в сравнение с 4% при мъжете; 7% жените правят това поне веднъж седмично в сравнение с 6% при мъжете. Подразбира се, че представените данни не отчитат типа на полаганите грижи.

Не е учудващо, че различия по отношение на грижите за възрастни/болни хора има и между отделните възрастови категории запитани (виж Таблица 17). Възрастта на хората, полагачи най-често грижи за възрастни/болни, е различна за отделните страни, но по принцип най-много грижи полагат хората между 35 и 64 години. Те следователно често комбинират грижата за възрастни с грижата за деца, като това е вярно най-вече за жените. Голяма част от хората, полагачи грижи, в ЕС15 са на възраст от 55 до 64 години. Това говори, че порасналите деца, които сами приближават преломна възраст, се грижат за по-старото поколение родители.

Предоставянето на грижи за възрастните/инвалидите се измества вертикално за всички възрастови категории от ЕС15 към НДЧ и СКЗ, без значение, че в страните от ЕС15 броят на възрастните е по-висок. Това предполага съществуването на различни модели на предоставяне на услуги. Налице са и различни модели на представите за задълженията между поколенията. Освен това, фактът, че децата в НДЧ и СКЗ остават по-дълга в домовете на родителите си и по-високия брой на обширни домакинства може да подтикне, а понякога и да накара младите да се грижат за по-възрастните/инвалидите.

Изглежда, че в ЕС15 грижите за децата и тяхното обучение са много по-свързани с възрастта на грижещия се, отколкото в НДЧ и СКЗ. Ако разгледаме данните за полаганите за деца грижи на седмица в Таблица 17, ще забележим, че в ЕС15, най-много грижи се полагат от хора на средна възраст, докато в НДЧ, те са равномерно разпределен между възрастните и младите. В СКЗ вземите се накланят повече към групата на младите, което се обяснява с по-ниската възраст на задомяване и раждане на деца в тези страни. В НДЧ повече грижи за децата се полагат от по-възрастните членове на обществото.

Домакинската работа също е дейност, за която възрастта е определящ фактор. Във всички страни тя се извършва по-често от възрастните хора. Както в НДЧ, така и в СКЗ, домакинската работа е по-равномерно разпределена сред възрастовите групи и като цяло се изпълнява от една значителна част от населението. Икономическите и жилищните условия в тези страни (Глава 1 и 2) изискват да се посвети повече време на поддръжката на жилищните райони, както и придобиването и трансформирането на стоките за масова употреба.

Домакинската работа и половете

Както показват данните от изследването, неравновесието между половете по отношение на времето, посветено на домакинската работа, присъства в целия житейски цикъл, като семейният статут не играе особено важна роля в него. То е най-видимо при двойките, и то особено при тези, имащи деца.

Във всички държави домакинската работа представлява дневно задължение. Това важи особено силно за възрастните жени. Делът на жените, вършещи домакинска работа всеки ден, е навсякъде над 85%; в НДЧ/СКЗ резултатите са по-високи - около 90%. Най-фрапантни са скоковете в страните от групата на СКЗ, където 91% от възрастните жени ежедневно се занимават с домакинска работа, а при младите мъже този процент е най-нисък (23%).

Във всички държави се натъкваме на различия както по отношение на времето, което мъжете и жените, живеещи с партньор, посвещават на домакинската работа, така и по отношение на размера на несъответствие между половете. С оглед на средния брой часове на ден, посветени на домакинската работа, не бе възможно да се обособи конкретен модел при двойките с и без деца. (Таблица 18). Обаче различията между мъжете и жените са очевидни във всяка група – жените отделят четири часа повече за домакинска работа, отколкото мъжете.

Таблица 18: Домакинската работа според пола и статута в домакинството: среден брой часове на ден

Групи страни ¹	Мъже ²		Жени ²	
	Двойка	Двойка с дете(деца)	Двойка	Двойка с дете(деца)
СКЗ	4	3	4	4
НДЧ	3	3	4	4
ЕС15	2	2	3	3
ЕС25	2	2	3	3

¹ Чехия, Полша и Испания не са включени в анализа поради проблеми с изясняването на въпросника.

² Средните стойности се отнасят само за хората, отговорили с “ежедневно” на въпрос 37b.

Въпрос 38b: Колко часа на ден отделяте за домакинска работа?

Източник: ЕПКЖ 2003

Средният брой часове, прекарани в домакинска работа – както при мъжете, така и при жените - е твърдо по-висок в НДЧ и СКЗ, отколкото в ЕС15. Измежду тези, които вършат домакинска работа ежедневно, жените в СКЗ, живеещи с партньор, отделят за тази дейност два пъти повече време на ден, отколкото мъжете в ЕС15. Мъжете в СКЗ, живеещи с партньор, за които домакинската работа е ежедневие, ѝ отделят същото време, както и жените.

Регистрираните различия между държавите по отношение на домакинската работа вероятно се дължат на по-големия брой домакинства с ниски доходи в НДЧ/СКЗ, при които достъпът до домакинска техника и платени служби е затруднен. Освен това, имайки предвид цялостно по-лошите жилищни условия в тези страни (Глава 2), възможно е домашната работа тук да обхваща и ремонти, поддръжка на уреди и транспортни средства, определен процент градинарство с цел набавяне на хранителни продукти и прочие. В резултат на това е възможно мъжете и жените да се включват в доста различен тип домашна работа. В тези страни, също така, броят на безработните мъже и жени под 65 години е по-значителен, отколкото в ЕС15.

Противоположно на всеобщите очаквания, броят на часовете, посветени на домакинска работа, като цяло не варира в зависимост от това, дали говорим за домакинства с или без деца. Сред някои държави, предимно Средиземноморските, НДЧ и СКЗ, се забелязва, че мъжете с деца отделят по-малко време за домашна работа, отколкото мъжете в бездетни двойки. При жените е вярно точно обратното. Както ще покажем в Глава 5, посветена на равновесието между работа и живот, настоящите резултати кореспондират с друг един феномен, свързан с времето посветено на платена дейност, при който бащите отделят повече време за платена дейност, отколкото майките. Родителството си остава разграничаващ фактор, що се отнася до разпределението на семейните задължения и платената и неплатена работа, както и до съответното участие на мъжете и жените в семейството и платената дейност.

Неравновесието между половете при разпределянето на домашната работа е по-остро в Средиземноморието и централноевропейските страни (Германия, Белгия, Холандия, Австрия и Ирландия) и в НДЧ. То изглежда малко по-балансирано в Скандинавските държави, Обединеното кралство и Литва.

Изглежда, че под най-голямо напрежение от гледна точка на платената и неплатената работа се намират домакинствата в НДЧ. В сравнение с ЕС15, броят на жените в НДЧ, които са на платена работа, е по-малък, но пък отработват повече часове. (Глава 5). Часовете, които те прекарват в неплатен труд, също са повече, както и тези, отделени за неплатена домакинска дейност. В СКЗ, мъжете работят по-дълго – както платена работа, така и неплатена домашна работа – в сравнение с колегите им от ЕС15. Жените на платена работа са по-малко, въпреки че и те средно отработват повече часове, отколкото жените в ЕС15. Делът на безработните мъже също е висок. Ето защо и в НДЧ, и в СКЗ, известен брой домакинства страдат от прекалените усилия, които им коства работата (платена и неплатена), докато други страдат от липсата на платена работа, като я компенсират с висока неплатена домашна продукция на стоки и услуги.

Не е изненадващо, че, измежду живеещите по двойки, жените се оплакват повече от факта, че вършат повече домакинска работа, отколкото е справедливо, отколкото мъжете: 43% в сравнение с 13%. Усещането за асиметрия варира в отделните страни и групи страни, и нараства драматично при жените с деца, докато при мъжете намалява. Недоволството от прекаленото количество домакинска работа е най-силно при майките в СКЗ - почти 69% (като при майките в Турция цифрата нараства на 83%); данните за НДЧ и ЕС15 са 42%.

Грижи за децата

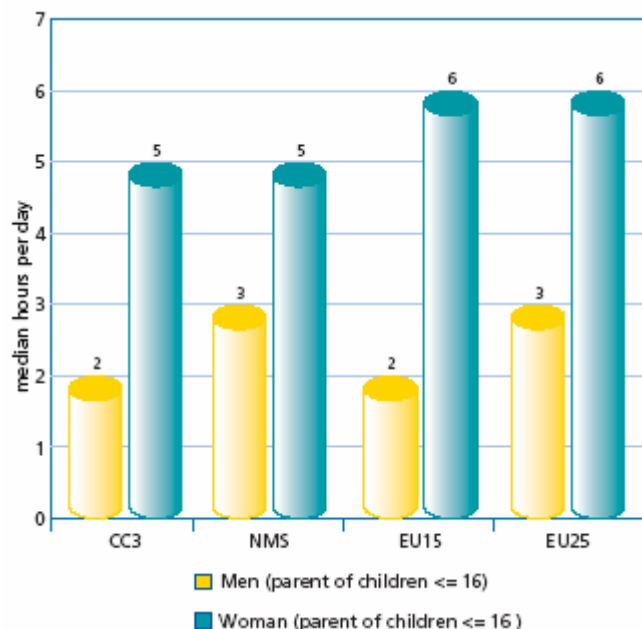
Както се вижда от представената по-горе Таблица 17, в европейските семейства най-много грижи се полагат за децата. По-отблизо погледнато, над 70% бащите и майките с деца под 16 години се грижат за тях и тяхното образование поне два пъти седмично. Според времето, отделяно за тази дейност, повече майките, отколкото бащите се грижат за децата си ежедневно, а измежду онези, които полагат ежедневни грижи, майките отделят повече часове, отколкото бащите. Часовете при майките са средно два пъти повече от тези при бащите, като те често са в добавка към пълния работен ден. (Схема 19).

За всички групи важи и правилото, че различията между половете са постоянни и не се влияят от възрастта на децата: измежду хората в ЕС15, които твърдят, че полагат ежедневни грижи, бащите с деца под 4-годишна възраст отделят за тях средно по 4.3 часа на ден. Тази цифра пада на 2.7 часа при децата между 10-16 годишна възраст. При майките броят на часовете е съответно 10.5 и 5.2 часа. Подобна тенденция наблюдаваме и в НДЧ и СКЗ.

Особено ярки са различията между майките и бащите, полагащи ежедневни грижи, както и несъответствията между половете вътре в отделните държави.

В рамките на ЕС15, най-видима е пропастта между родителите в Обединеното кралство и Холандия (пет часа разлика между бащите и майките), а най-малка е тя във Франция (два часа разлика). Бащите във Финландия и Ирландия отделят най-висок брой часове в грижи за децата си - около 4 на ден. Що се отнася до майките, оказва се, че французойките посвещават най-малко часове на ден на децата си – по-малко от половината от времето, отделяно от датчанките, великобританските и ирландските, напр.

Схема 19: Часовете, посветени на грижи за децата на ден, според групите страни и пола на родителя

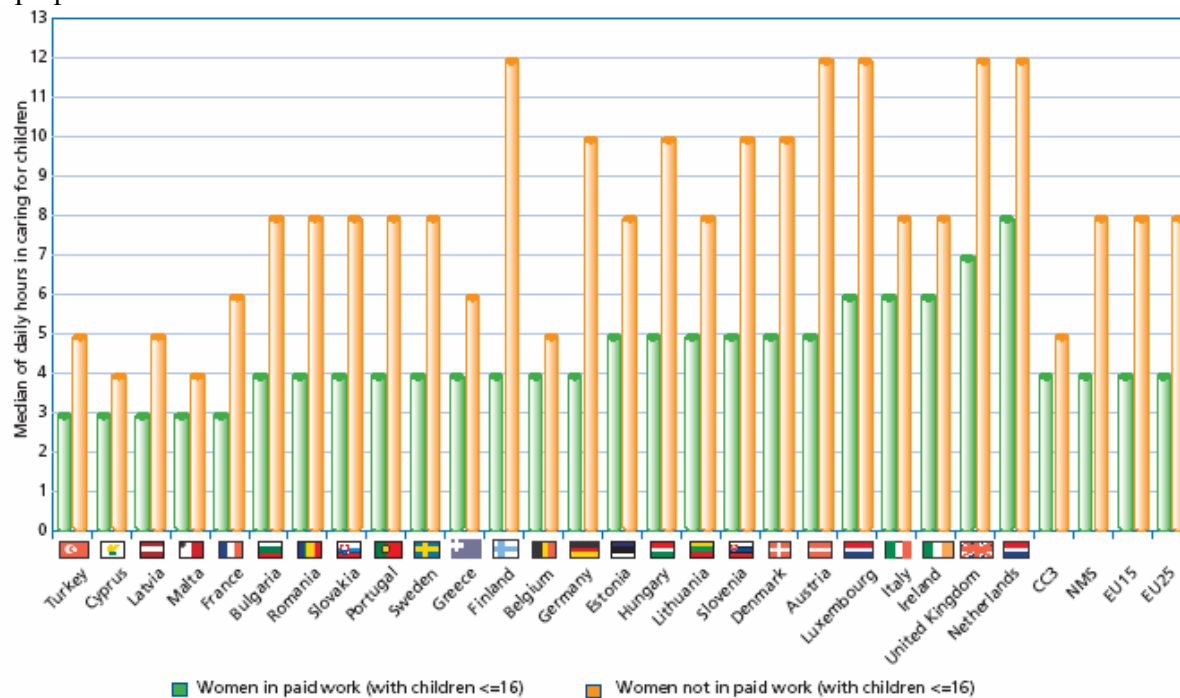
¹ Средните стойности се отнасят за отговорите ‘ежедневно’ на Въпрос 37а. Избрани са мъжете и жените с деца под 16-годишна възраст.

² Чехия, Полша и Испания не са представени в извадката поради подвеждащи обстоятелства при изясняване на въпросника за отделните страни.

Въпрос 38а: Колко часа на ден отделяте в грижи за децата си?

Източник: ЕПКЖ, 2003

Схема 20: Брой часове на ден, прекарани в грижи за децата, според страната и професионалното положение на майката

¹ Средните стойности се отнасят за отговорите ‘ежедневно’ на Въпрос 37а. Избрани са жените с деца под 16-годишна възраст.

² Чехия, Полша и Испания не са представени поради твърде нисък брой на обосновани примери.

Въпрос 38а: Колко часа на ден отделяте в грижи за децата си?

Източник: ЕПКЖ, 2003

Половите различия в НДЧ са като цяло по-малки, отколкото тези в ЕС15. Това е особено вярно за Малта, Кипър и Балтийските страни (средната разлика е около два часа). От друга страна, както при майките, така и при бащите в Малта, Кипър и Латвия бяха отчетени по-малко часове на грижа за децата, отколкото при родителите в Словения, Словакия и Унгария, например.

Ниските нива на родителски грижи могат разбира се да бъдат заместени от друг тип семейни грижи (напр. грижи от страна на баби и дядовци, какъвто е случаят в много южноевропейски страни), или от колективно предоставяни социални служби, включително целодневно училище, както е прието в Скандинавските държави и Франция. Този момент е извънредно важен за планирането и прилагането на съответни социални мерки, особено като се има предвид, че във всички страни нараства броят на майките с малки деца, които са на платена работа, дори в случай на големи различия между изследваните страни. Нещо повече, засиленото участие на жените на трудовия пазар е един от основните приоритети на Европейската политика на труда.

Когато майките ходят на работа, разликите между половете по отношение на количеството полагаани грижи за децата са по-скромни, но не изчезват напълно. Сред работещите, майките отделят средно една-трета повече часове на ден (5.3 часа), отколкото бащите (3.4 часа). Това обяснява, защо при работещите майки общата дължина на работния ден (платен или неплатен труд) е по-голяма, отколкото при работещите бащи. Нещо повече – майките често са принудени да ограничат платеното си работно време, което води и до намаляване на техните лични доходи (Глава 1). Въпреки всичко, разликите между майките с платена работа и тези с неплатена работа са по-резки, отколкото при отделните полове. (Схема 20).

Както в ЕС15, така и в НДЧ, майките, работещи неплатена работа, отделят почти два пъти повече часове в грижи за децата, отколкото майките на платена работа: около осем часа на ден. Тези високи резултати вероятно са породени не само от намалената полза от полагащите грижи, но и от по-високия брой деца при неплатените майки и/или по-ниската възраст на децата.

Данните за участието на жените в пазара на труда в Европа и – по-общо – в индустриализираните държави показват, че колкото повече и по-малки са децата в едно домакинство, толкова по-слаба е вероятността техните майки да участват на пазара на труда (ОИСР, 2001). В страните от СКЗ различията не са толкова внушителни, което потвърждава факта, че майките в тези страни полагат по-малко грижи. В границите на ЕС15 най-големи разлики между майките на платена и неплатена работа са регистрирани във Финландия, а най-малки са те в Белгия. Разликите между майките на платена и неплатена работа в Италия и Ирландия са забележително малки, най-вероятно защото работещите майки разчитат на помощта на останалите членове на семейството.

Форми на подпомагане и общителност

Една голяма част от европейските жители разчитат на помощ от семейството в случай на нужда, като това важи със всяка сила за практическите въпроси от рода на помощ в домакинството, неотложна нужда от финансови средства и т.н. Става ли въпрос за лични проблеми, ролята на семейството – макар и не толкова силна – остава решаваща. В подобни ситуации се включват също приятели и други познати, особено ако съответният човек има нужда от емоционална подкрепа. Това откритие е в съгласие с други компаративни изследвания, проведени на национално ниво (виж напр. Албер и Фахей, 2004).

Броят на хората, които твърдят, че, при необходимост, нямат към кого да се обърнат е доста малък. Най-висок е той при нуждата от финансови средства: 11% жителите на ЕС15, 17% в НДЧ и 24% в СКЗ твърдят, че не могат да разчитат на никого в случай, че неотложно се нуждаят от скромна сума пари (31,000 в държавите от ЕС15; 3500 в НДЧ/СКЗ).

Отговорите, свързани с помощта в домакинството в случай на заболяване, са силно последователни във всички страни и групи страни. Над 80% запитаните твърдят, че могат да получат помощ от семейството си, допълнителни 15% биха я получили от приятели или други хора. Таблица 19 показва резултатите само за два от разгледаните случаи: помощ в случай на психологическа слабост и в случай на финансова нужда.

Очевидно е, че семейството играе незаменяема роля при каквато и да било нужда от помощ. Колебания в значимостта на семейството и приятелите, които зависят от съответния тип нужда, говорят повече за разнообразие на източниците на помощ, отколкото за взаимното им заместване. Разликите между отделните страни по отношение на ролята на помощта, идваща от семейството, приятелите или други хора, трябва да бъдат считани за показател за нивото на процесите на индивидуализация и намаляване на семейната независимост.

Близостта на семейството (без извънбрачно живеещите деца и родители) играе важна роля във формите на съжителство в цяла Европа

Таблица 19: Подкрепа от семейството и други хора

Държава	Помощ при чувство на депресия			Спешно намиране на €1,000 в случай на необходимост ¹		
	Семейство	Друга ²	Никой Дават помощ	Семейство	Друга ²	Никой Дават помощ
Австрия	53	44	3	77	19	4
Белгия	49	43	8	66	19	15
Дания	50	47	3	62	29	10
Финландия	40	57	3	58	37	5
Франция	47	49	4	63	21	16
Германия	52	43	4	70	16	14
Гърция	67	29	4	70	20	10
Ирландия	56	43	1	73	23	4
Италия	47	48	5	78	14	7
Люксембург	51	40	9	70	21	9
Холандия	52	43	5	68	20	12
Португалия	69	28	3	70	16	14
Испания	62	35	3	80	15	5
Швеция	49	49	2	69	25	6
Обединеното кралство	54	41	5	66	18	15
Кипър	66	30	5	78	10	11
Чехия	46	49	4	64	24	12
Естония	39	54	8	38	31	31
Унгария	63	34	3	68	18	15
Латвия	38	56	6	23	39	37
Литва	46	49	5	41	38	20
Малта	61	33	7	88	6	7
Полша	52	42	6	63	19	19
Словакия	58	40	2	67	23	11
Словения	58	40	2	64	28	8
България	51	45	5	33	34	33
Румъния	67	30	3	43	25	32
Турция	52	44	5	61	19	20
СКЗ	56	40	4	54	22	24
НДЧ	53	42	5	62	21	17
ЕС15	52	44	4	70	19	11
ЕС25	52	43	4	69	19	12

¹ Справката в новите държави-членки и в страните кандидатки е за €500.

² Под 'От други хора' се има предвид: 'колеги на работното място', 'приятели', 'съседни', 'някой друг'. Въпрос 36с, 36d): От кого бихте получили помощ във всяка една от следните ситуации? Във всяка една ситуация изберете най-важния човек ... с) ако се чувствате леко депресиран и имате нужда да си поговорите с някого, d) ако неотложно ви трябва €1,000/€500, за да покриете спешни нужди
Източник: ЕПКЖ 2003

Но, както показва Таблица 20, в по-малка степен от приятелите в почти всички категории. Семейните контакти са сравнително по-чести в НДЧ. Както и да е, от гледна точка на честотата на контактите с приятели не се наблюдават извънредни различия между отделните групи страни или вътре в самите тях. По-възрастните признават малко по-ниска честота на контактите с приятели, отколкото младите. Над 80% всички възрастни хора във всички страни се срещат с приятел поне веднъж седмично (Таблица 20).

Таблица 20: Чести лични контакти с родители/деца и приятели според възрастовите категории %

Група страни	Чест контакт С родител/деца ²			Чест контакт с приятели		
	18-34	35-64	65 и повече	18-34	35-64	65 и повече
СКЗ	74	73	65	90	88	88
НДЧ	92	88	79	92	84	86
ЕС15	69	74	76	92	86	87

¹ Под 'Чести контакти' се разбира: 'Повече от един път на ден', 'Всеки ден или почти всеки ден' 'Поне веднъж седмично'.

² Модалностите деца, майка и баща се възприемат като едно цяло.

Въпрос 34а, б, с: Като вземете предвид хората, живеещи извън Вашето домакинство, средно колко често имате директен (лице в лице) контакт с: а) някое от децата си, б) майка си или баща си, с) някой от приятелите или съседите си.

Източник: ЕПКЖ 2003

Честотата на семейните (не извънбрачни) контакти в ЕС15 нараства с възрастта, докато в НДЧ и СКЗ е вярно точно обратното. Този факт може донякъде да се обясни с по-големия брой на възрастните в последните две групи, живеещи с децата и семействата си, отколкото в ЕС15, и с големия дял млади хора в СКЗ, които вече са родители със собствено домакинство. По подобен начин, в тези страни родителите, живеещи с децата и внуците си, са повече на брой, отколкото в ЕС15, като в същото време са повече и децата, които в сравнително ранна възраст създават собствено семейство, което води до по-висок обмен на контакти с техните родители в ролята им на баби и дядовци. По тази логика по-високият брой бездетни двойки и самостоятелно живеещи хора може да доведе в този етап на живота до ограничаване на контактите между родители и деца.

Удовлетворение от семейния живот

Доколко са удовлетворени европейците от семейния си живот? Този въпрос е разгледан във В. 41е от въпросника. Голяма част от запитаните (42%) подават висок резултат (между 8 и 10). Подобен е броят на тези, които дават средна оценка (5-7), докато 11% се кланят към отрицателна такава (0-4)???. Онези, които изказват най-висока степен на удовлетворение, са хора, живеещи или сами, или като партньори в бездетна двойка. Удовлетворението на жените е по-слабо отколкото на мъжете (14% на 18%), а в страните на СКЗ неудовлетворението на жените е по-силно, отколкото в останалите европейски страни. Хората в НДЧ са някъде по средата. Общо взето, съжителството в обширно семейство, следвано от самотното родителство, са житейски ситуации, свързани с по-ниска степен на неудовлетворение както при жените, така и при мъжете. Обаче в СКЗ жените, живеещи с партньор и деца, са по-малко удовлетворени от семейния си живот, отколкото самотните майки (46% първата група се чувстват неудовлетворени, сравнено с 36% във втората). Това показва, че традиционното домакинство не винаги води до усещане за удовлетворение, особено, когато количеството работа е високо, а бюджетът е стегнат.

Настоящите открития са подобни на тези от други проучвания на качеството на живот (напр. Делхи, 2004). Все пак високата степен на несъответствие между половете, възрастовите групи и отделните държави поставя под въпрос хипотезата, че удовлетворението от семейния живот идва от чувството на хората за по-силен контрол над личния си живот за разлика от останалите сфери на обществения живот. Сферата на личния живот на даден човек наистина може да бъде възприемана като оставаща извън неговия контрол, особено ако липсват средства и /или е трудно да се изпълняват всекидневните задължения.

Заклучения

Стана ясно, че домакинствата и семействата са важен източник на подкрепа в Европа, което е в противоречие с представата, че в нашия нов свят на растяща индивидуализация тяхната роля ще намалява и че важноста им ще се запази единствено в най-традиционните и/или по-бедните семейства.

Разширението на ЕС неизменно ще доведе до допълнително разнообразяване на моделите и динамиката на сформирани на домакинствата. Данните, представени в настоящето проучване, ясно показват, че не съществува един основен модел. Групирането на страните, възприето в досегашната литература, бе леко изменено, като някои от държавите от групата на НДЧ се доближават повече до южноевропейските страни, докато други излъчват прилики със Северните държави. Едно такова разнообразие поставя под въпрос много предположения, свързани с влиянието на отделни сфери, като напр. религията или моделите на социалната държава, или дори това на политическите традиции. Оказва се, че дългогодишните семейни традиции и ценности играят независима роля при формирането на човешкото поведение, въпреки че винаги си взаимодействат с икономическия контекст и политическите структури. В този смисъл си заслужава да отбележим, че сформиранието на ново домакинство и поемането на родителски задължения се оказва по-трудно в страните, в които семейното и въобще взаимното подпомагане е по-силно и по-очаквано. Отлагането на момента на напускане на родния дом в южноевропейските страни и в голямата част от НДЧ/СКЗ, съпроводено от ниската раждаемост, показва, че прекалените очаквания за семейна помощ – във формата на финансова подкрепа, осигуряване на жилище или полагане на необходимите грижи – могат да намалят способността на младото поколение само да се грижи за себе си и да поема родителски отговорности.

Оказва се, че мъжете и жените на средна възраст носят повече отговорности за грижата на близките си. Въпреки това, остаряването на населението и увеличеното участие на жените на пазара на труда биха могли да доведат до дефицит в грижите за немощните възрастни в страните, където тези хора се осланят главно на помощта на своите близки и роднини.

Половото разделение на труда вътре в домакинствата и семействата изглежда сравнително устойчиво на промени. Поемайки основните задължения за ежедневната организация на домакинството и семейството, за грижите за членовете на домакинството и семейните отношения, жените често са и тези, които се оплакват от несправедливо голямото количество домакинска работа и са по-неудовлетворени от семейния си живот. В същото време изпъкват различията в рамките на самия нежен пол: между жените с деца и жените без деца, между жените на платена и неплатена работа, както и между жените в по-богатите – не само финансово, но и от гледна точка на предлаганите услуги - страни и жените в по-бедните европейски страни. Различия по отношение на семейните задължения се забелязват и при мъжете, макар те да не са толкова ясни. Докато мъжете в държавите от ЕС15 по принцип посвещават повече време на родителските си задължения, в НДЧ и, особено, в СКЗ те се грижат повече за поддръжката на домакинството като такова.

Поведението в семействата не може да бъде променен само чрез закони и политически директиви. То трябва да влезе във взаимодействие с дълбоко вкоренените представи на хората за това, какво е в дадената ситуация добро и целесъобразно. (виж напр. Албер и Колер, 2004). Нещо повече, представителите на правителството и социалните институции в различните страни имат различни приоритети при оформянето на семейната политика, като по този начин отразяват не само специфичното за дадената страна политическо равновесие, но и типичните за нея общоприети ценности и представи за нормален живот. Както и да е, ролята на политиката не е за пренебрегване, тъй като тя дава възможност на хората да изкажат мнението си и дори да преоценят своите ценности и стандарти. В този смисъл, говорим за следните ключови политически сфери:

- Политика на равностойни възможности за икономическа дейност и участие в процеса на вземане на решения. (виж Европейска комисия, 2000b). Важно място в тази политика заемат грижите за децата и за немощните възрастни и болни хора от гледна точка на тяхното изпълнение, качество, достъпност и флексибилност. Също толкова важна е и политиката, подтикваща към по-висока степен на семейни грижи и отговорности от страна на мъжете (напр. еквивалентен вариант на майчинството за бащите) с цел намаляване на различията между половете.
- Политика, насочена по-специално към немощните възрастни хора, с цел да им се даде възможност за “достойно остаряване” (ОИСП, 1996), без да бъдат зависими изцяло и само от подкрепата на собственото си семейство.
- Политика на “помиряване” между мъжете и жените във всички житейски етапи, като бъде признато, че и мъжете, и жените имат семейни задължения, чиято натовареност може да варира в отделните етапи на живота. Особено внимание бе обърнато на този въпрос в периода на Шведското председателство и той бе включен в Резолюцията на Съвета за равностойно участие на жените и мъжете в работата и семейния живот от 29-ти юни, 2000.
- Политика, насочена изключително към младите хора с цел намаляването на тяхната зависимост от семейна подкрепа. Става въпрос за област, в която различията от правна и политическа гледна точка са най-остри в цяла Европа, и в която евентуално може да се разработи система на сходни социално-осигурителни помощи.

5. Равновесие между работата и личния ЖИВОТ

Компромисът между работата и семейния живот се превръща в една от най-важните задачи на европейските общества. Счита се, че равновесието между тези две сфери оказва решително влияние върху участието на трудовия пазар, раждаемостта, създаването на семейство и качеството на живот като цяло. Въпросът за съгласуването между работата и семейния живот бе вписан като един от ценностните приоритети както в Програмата за социално развитие на ЕС (EU Social Policy Agenda) (виж Европейска комисия, 2000а), така и в неговите Ръководни принципи в сферата на труда (EU Employment Guidelines) (Европейски съвет, 2002).

Както Европейската стратегия по труда, така и Лисабонската стратегия целят да увеличат пазарното участие на хората в работна възраст и, особено, това на жените. Друга грижа на социалната политика е подобряването на нивото на раждаемостта с цел забавяне на демографските промени в застаряващите общества на Европа. Оказва се, че да се работи извън дома и в същото време да се изпълняват семейните задължения често са на практика две несъвместими изисквания, като единият от двата стремежа винаги изостава от другия. Ето защо балансирането между работата и семейния живот е важно както за степента на трудово участие, така и за нивото на раждаемостта. Възможностите за майчинство на един от родителите, социалните грижи и постановленията за нефиксирано работно време са инструментите, чрез които могат да се осигурят шансове на родителите – и особено на жените – да съчетават работата със семейните задачи (Уебстър, 2001; Европейски парламент, 2004а).

Равновесието между семейството и работата е свързано до голяма степен с равните възможности при мъжете и жените. От тази гледна точка, една от главните цели е да бъде компенсирано неизгодното положение на жените, що се отнася до достъпа и участието им в пазара на труда, и неизгодното положение при мъжете, що се отнася до участието им в семейния живот.

ЕПКЖ изучава затрудненията на хората при съчетаването на платената им работа със семейните им задължения и къщната работа. Настоящата глава основно е посветена на работещите хора. Нивото на трудовото участие в различните европейски държави значително варира, като – разбира се – съществуват доста големи различия в резултатите при жените и мъжете. При интерпретирането на резултатите относно балансът между работата и семейството трябва да се имат предвид формите на платена работа, тъй като те влияят на доста различни части от населението на отделните страни.

Затруднения при съчетаването на работата и семейния живот

ЕПКЖ постави два въпроса отнасящи се до затрудненията, които изпитва работещото население при изпълняване на своите домакински и семейни задължения. На запитаните бе поставен и трети въпрос, а именно, дали семейните им задължения водят до затруднения с концентрацията на работното място. Според отговорите на всички три въпроса става ясно, че хората живеещи в ЕС15 се концентрират по-лесно, отколкото хората в НДЧ/СКЗ (Таблица 21).

Таблица 21: Дял на работещите, които изпитват затруднения при съчетаването на работата и семейния живот няколко пъти седмично според отделните страни %

Страна	Твърде изморен За домашна работа	Затруднения при изпълняването на семейните задължения	Затруднения при концентриране в работата
Австрия	12	4	2
Белгия	21	7	2
Дания	16	5	1
Финландия	14	5	2
Франция	18	8	2
Германия	17	6	1
Гърция	29	14	4
Ирландия	18	7	4
Италия	22	10	2
Люксембург	14	9	2
Холандия	12	5	3
Португалия	25	13	6
Испания	39	17	3
Швеция	19	8	3
Обединеното кралство	27	12	7
Кипър	33	17	3
Чехия	22	10	2
Естония	38	17	3
Унгария	30	14	4
Латвия	47	27	8
Литва	29	15	5
Малта	35	11	5
Полша	32	17	5
Словакия	20	10	5
Словения	27	16	4
България	37	20	6
Румъния	36	17	3
Турция	36	27	11
СКЗ	36	23	8
НДЧ	29	15	4
ЕС15	22	9	3
ЕС25	23	10	3

Колко често ви се е случило всяко едно от следните събития през последната една година?

Въпрос 13а: Върнах се вкъщи твърде изморен, за да мога да свърша домакинската работа, която трябваше да се свърши.

Въпрос 13б: Беше ми трудно да изпълнявам семейните си задължения поради количеството време, което прекарвах на работното си място.

Въпрос 13с: Беше ми трудно да се съсредоточа върху работата си поради семейните си задължения.

Категориите при всички въпроси са следните: няколко пъти седмично, няколко пъти месечно, няколко пъти годишно, по-рядко, никога.

Източник: ЕПКЖ 2003

Една минимална част от работещите в континентална Европа и в Северните държави признава, че е затруднена при изпълнението на семейните си задължения, поради количеството време, прекарано на работното място. В Обединеното кралство, също както и в Гърция, Португалия и Испания, проблемите със съчетаването на работата с личния живот се споменават по-често, отколкото в другите страни от ЕС15, но единствено в Испания от целия ЕС те са по-интензивни в сравнение с този род проблеми в страните от НДЧ. Приблизително 40% испанците – два пъти повече от средното ниво за ЕС15 – признават, че се затрудняват с организацията на домакинството си няколко пъти седмично поради факта, че са се връщат от работа твърде изморени. В сравнение с ЕС, населението на останалите държави докладва много повече затруднения при съчетаването на работата и семейния живот. По принцип, една трета от населението в НДЧ се чувстват прекалено изморени, за да вършат домакинска работа, а около една шеста признават, че изпитват затруднения с изпълнението на семейните си задължения няколко пъти в седмицата. Що се отнася до СКЗ, всички те са над средното ниво както в ЕС15, така и в НДЧ; хората в тези три страни въобще полагат по-големи грижи при съчетаването на работата и семейния живот. Най-интензивни са проблемите на работещите в Турция: около една трета от тях изпитват затруднения в домакинството и при изпълнение на семейните си задължения.

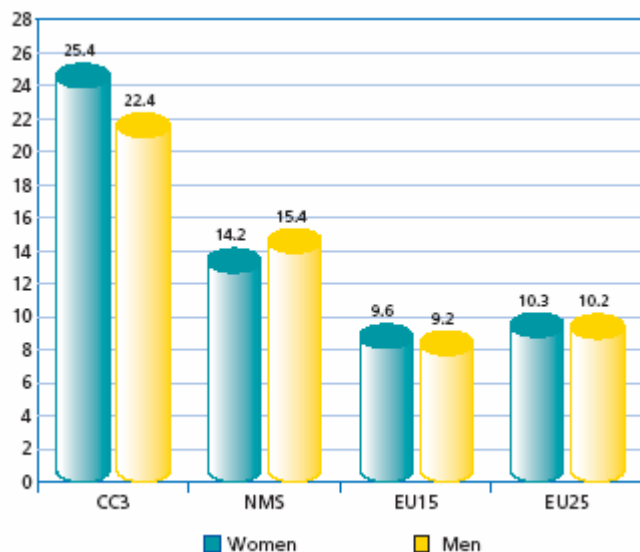
За разлика от проблемите със съчетаването на домакинската работа и семейните задачи, проблемите, породени от наличието на семейни задължения, акумулиращи се на работното място, са по-слабо разпространени. Турция е единствената държава, в която повече от 8% запитаните признават, че имат затруднения от този род. Разликите между отделните страни в това отношение също са доста малки. Ето защо изглежда, че работата влияе на семейния живот в много по-голяма степен, отколкото семейният живот на резултатите в работата.

Различия между половете

Глава 4 подчертава факта, че жените отделят повече време на домакинската работа и семейните задачи, отколкото мъжете. Нещо повече, жените и мъжете имат доста различни модели на платена работа. Конкретно работата на половин щат е по-характерна за жените, и то във всички европейски държави. Двата аспекта говорят за възможни полово-ориентираните различия при съчетаването на работата и семейството. Ето защо е необходимо ситуацията на жените и на мъжете да се разгледа поотделно.

Забележителен е фактът, че мъжете и жените не се различават много по отношение на степента на затруднение при изпълняването на семейните си задължения. Това може би отразява различните ценностни системи на жените и мъжете, но съответства на едно по-старо изследване на ЕС15, в което мъжете признават по-често от жените, че работното им време трудно се съчетава или въобще не се съчетава със семейните и социалните им задължения. (Фейгън, 2003). Ако погледнем средните цифри за всички страни като цяло, ще забележим, че разликите между половете в ЕС15 и НДЧ са под един процент (Схема 21). В НДЧ мъжете срещат дори повече трудности при изпълнението на семейните си задължения, отколкото жените. У жените в СКЗ бяха регистрирани повече проблеми при постигането на компромис между работата и семейния живот, отколкото при жените в останалите две групи държави. Върху ситуацията в СКЗ обаче оказват влияние извънредно високи резултати в Турция. Приликите между мъжете и жените в получените средни данни за всички държави като цяло са видими и на национално ниво. Единствено в Кипър, Португалия, Словения, Испания, Турция и Обединеното кралство разликата между жените и мъжете е над пет процента. В Обединеното кралство и в Кипър мъжете срещат повече затруднения, отколкото жените, докато в останалите четири страни жените са тези, които се затрудняват повече. За да можем по-добре да разберем, защо половите различия са толкова малки, въпреки че обстоятелствата при жените и мъжете се различават значително, необходимо е да подчертаем най-силно влияещите фактори: броят на отработените часове и обемът на семейните задължения.

Схема 21: Затруднения при изпълнението на семейните задължения сред жените и мъжете – Дял на отговорилите с “няколко пъти седмично” %

Въпрос 13b: Колко често ви се случва всяко едно от следните събития през последната една година? Беше ми трудно да изпълнявам семейните си задължения заради времето, което отделям за работа. Категории: Няколко пъти седмично, няколко пъти месечно, няколко пъти годишно, по-рядко, никога.

Източник: ЕПКЖ 2003

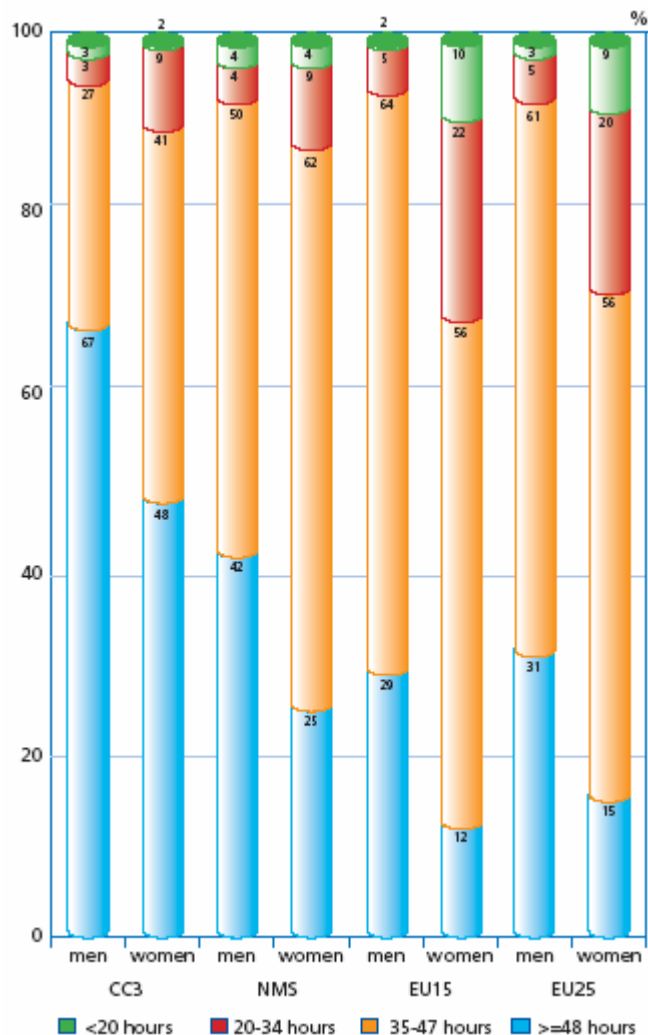
Въздействие на отработените часове

Постановленията относно работното време са един от начините да се постигне равновесие между работата и семейния живот. Съществуват няколко начина за реорганизиране на работното време и внедряването на по-гъвкаво работно време, като например нещатни договори, временни назначения, сгъстени работни седмици, работа по телефона, майчинство или пенсионни програми (Фейгън, 2003). ЕПКЖ не дава подробна информация за различните постановления по отношение на работното време, но предоставя данни за отработените часове на седмица. Според тях средното работно време на основното поприще е 1-5% по-дълго отколкото времето, което цитира стандартният източник на данни за отработените часове в Европа, виж Проучване на работната сила (ПРС) (Labour Force Survey (LFS)). Причината за това отклонение вероятно е, че ПРС покрива по-пълно хората с много нисък брой отработени часове (това включва хората, работещи по един или повече часа на ден), докато ЕПКЖ разглежда цялостното икономическо положение на запитаните (Глава 3).

Що се отнася до среден брой отработени часове при жените и мъжете, между ЕС15 и НДЧ/СКЗ се наблюдават явни различия (Схема 22). Преобладаващата част от работещите жени в последната група страни работят на пълен щат (35 часа и повече), докато при жените в ЕС15 работата на половин щат е по-разпространена. В Белгия, Люксембург, Холандия и Обединеното кралство, повече от 40% работещите жени са назначени на половин щат. От друга страна, мъжете доста често работят по 48 или повече часа на седмица. В Гърция, Чехия, Естония, Литва, Полша, Румъния, Словакия и Турция над 40% мъжете признават, че работят извънредно дълго. Работата на половин щат все още и рядко срещана при мъжете. Единствено в Холандия делът на мъжете, работещи на половин щат, е сравнително висок (около 15%). Направените разкрития още веднъж подчертават различията между мъжете и жените по отношение на платените отработени часове на седмица.

Понякога хората ограничават работното си време поради задължения в семейството; по същия начин те признават, че имат проблеми, предизвикани от работата. Като цяло, колкото по-дълго е работното време, толкова по-често запитаните срещат затруднения при изпълнението на семейните си задължения. (Таблица 22). В частност хората, работещи 48 или повече часа на седмица, имат по принцип повече затруднения. Броят на хората, работещи на пълен щат, които имат проблеми, е два до три пъти по-висок от този на хората на непълен щат. Тези открития показват, че по-висок брой хора срещат затруднения при изпълнението на семейните си задължения, в НДЧ/СКЗ може донякъде да се обясни с по-високия процент хора, работещи 48 или повече часа на седмица. Въпреки това, схемите на работното време ни могат напълно да обяснят различията между отделните страни. Други важни показатели по темата са националните различия в структурата на домакинствата, семейният състав и грижите за децата, възрастните и болните хора.

Схема 22: Отработени часове на седмица според пола

¹ Брой на отработените часове според докладваното нормално седмично работно време на основното работно място и на втората месторабота, включително всеки един платен или неплатен работен час (Въпрос 7: Колко часа работите/сте работили обикновено на седмица (на основното си работно място), включително всеки един платен или неплатен работен час? Въпрос 10: Приблизително колко часа седмично сте работили на второто си работно място, в частния си бизнес или в земеделието? Моля, цитирайте една средна цифра за последните 4 работни седмици).

Източник: ЕПКЖ 2003

Таблица 22: Дял на срещащите затруднения при изпълнението на семейните си задължения “няколко пъти на седмица”, според отработените часове и пола (% вътре в отделните групи) %

	Половин щат (20-34 часа)			Пълен щат (35-47 часа)			Удължен пълен щат (48+ часа)		
	Мъже	Жени	Общо	Мъже	Жени	Общо	Мъже	Жени	Общо
СКЗ	11	17	14	9	18	12	29	33	30
НДЧ	11	7	8	11	12	11	21	23	22
ЕС15	9	5	6	5	11	7	17	16	17
ЕС25	9	6	6	6	11	8	18	18	18

Въпрос 13b: Колко често ви се случи всяко едно от следните събития през последната една година? Беше ми трудно да изпълнявам семейните си задължения заради времето, което отделям за работа. Категории: Няколко пъти седмично, няколко пъти месечно, няколко пъти годишно, по-рядко, никога.
Източник: ЕПКЖ 2003

Различията между половете са очевидни. Общото правило, че колкото по-дълго е платеното работно време, толкова по-големи са затрудненията при изпълняване на семейните задължения, важи масово за жените. Обаче при мъжете, ако сравним непълния и пълния работен щат, подобна тенденция не се забелязва (виж също Фейгън, 2003, р. 45). Единствено мъжете, работещи 48 или повече часа, признават, че срещат значителни трудности при изпълнението на семейните си задължения. След проучването на резултатите се стигна до обособяването??? на два противоположни модела при мъжете и жените, свързани с броя на отработените часове, което пък донякъде обяснява, защо между тях няма остри различия по отношение на изпитваните затруднения при съчетаване на работата и семейния живот:

1. Вероятност на затруднения при балансирането на професионалните и семейните задачи при жените на пълен работен ден е по-висока, отколкото при мъжете на пълен работен ден. Все пак мъжете прекарват на работното си място средно по-малко часове, отколкото мъжете, а по-късото работно време по принцип означава по-малко затруднения при изпълнението на семейните задължения.
2. Като цяло, мъжете на пълен щат изпитват по-малко трудности при съчетаването на работата и семейния живот, дори и когато работят извънредно. От друга страна те отработват седмично много повече платени часове, отколкото жените, а по-високият брой часове увеличава наличие на проблеми при изпълнението на семейните задължения.

Деца, грижи и домакинска работа

Постановленията, касаещи работното време, са само едната страна на монетата. Другата страна са времето и положените в домакинството усилия, както и грижите за деца, възрастни или болни хора (виж предходната глава). Тези задачи са тясно свързани със състава на домакинството. По принцип, колкото по-млади са хората в домакинството и колкото повече деца има в него, толкова по-голяма е вероятността, че жените в него нямат платена работа. Разликата в съотношението между безработните майки с деца под 16 години и безработните бащи с деца под 16 години е най-малка в Швеция (1.2) и най-голяма в Испания (5.7) и Португалия (7.3). Средният резултат за ЕС15 (3) е по-висок отколкото в НДЧ и СКЗ (2 и в двете групи). Във Средиземноморските държави взаимовръзка между грижите за децата и безработицата при жените е много силна. Тези открития отново подчертават, че става ли въпрос за различното участие на бащите и майките на трудовия пазар, разликата между половете е повече от очевидна. Мъжете с малки деца се интегрират по-лесно в пазарните условия, отколкото жените с малки деца.

Таблица 23: Затруднения на работещите при изпълнението на семейните задължения “няколко пъти седмично”, според типа домакинство %

Група държави	Самотен родител с < 16 години	Двойка с деца < 16 години	Двойка с деца > 16 години	Двойка	Бездетна двойка	Общо
СКЗ	54	25	19	20	25	24
НДЧ	26	15	13	18	13	15
ЕС15	13	11	12	6	7	10
ЕС25	15	12	12	7	8	10

Въпрос 13b: Колко често ви се случи всяко едно от следните събития през последната една година? Беше ми трудно да изпълнявам семейните си задължения заради времето, което отделям за работа. Категории: Няколко пъти седмично, няколко пъти месечно, няколко пъти годишно, по-рядко, никога.

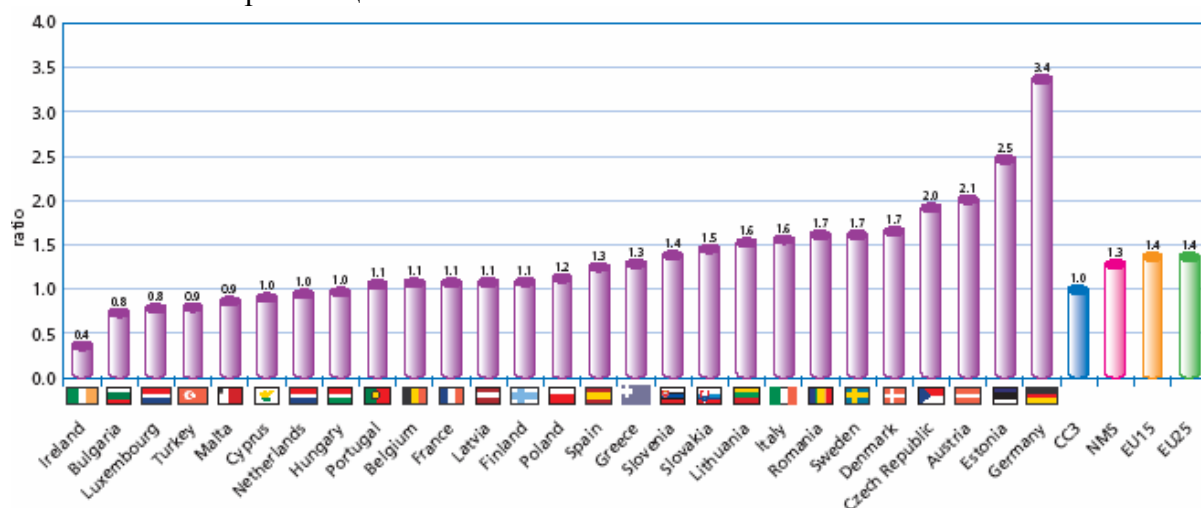
Източник: ЕПКЖ 2003

Съставът на домакинствата е една жестока илюстрация на това, как домакинската работа и грижи влияят на равновесието между работата и личния живот. (Таблица 23) Най-сигурното откритие е, че в почти всички страни най-големи затруднения при изпълнението на семейните си задължения изпитват безработните самотни родители с деца под 16 години. Турция, Румъния и Полша отчитат най-висок рейтинг в това отношение, като повече от 45% самотните родители признават, че имат проблеми при съчетаването на работата и семейството. Ниски резултати под 10% бяха отчетени в Германия, Дания, Чехия, Унгария и Естония. Нещо повече, за домакинствата на самотните родители е характерен най-голям обем домакинска работа и грижи, като тези родители отделят повече време за споменатите дейности, отколкото останалите хора. Като имаме предвид, че повече от три-четвърти от самотните родители са жени, живеещи с децата си, става ясно, колко важни са различията между отделните полове.

Разликите при останалите видове домакинства не са толкова внушителни, като колебанията между отделните държави са доста високи. Ясно се вижда, че в ЕС15 родителите, живеещи с децата си, изпитват по-често затруднения, отколкото бездетните двойки или хората, живеещи сами. Но тази схема не се наблюдава в НДЧ/СКЗ. Изненадващ е фактът, че в някои държави хората, които живеят сами имат чести проблеми със съчетаването на работата и семейния живот; една от възможните причини са евентуални грижи, които те трябва да полагат за възрастни или деца извън дома. Полша, Румъния и Турция отчитат сравнително високи проценти в това отношение. Резултатите показват, че семейната структура и семейните връзки се различават много в отделните национално-културни общности. Ето защо терминът “семейни отговорности” може да придобива различни конотации в зависимост от състава на съответното семейство и сплотеността на връзките в него.

Необходимо е да се вземат мерки по отношение на родителите с малки деца. Малките деца изискват доста грижи и време и родителите – особено майките – им ги предоставят. Както и да е, това води до отрицателен ефект върху перспективите за професионалната им реализация. Грижите за децата на национално ниво и наредбите за майчинство играят главна роля при съчетаването на професионалните и семейните изисквания. Ако сравним обемът от трудности, които изпитват родителите с деца под три годишна възраст при изпълнение на семейните си задължения, с тези за населението като цяло, забелязваме, че разликите между държавите са значителни. (Схема 23).

Схема 23: Затруднения при изпълнението на семейните задължения няколко пъти седмично: съотношение между работещите родители с деца под четири години и всички останали работещи

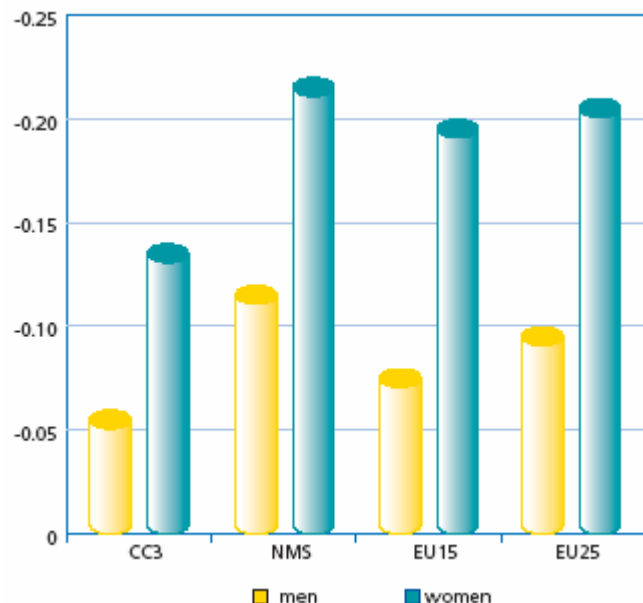
Въпрос 13b: Колко често ви се случва всяко едно от следните събития през последната една година? Беше ми трудно да изпълнявам семейните си задължения заради времето, което отделям за работа. Категории: Няколко пъти седмично, няколко пъти месечно, няколко пъти годишно, по-рядко, никога.

Забележка: Съотношение между работещите родители с деца под три години и средните резултати от всички, които се оплакват, че имат проблеми със изпълнението на семейните си задължения няколко пъти седмично поради количеството време, което отделят за работа. Не се представени данни за Обединеното кралство поради липса на информация да съства на домакинствата. Средните цифри за ЕС15 и ЕС25 бяха изчислени без данни за Обединеното кралство.

Източник: ЕПКЖ 2003

В 14 държави работещите родители с деца под четири години не срещат повече затруднения при изпълнението на семейните си задължения, отколкото е средно отчетеното при останалите работещи. Родителите с малки деца в Ирландия, България, Люксембург, Турция и Малта са дори под средното ниво за всички държави. Следователно, работещите родители с малки деца в тези страни срещат по-малко затруднения при съчетанието на работата и семейството, отколкото всички работещи като цяло. Все пак трябва да отбележим, че в споменатите страни (с изключение на Люксембург), както и в Португалия, броят на работещите майки с малки деца е по-нисък от средното ниво при всички жители. В останалите държави, където различията по отношение на родителите с малки деца са по-малки (Белгия, Кипър, Финландия, Франция, Унгария, Латвия, Люксембург, Холандия и Полша), тези два аспекта са съчетани: родителите с малки деца не срещат повече затруднения при изпълнението на семейните си задължения и степента на интеграция в пазарната среда при тях е еднаква, както при останалата част от населението. Противоположни са резултатите в Германия, където родителите с малки деца признават, че имат проблеми “няколко пъти седмично” - около 3.5 пъти по-често – дори в случай, че броят на безработните майки с малки деца е висок. Не бе обособен ясен модел, според който да се различават държавите от ЕС15 и НДЧ/СКЗ. Това доказва, че националните наредби за майчинството и грижите за децата, както и условията за семейно подпомагане, сред европейските страни са доста нееднородни. (виж също ОИСП, 2002; ОИСП 2003; GVG, 2003).

Схема 24: Връзка между договореното работно време и времето, посветено на семейството, според пола

Забележка: Коефициентът на съотношението бе изчислен с помощта на нормалното седмично работно време на основното поприще, допълнено от това на второто работно място (Въпрос 7 и Въпрос 10), и сумата от часовете на ден, посветени на домакинска работа, грижи за децата и грижи за възрастни или болни хора. (Въпрос 38). Включени са само хората, които дневно изпълняват поне една от споменатите дейности.

Източник: ЕПКЖ 2003

Оформилата се картина при жените и мъжете разкрива интересни различия. В девет от 15-те държави членки на ЕС бащите с деца под четири години имат повече проблеми с изпълнението на семейните си задължения, отколкото майките. Обратна е ситуацията в Португалия и Испания, където жените с деца под четири години признават много повече проблеми от мъжете. Подобни са резултатите, получени в Кипър, Естония, Румъния и Словения. Обаче в седем от страните на НДЧ/СКЗ бащите срещат повече затруднения от майките. Според изследванията относно оползотворяването на времето, мъжете посвещават повече време на домакинската работа, ако в семейството има малки деца. Тази тенденция е дори по-силна при жените, но в много от случаите те успяват да се справят с по-големия обем работа в семейството за сметка на професионалното си натоварване (Евростат, 2003; ОИСР, 2001). Въпреки това, изследванията по организацията на времето показват, че, като цяло, отработените часове - платени или неплатени – са повече при жените, отколкото при мъжете.

Този факт изпъква, като съпоставим времето, посветено на платената работа, и времето, отделено за домакинството и грижи за семейството. (Схема 24) В почти всички страни обратна пропорционалност между професионално отработените часове и времето, отделено за грижи и домакинска работа е най-силна при жените. Практическо правило е, че жените са склонни да приспособяват времето, посветено на професията им, към времето, което посвещават в грижи за домакинството и семейството. Колкото повече време прекарват в семейството, толкова по-кратък е професионалният им работен ден и обратно. В рамките на ЕС15 това важи особено силно за Австрия и Германия, а в НДЧ – за Малта и Кипър. Мъжете не постъпват по този начин със същата усърдност и последователност. Само в четири държави споменатата корелация е по-силна при мъжете, отколкото при жените. Изобщо връзката между професионалното натоварване и времето, отделено за домакинството и семейството, при мъжете е слаба. Въпреки че колебанията между отделните страни са големи, различията между ЕС15 и НДЧ са малки. В СКЗ връзката между професионалното натоварване и времето, отделено за семейството, е по-слаба и при жените, и при мъжете.

Така или иначе, мъжете прекарват седмично повече време на работното си място, отколкото жените. Както вече споменахме, високият брой професионално отработени часове води до повече трудности при съчетаването на работата и семейството. Тези открития са в съответствие с изследванията на времевите приоритети, в които жените, работещи на непълнен щат, биха искали да работят по-дълго, докато мъжете желаят да намалят работното си време (Фейгън, 2003). Съкращаването на работното време при мъжете, обаче, не води само по себе си до повече часове, посветени на грижи за домакинството и семейството; те посвещават голяма част от свободното си време на своите интереси и на почивка. Освен това, данните от ЕПКЖ показват, че мъжете стигат до затруднения при изпълняване на семейните си задължения, едва, когато работят извънредно много. (Европейска комисия, 2002b). Изводът е, че съществуват два основни елемента, пряко съотнесени към половете, работното време и по-успешното съчетаване на работата и семейството:

1. Мъжете, работещи извънредно, трябва да получат възможност да намалят работното си време, с цел да прекарват повече време в семейството си.
2. Жените трябва да имат възможност да избират, колко време биха искали да отделят на професионалните и семейните си задължения.

Изглежда, че първата точка е от огромно значение за НДЧ/СКЗ, където средното работно време при мъжете е доста дълго. Втората точка е по-важна за ЕС15, където основно жените са тези, които намаляват работното си време, за да се справят със семейните си отговорности. Внимание изискват и други два аспекта: първо, жените изобщо - особено майките с малки деца – са много по-често жертви на безработицата. Второ, за много работещи независимостта при определяне на работното време е доста ограничена, като това най-силно важи за работещите във високите професионални етажи (Фейгън, 2003).

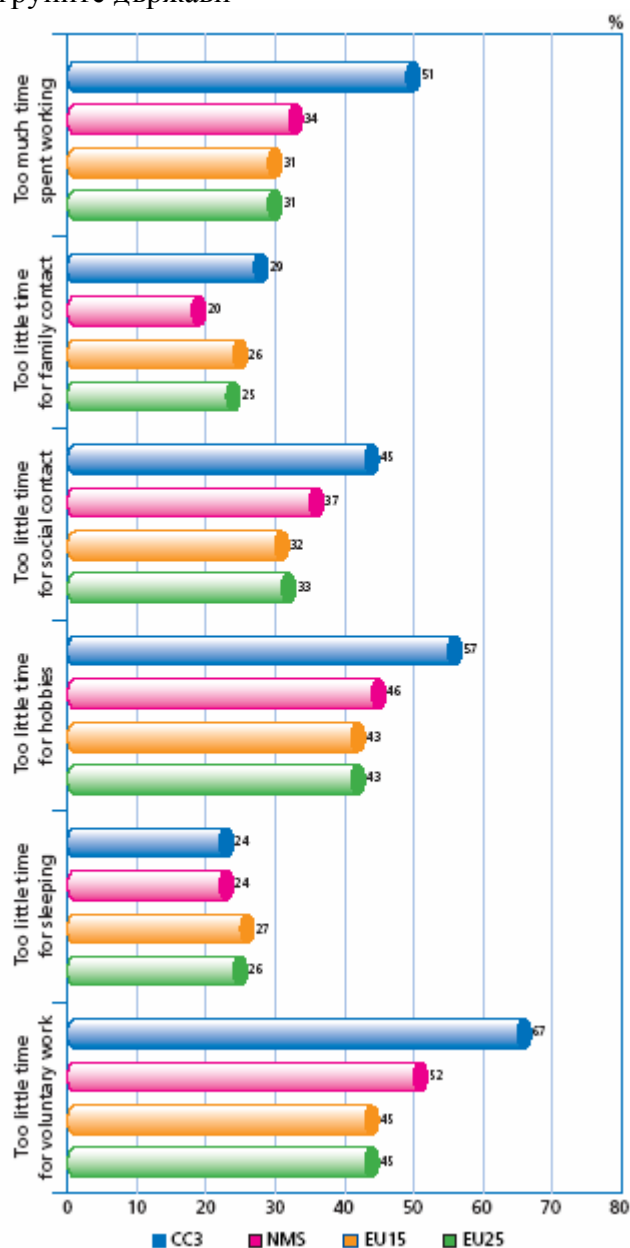
Времеви ограничения

ЕПКЖ предоставя информация за това, дали запитаните считат, че прекарват твърде малко време, точно необходимото време или твърде много време в различните области на живота. Въпросникът покрива шест дейности: 1) работа; 2) контакти с членове на семейството, живеещи в домакинството (съкратено на “семейни контакти”); 3) други социални контакти; 4) занимания и интереси; 5) сън; 6) доброволческа работа и участие в политически дейности (съкратено на “доброволческа работа”).

Изненадващ бе фактът, че в хората в почти всички страни страдат от липса на време за любимите си занимания и за доброволческа и политическа дейности. Причините за това явление могат да бъдат две: на първо място, хората вероятно биха искали да имат повече време за тези дейности, защото ги считат за важни и им липсват във всекидневния. Втората причина е свързана с важността, която хората приписват на определени дейности. Колкото по-важна е дадената дейност, толкова по-вероятно е хората да и отделят част от времето си. Ето защо можем да интерпретираме резултатите в смисъл, че дейностите, за които хората казват, че имат твърде малко време, не са толкова важни, тъй като наличното време бива посветено на други, по-важни въпроси като семейството и социалните контакти. Последната интерпретация е в съответствие с резултатите от Европейското обществено изследване (ЕОИ) относно важността на семейството и свободното време, и с откритието, че участието в сдружения не се счита за толкова решаващо за постигането на висок стандарт на живот (Делхи, 2004, стр. 11).

Времевите ограниченията са доста често явление в СКЗ, особено що се отнася до социалните контакти, любимите занимания и доброволческата работа. (Схема 25). За разлика от СКЗ, в ЕС15 средните резултати са най-ниски. Същите обаче имат различно ниво с различни по държави. В ЕС15 хората в Финландия и Италия страдат в по-голяма степен от липса на време, отколкото хората в останалите страни, докато в НДЧ жителите на Естония и Унгария имат по-малки притеснения в това отношение, отколкото в другите държави от тази група. Различията между групите страни по отношение на семейните контакти и времето за сън са незначителни. Като цяло, запитаните не се оплакват от липсата на време за тези две дейности в същата степен, в която го правят при останалите дейности. Това вероятно отново показва, че хората използват времето си на първо място за да посрещнат основните си нужди и чак след това разпределят остатъка от него за други дейности.

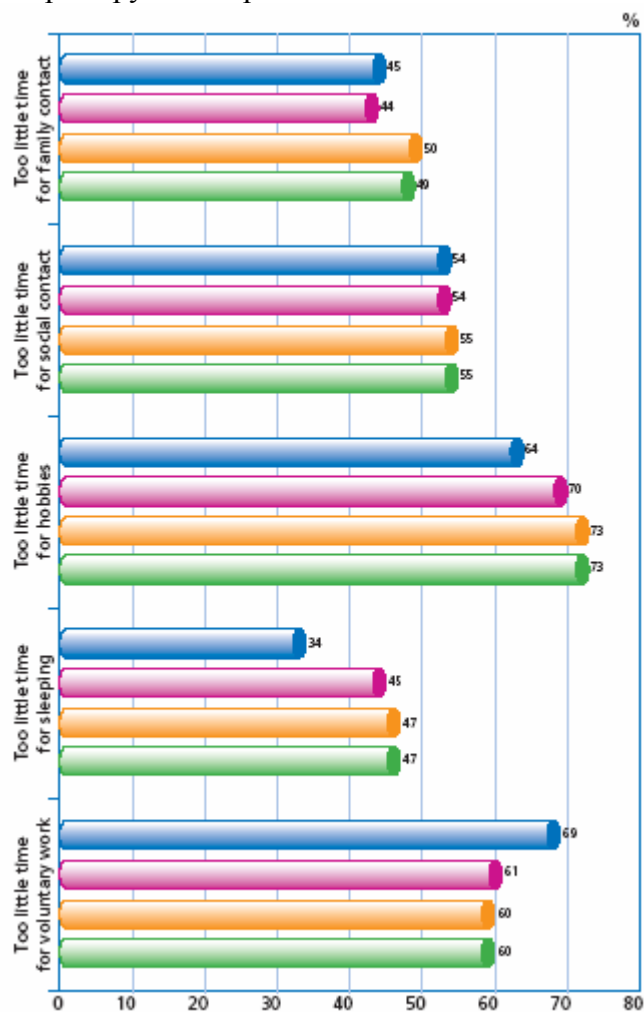
Схема 25: Дял на хората, които страдат от липса на време за различни дейности, според групите държави

Въпрос 40: Бих искал да ви попитам за някои сфери на ежедневиия ви живот, на които посвещавате времето си. Бихте ли ми казали, дали прекарвате твърде много, твърде малко или колкото е необходимо време във всяка една от изброените области? Категории: а) Платената работа; б) Контакти с членовете на семейството; в) Други социални контакти; г) Собствени любими занимания; д) Сън; е) участие в доброволна работа или политическа дейност.

Източник: ЕПКЖ 2003

Схема 26: Времени ограничения на хората, които твърдят, че работят твърде много, според групите страни

Въпрос 40: виж Схема 25.

Големи различия между половете няма, като се изключи времето, което мъжете и жените биха искали да посветят на любимите си занимания: жените се оплакват по-често от липса на време за участие в подобни дейности, отколкото мъжете.

Една от основните причини за липсата на време за социални и релаксиращи занимания е количеството време, прекарано в работа – било то професионална, или домакинска. Тези задължения могат да пречат на останалите дейности. Данните от ЕПКЖ ясно подчертават този факт. Хората в СКЗ по-често твърдят, че прекарват твърде много време в работа, отколкото хората в останалите страни; всеки втори човек в тези държави изпитва подобно усещане. Процентът в ЕС15 и НДЧ е по-нисък, като тук едва всеки трети запитан отговаря, че работи прекалено много.

Логично е да се очаква, че съчетаването на работата, семейството и свободното време е особено проблематично при тези, които считат, че работят твърде много. Не е изненадващ фактът, че данните потвърждават това предположение. Хората, които мислят, че работят твърде много, се оплакват от липса на време по-често, отколкото хората, които работят нормален брой часове или дори твърде малко. Хората, работещи твърде много, също така по-често страдат от липсата на време за сън, любими занимания и социални контакти, в сравнение с общите резултати за останалата част от популацията. (Схема 26).

Прекаленото количество работа влияе на останалите дейности по различен ??? начин в отделните групи страни. Вниманието заслужава фактът, че времевите ограничения при хората, които твърдят, че работят прекалено много, са по-големи в ЕС15, отколкото в НДЧ и особено СКЗ, въпреки че хората в последната група се оплакват по-често от трудности при изпълнението на семейните задължения, поради твърде много работа. Тези открития може да означават, че връзката между работата, семейството и свободното време е по-гъвкава в СКЗ, отколкото в НДЧ и ЕС15.

Както навсякъде, хората, които работят прекалено дълго, имат чувството, че времето, което им остава за любими занимания и доброволческа работа, е твърде недостатъчно. Две до три четвърти от всички хора, които считат, че работят твърде много, казват, че имат съвсем ограничено време за подобни дейности.

Заклучения

Съществуващите различия между старите и новите страни членки на ЕС по отношение на участието в пазара на труда са доста важни. По-високата безработица в НДЧ/СКЗ, както и фактът, че работата на половин щат в тези страни не е толкова разпространена като в ЕС15, отварят определени възможности за тях. Първата е разширяването на участието в пазара на труда, а другата – създаването на повече работни места на половин работен ден.

Що се отнася до представите за съчетаването на работата и семейството, един от основните изводи е, че работата влияе на семейния живот в много по-силна степен, отколкото семейният живот на работата: работещите твърдят, че изискванията на професионалния им живот водят до затруднения в домакинството и изпълнението на семейните задължения много по-често в сравнение със степента, в която семейните грижи предизвикват проблеми на професионалното им поприще.

Между жените и мъжете не съществуват големи различия по отношение на това, доколко затруднени са те при изпълнението на семейните си задължения поради времето, прекарано на работното място. От друга страна резултати при мъжете са свързани с времето, което те отделят на платената си работа, докато жените имат тенденцията да нагласят официалното си работно време според изискванията на домашната работа и грижи. Затрудненията, които те изпитват по отношение на семейните отговорности, са причинени главно от двойното натоварване при съчетаването на платената работа и семейните задължения. Самотните работещи родители, които обикновено са майки с малки деца, срещат най-големи трудности при балансирането между работата и семейния живот.

Хората в ЕС15 биват по-рядко затруднени при съчетаването на работата и семейството, отколкото жителите на НДЧ и – особено – на СКЗ. Едно от обясненията за тази ситуация е разликата в броя на отработените седмични часове. Хората, работещи по 48 или повече часа на седмица по-често се оплакват, че се връщат прекалено изморени от работа, за да се грижат за домакинството, и че се затрудняват при изпълнението на семейните си задължения поради количеството на официалната си работа. Удълженото работно време е по-често срещано явление в НДЧ/СКЗ и това може би обяснява високия брой от хора, които трудно постигат компромис между работата и семейството, в тези страни. Изглежда, че работното време е само едната страна на проблема, тъй като между отделните държави се наблюдават огромни различия. Наредбите относно работното време, системата на здравните грижи, състава на семейството и семейните връзки – всички тези аспекти силно влияят върху равновесието между работата и личния живот.

Прекалено многото работа е свързана с липсата на време за други дейности. В частност, хората, които прекарват твърде дълго време в работа, са убедени, че имат твърде малко време за любимите си занимания и доброволческа работа. Резултатите, получени от НДЧ/СКЗ и ЕС15 са донякъде противоположни. Трудностите при изпълнението на семейните задължения, породени от много работа, са по-чести в първите две групи. От друга страна, жителите на ЕС15, които работят твърде много, по-често се оплакват от липса на време. Това вероятно означава, че задачите в работата и семейството ограничават възможността за други занимания и почивка в много по-голяма степен в ЕС15, отколкото в НДЧ/СКЗ.

6.

Здраве и здравеопазване

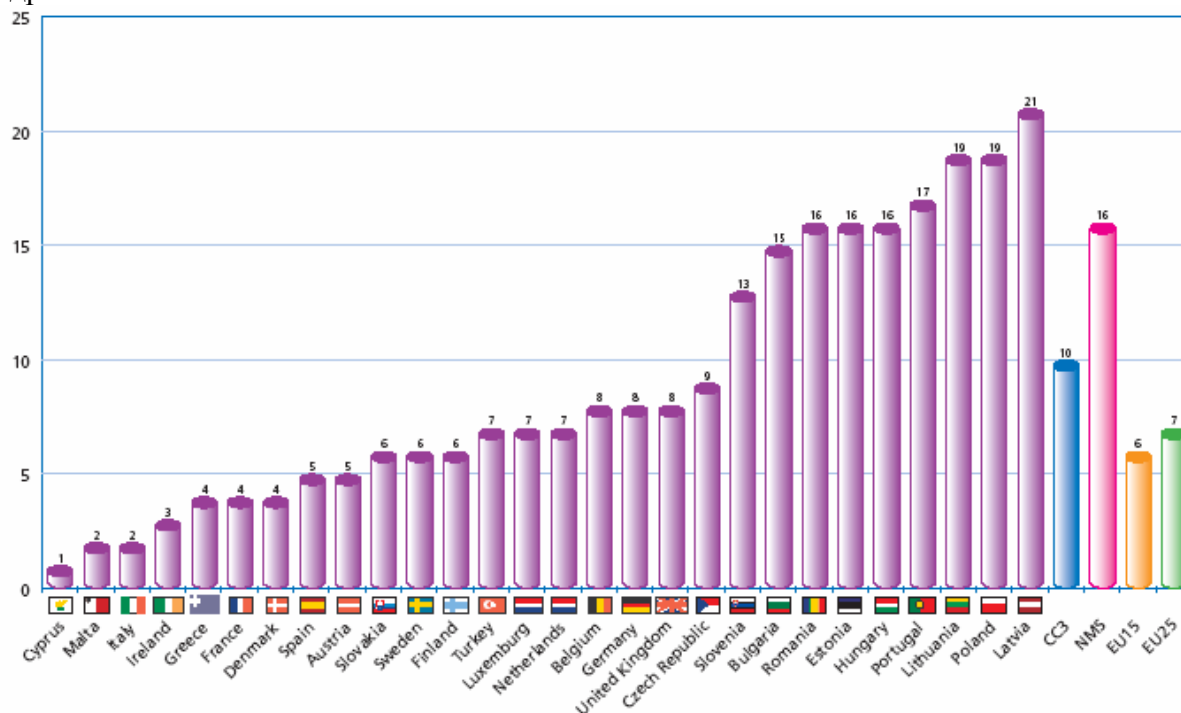
Последното проучване на Евробарометъра показва, че “доброто здравословно състояние” се счита за най-важния аспект от качеството на живот. То бе посочено като приоритет номер едно от жителите както на ЕС15, така и на НДЧ/СКЗ (Албер и Фахей, 2004). Стойността на доброто здраве и неговото подsigуряване са едни от основните задачи на Европейския съюз. Докато организирането и предоставянето на здравни услуги са въпрос на вътрешната политика на всяка една отделна членска държава, Европейската комисия координира програма с дейности, свързани с общественото здраве, която: следи връзката между здравната политика и останалите сфери на живот; подпомага превентивните мерки????, свързани с различни заболявания и рискове за здравето; и осигурява обмяна на информацията относно здравното състояние на населението и ефективността на здравните системи. Нейната роля на наблюдател и източник на информация неизменно обхваща изработването на прогнози за жителите, ползващи здравни услуги. Настоящата глава представя част от тези мнения и придобития досега опит.

Разширението на ЕС засилва разнообразието в неговите граници и води по този начин до нови предизвикателства. По време на и след икономическия преход се стигна до влошаване на ситуацията във здравеопазването във встъпващите посткомунистически държави. През 90-те години, смъртният рейтинг започна да пада и продължителността на живота се увеличи, но темповете на подобрене в отделните държави се различаваха значително. Днес много от основните смъртни фактори продължават да влияят силно на жителите от НДЧ/СКЗ, отколкото на тези в ЕС15 (Световна здравна организация (WHO – World Health Organization) и Европейска комисия, 2002).

Социални различия в здравеопазването, свързани с пола, доходите, образованието и работата, се наблюдават както в ЕС15 (Европейска комисия, 2003), така и в НДЧ/СКЗ. Все пак в последните две групи същите изпъкват като важен аспект на системата на здравеопазването (Албер и Колер, 2004). Ясно е, че здравната политика и здравните системи не могат сами по себе си да променят тези различия, за разлика от здравните и социалните услуги, които определено??? играят важна роля в това отношение.

Подпомагането на безпристрастието при предоставянето на здравните услуги се превърна в ключов аспект от преговорите върху социалната защита в Европа. Документите от Европейската комисия все повече наблягат на мерките за подобрене на нивото на грижите и сътрудничеството в областта на здравеопазването с цел подпомагане на непрекъснатата модернизация на Европейския социален модел и подобряване на социалната сплотеност (Европейски парламент, 2004b).

Схема 27: Различия между отделните страни според броят на хората, считащи здравето си състояние за “лошо” %

Въпрос 43: Как бихте определили общото си здравословно състояние? Като: отлично, много добро, добро, сравнително добро или лошо?

Източник: ЕПКЖ 2003

Споменатите политически задачи представляват основата, на фона на която се разглеждат темите на настоящата глава. След като направим преглед на здравето състояние и неговата дистрибуция между и в отделните страни, ще насочим вниманието си към проблема, до колко жителите на Европа са доволни от своето здраве. Всеизвестно е, че това е само един от многото документи, разискващи “луфта във здравеопазването”, но е необходимо да проследим опита в това отношение във всички 28 държави - от ЕС и страните-кандидатки, особено в светлината на разширението на съюза. От друга страна, разполагаме с твърде недостатъчна информация за мнението и опита на ползващите здравните служби в тези 28 държави. Настоящата глава разглежда и някои аспекти на достъпа до и качеството на тези служби, макар и да не навлиза в дълбочина.

Здравословно състояние

Оценката на собственото здраве се оказва относително добър критерий за измерване на здравословното състояние (Робин и кол., 2003) и много студии (напр. Сектор "домакинства" в Европейския съюз) са използвали въпросите, приложени в настоящото изследване с цел определяне на здравето състояние и степента на неспособност и хронични заболявания. Субективната оценка на даден човек за собственото му здраве е важен елемент от качеството на живота като цяло.

Общо 35% всички отговорили твърдят, че по принцип, здравословното им състояние е “отлично” или “много добро”. Обаче тази цифра доста варира в отделните групи страни: от 61% в Дания и Ирландия до 18% в Португалия в рамките на ЕС15; и от 68% в Кипър до 9% жителите на Латвия в НДЧ/К ДЗ. Делът на жителите на различните страни, считащи здравето си за “лошо” е показан в Схема 27.

Общо погледнато, преценката на собственото здраве като “лошо” е по-честа в НДЧ (16% отговорилите), отколкото в ЕС15 (6%). Тази схема отразява високата смъртност като цяло, и преди всичко във встъпващите страни на средна и източна Европа (Феррино и Перейра Мигел, 2001). Що се отнася до продължителността на живота, с най-ниски нива в НДЧ са Естония, Латвия и Литва, следвани от Румъния, Унгария и България.

Половите различия от гледна точка на продължителността на живота са по-значителни в НДЧ/СКЗ. Тук жените живеят по-дълго от мъжете. Но въпреки това и отчасти заради по-големия им дял в групата на по-възрастните, жените по-често се оплакват от влошено здраве: 18% жените в НДЧ определят здравето си като лошо, сравнено с 14% при мъжете; за СКЗ цифрите са съответно 13% и 8%; между мъжете и жените в ЕС15 не бяха регистрирани последователни различия. Подобна е ситуацията с оценката на продължителните заболявания или инвалидност: разликата между жените и мъжете в НДЧ е шест процента в ущърб на жените, а в СКЗ - девет процента. В същото време между жените и мъжете в ЕС15 няма никакви общовалидни разлики.

Не е учудващо, че оплакванията от лошо здраве и дългосрочни заболявания или инвалидност нарастват с възрастта. Този момент е представен в Таблица 24, като зададеният въпрос е следният: “Страдате ли от някакви дълготрайни или инвалидни заболявания, които ограничават вашата всекидневна дейност? Под “дълготрайно” се има предвид заболяване, което ви притеснява от определено време, или което може да повлияе на ежедневието ви за определен период от време.” Цялостните резултати за отделните групи страни са подобни на тези от по-ранните изследвания на Евробарометъра (Албер и Колер, 2004).

Таблица 24: Продължителни заболявания или инвалидност според възрастта %

	Възрастова група					Общо
	18-24	25-34	35-49	50-64	65+	
СКЗ	7	13	22	34	54	23
НДЧ	12	13	23	48	66	32
ЕС15	8	9	14	28	37	20
ЕС25	9	9	16	31	41	22

Въпрос 44: Страдате или от дълготрайно или инвалидно заболяване, които ограничават по някакъв начин вашата всекидневна дейност? Под “дълготрайно” имам предвид заболяване, което ви притеснява от определено време, или което може да повлияе на ежедневието ви за определен период от време. Категории: да.

Източник: ЕПКЖ 2003

Разликата в честотата на продължителните или инвалидни заболявания при хората на 65 и повече години в отделните групи страни е шокираща; в ЕС15 цифрите превишават 50% единствено в Обединеното кралство (52%) и Финландия (61%), докато същият резултат важи за всички страни на във НДЧ/СКЗ, с изключение на Кипър и Малта. Въпреки че голяма част от тези, които декларират наличието на заболяване, не страдат от сериозен проблем (Граммнос, 2003), цифрите показват, че с остаряването на населението ???здравеопазващите системи ще бъдат изправени пред все по-големи предизвикателства и че трудно ще издържат на потенциалното подобрене на здравето на идните поколения.

Албер и Колер (2004) отбелязват, че сред младите хора в някои страни на ЕС15 (Дания, Швеция, Холандия, Обединеното кралство) случаите на заболявания или инвалидност са неочаквано високи. Тези резултати до определена степен съвпадат със заключенията на ЕПКЖ, където 15% или повече от хората в най-младата възрастова група (18-24) в Дания, Швеция, Финландия и Люксембург признават, че страдат от дълготрайно заболяване; подобно ниво не бе регистрирано при младите в нито една държава от НДЧ/СКЗ. Както показват предишни изследвания, подобни резултати трудно се интерпретират: те може да отразяват единствено и само готовността на младите да се самоопределят като дълготрайно болни, но, така или иначе, изискват допълнително проучване.

Налице са трайни доказателства за социо-икономическите различия в здравословното състояние, както и в схемите на заболяемост и смъртност (Беркман и Каваки, 2000). Образователният ценз е важен фактор, оказващ влияние на стила на живот, шансовете и оценката на рисковете: хората с по-високо образование са по-склонни да дават позитивна оценка на здравето си (Европейска комисия, 2003). Така че и в настоящето проучване само 21% от хората, които са напуснали училище на 15 години или по-рано, оценяват здравето си като отлично или много добро, в сравнение с 33% сред онези, напуснали училище между 16 и 19-годишна възраст, и 41% сред завършилите на 20 или повече години. Като цяло, само 8% хората определят здравето си като лошо, но между напусналите училище на 15 или по-малко години в НДЧ тази цифра нараства на 38%; най-алармиращи са резултатите в Полша, Литва и Латвия, както и в България, където 40% или повече от хората се оплакват от лошо здраве.

Очевидно е, че безработицата сред хората в работна възраст влияе отрицателно на здравето и качеството на живот, и то както в старите, така и в новите държави-членки на ЕС (Албер и Фахей, 2004). Това????? връзка се наблюдава в самооценките на здравето и оплакванията от дълготрайни заболявания в почти всички страни. Например, сред работещите от дълготрайни или инвалидни заболявания се оплакват 12%, докато при безработните резултатът е 23% (като схемата се повтаря във всички групи страни); 8% безработните оценяват здравето си като лошо, в сравнение със само 3% измежду тези, които работят (и 19% сред пенсионерите). Очевидно е, че лошото здраве може да повлияе на професионалните перспективи, точно така, както и безработицата може да допринесе за влошаването на здравето. Пътищата от безработицата към влошаване на здравното състояние са много – социални, емоционални, поведенчески и материални, но най-разрушителна е, изглежда, липсата на финансови средства (Европейска комисия, 2003).

Написаното относно доходите и здравето (напр. Беркман и Каваки, 2000) показва, че в рамките на отделните страни влошеното здраве е свързано с по-ниски доходи, въпреки че – както става ясно – подобрението на здравето поради покачване на доходите е толкова по-слабо, колкото по-високо е нивото на доходите. Проблемът с данните за доходите на населението е, че твърде малко хора са склонни да цитират доходите си, и че дори и да го направят, събраните данни важат само за определен период от време. Въпреки това, ако разгледаме квартали на доходи по домакинства, ще забележим, че в повечето страни има връзка между здравното състояние и доходите; картината е по-стабилна в държавите от ЕС15, макар че споменатото взаимоотношение не е толкова явно в Австрия, Франция и Люксембург. Във всичките страни на НДЧ/СКЗ в горния квартал на доходи се цитира по-добро здраве, но няма стабилна разлика между долния и средните квартали (виж Таблица 25). И тук резултатите се препокриват с тези от проучването, направено от Еввробарометъра през 2002 (Албер и Колер, 2004).

Таблица 25: Разлики в здравословното състояние между групите доходи %

	Квартили на доходи по домакинства ¹		
	Долен квартил	Средни квартали	Горен квартил
Дял на хората, страдащи от дълготрайни или инвалидни заболявания			
СКЗ	27	24	17
НДЧ	37	38	24
ЕС15	25	21	15
ЕС25	27	24	16
Хора с влошено здраве			
СКЗ	18	10	4
НДЧ	19	20	10
ЕС15	9	6	3
ЕС25	11	8	5

Въпрос 43: Какво е общото ви здравословно състояние: Отлично, много добро, добро, сравнително стабилно или лошо?

¹ Квартилите на доходи се отнасят за уравнения доход в домакинство (според новата скала на ОИСП).

Източник: ЕПКЖ 2003

Тези взаимовръзки са по-слаби от отчетените на останалите места (Европейска комисия, 2003) и се нуждаят от допълнително разглеждане, особено в страните от НДЧ в централна и източна Европа.

Най-високи резултати по отношение на дълготрайните или инвалидни заболявания (повече от 40%) бяха регистрирани в долните квартали на доходи в Латвия, Литва, Унгария, Обединеното кралство и Финландия, и в средните квартали на доходи в Полша. Броят на хората, оплакващи се от лошо здраве (повече от 25%) бе най-висок в 2-3 долния квартил на доходи в Португалия, Унгария, Латвия и Литва, както и повторно в средната четвърт в Полша. Представените данни показват, че влошеното здраве не представлява актуален проблем само в някои отделни страни; в много случаи се стига до препокриване между резултатите от ЕС15 и НДЧ.

Възрастта със сигурност е фактор, който силно влияе на здравето, но направените анализи също така подчертават важната роля на социо-икономическата ситуация – образованието, безработицата и доходите. Оказва се, че изобщо социалните и икономическите разминавания в новите държави-членки са поне толкова значителни, колкото и в ЕС15.

Задоволство от собственото здраве

Оказва се, че хората, които са склонни да дават положителна оценка на здравето си, са и по-често доволни от него. Запитаните бяха помолени да дадат оценка на собственото си здраве по десетобалната система, като едно означава, че са максимално недоволни, а 10 – че са много доволни. Средният резултат бе 7.4, като при запитаните с дълготрайни заболявания или инвалиди той бе само 5.2, в сравнение с 8.0 сред хората без недъзи. По подобен начин, средният резултат по отношение на степента на задоволство пада от 9.4 сред хората, определящи здравето си като “отлично”, на 7.7 при онези, считащи здравето си за “добро”, и 3.1 при хората с “лошо” здраве. Като цяло, парадигмата на отговорите на въпроса, до какво степен е даден човек доволен от собственото си здраве, отразява модела, свързан с показателите за здравословното състояние.

Данните говорят, че хората в ЕС15 са по-доволни от здравето си (среден резултат от 7.5), отколкото жителите на НДЧ (среден резултат 6.8), но същевременно хората, живеещи в Кипър и Малта се чувстват по-здрави от жителите на повечето от старите страни-членки. Нивото на недоволство е доста високо в Латвия, Литва, Естония и България, като и тук наблюдаваме пряка връзка с показателите за смъртността и продължителността на живота (WHO и Европейска комисия, 2002).

По отношение на степента на задоволство, между мъжете и жените в ЕС15 не бяха установени никакви стабилни различия, макар че в Средиземноморските страни – Гърция, Италия, Португалия и Испания – средният резултат при мъжете бе около 0.5 точки по-висок от този при жените. Докато във всички НДЧ, без изключение, мъжете отчитат по-високи стойности, макар и разликата в Полша, Словакия, Кипър и Малта да е по-малка от 0.5. И тези различия кореспондират с разминаванията в оценките за здравословното състояние.

Във всички страни - почти без изключение - с напредването на възрастта наблюдаваме и един стабилен спад в задоволството от собственото здраве: от среден резултат 8.3 сред хората между 18-24 годишна възраст до 6.2 сред хората на 65 и повече години. Този спад е по-съществен в НДЧ/СКЗ, където средният резултат пада съответно от 8.6 до 4.7.

В рамките на цялата извадка се забелязва извънредно последователно взаимоотношение между оценката на собственото здраве и социо-икономическата ситуация на запитаните. Лицата с по-високи доходи са по-доволни от здравето си (среден резултат от 7,8 в горния квантил на доходи, съпоставено с 6,9 в долния). По същия начин се наблюдава наличието на очевидна връзка с възрастта, в която запитаните са завършили образованието си, като средната степен на задоволство от собственото здраве се покачва от 6,6 за лицата завършили редовно образование до 15-годишна възраст, на 7,8 за онези, завършили на 20 или повече години. За пореден път и тук маркираната тенденция е по-силна в НДЧ, където съответните средни резултати се покачват от 5.0 до 7.3.

Достъп до здравни услуги

Определен брой от въпросите в изследването бяха съставени по начин, който да позволи да бъдат изучени аспектите на качеството на здравните служби. Въпреки че бе събрано значително количество информация за структурата и организацията на здравните грижи в НДЧ/СКЗ и в ЕС15 (WHO и Европейска Комисия, 2002), систематичните и съпоставителни данни за мнението и опита на ползващите здравни услуги са твърде малко. Все пак те са съществени за проверката, планирането и оценката на предоставяните услуги, както и за подобряването на предприетите мерки. Освен това, персоналните услуги, като напр. здравето, социалните услуги и образованието, се считат за фактори, влияещи особено силно върху качеството на живот (Фахей и кол., 2003).

Бяха разгледани няколко аспекта на въпроса за достъпа до лекарски преглед, отнасящи се до последния случай, когато запитаният е имал нужда да посети лекар или медицински специалист. За мнозинството от жителите на Европа достъпът до лекарски служби като цяло не представлява особен проблем (Таблица 26).

Таблица 26: Затруднен достъп до медицински грижи %

Дял на отговорилите:	Много трудно	Малко трудно	Без затруднения
Отдалеченост от медицински кабинет /болница	8	18	74
Забавяне При насрочване на медицински преглед	14	25	61
Време на чакане за медицински преглед	14	29	57
в деня на визитата Цена на лекарски преглед	13	19	69

Въпрос 45: Последният път, когато ви се наложи да посетите лекар или медицински специалист, в каква степен се почувствахте възпрепятствани да сторите това от всеки от долуизброените фактори: Отдалеченост от лекарски кабинет /болница/медицински център; забавяне при насрочване на медицински преглед; време на чакане за медицински преглед в деня на визитата; цена на лекарския преглед?

Източник: ЕПКЖ 2003

Проблемите, свързани с достъпа до медицинско обслужване, се превърнаха в ключови въпроси в разискванията по социалната защита в ЕС, макар че организацията е финансирането на здравните системи като такива продължават да бъдат основна цел на Държавите-членки. От гледна точка на общественото здраве, съществуват известни опасения, свързани с достъпа до- и качеството на услугите според държавата, района – градски или селски, доходите, пола и възрастовата група на запитаните (Европейски парламент, 2004b).

Погледнато през призмата на четирите страни на достъпа до медицински услуги – отдалеченост, забавяне, период на изчакване и цена – най-редовни затруднения срещат жителите на Средиземноморските страни на ЕС15 и в СКЗ. Като цяло, между ползващите здравни услуги жители на ЕС15 и НДЧ не се наблюдават особени различия, но ако разгледаме групата на Средиземноморските страни отделно, ще открием, че делът на хората, за които достъпът до здравни услуги е “много труден”, е два пъти по-висок в групите на НДЧ/СКЗ, отколкото в ЕС15 (Таблица 27).

Таблица 27: Национални различия по отношение на достъпа до здравни услуги %

	Дял на хората, за които достъпът до здравни услуги е много труден						
	Гърция	Италия	Португалия	Испания	Останалите ЕС15	НДЧ	СКЗ
Отдалеченост	11	9	9	5	2	6	26
Закъснение	16	24	24	13	7	14	27
Чакане	16	23	27	13	7	15	29
Цена	21	26	17	4	4	15	32

Въпрос 45: виж Таблица 26.

Мястото на живот (в смисъл държава) явно е най-ярко изразеният фактор, който влияе на мнението за достъпа до здравни услуги. Вътре в самите държави съпоставянето на градските и селските райони не е от особена важност. Това се обяснява отчасти с факта, че въпросите третират достъпа до лекар в болница, клиника или до общопрактикуващ лекар по принцип. Албер и Колер (2004) твърдят, че сериозните проблеми с посещението на лекар не са много разпространени, макар че селското население в страните-кандидатки Румъния и България признава по-големи затруднения при достъпа до болнични услуги. По подобен начин, в настоящето изследване най-значими проблеми се забелязват у хората в селските райони на СКЗ: 40% от хората в селските райони на Турция твърдят, че разстоянието до лекарски кабинет е твърде голямо, докато в градските райони отговорилите по този начин са 24%; съответните цифри за Румъния са 22% и 8%. Единствените държави, в които бе отчетена разлика от 5 или повече процента между градското и селското население бяха Португалия (10% на 5%); Словения (11% на 3%) и Латвия (15% на 5%). Що се отнася до останалите аспекти на достъпа до медицински услуги, особени различия между градските и селските райони няма.

Шокиращ е фактът, че дисбалансът в доходите показва определен модел на предимство, що се отнася до достъпа към медицински служби, за хората с доходи в горния кваartil, и то във всичките му четири аспекта. Това явление се наблюдава във всички групи страни, въпреки че най-слабо е то в ЕС15, а най-разпространено в страните-кандидатки, където до голяма степен отразява опитът в Турция (в България доходите не са решаващ фактор). Цифрите са представени в Таблица 28.

Както показва Таблица 28, разликите според доходите са най-очевидни, когато са съотнесени към броя на хората, които твърдят, че при последното си лекарско посещение цената на това посещение го е направила “много трудно”. В ЕС15 подобно преживяване е типично за хората в Белгия, (сред които за 17% в долния кваartil на

доходи то е било “много трудно”, за разлика от 3% в горния кваartil на доходи???) и в Ирландия, където съответните цифри са 13% и 4%. ???И тук, Средиземноморските страни регистрират сериозни проблеми, касаещи както цените на прегледите, така и разликите в опита на хората между долния и горния кваartil на доходи:

Таблица 28: Затруднения при достъпа до здравни услуги според групите страни %

	Разлика в броя на лицата признаващи големи затруднения между горния и долния кваartil на доходи (%)			
	СКЗ	НДЧ	ЕС15	ЕС25
Отдалеченост	24	5	3	3
Закъснение	17	4	4	4
Чакане	20	5	3	4
Цена	27	12	6	7

Въпрос 45: виж Таблица 26.

Гърция (30% лицата с доходи в долния кваartil могат “много трудно” да си позволят посещение на лекар, сравнено с 13% сред онези с доходи в горния кваartil); Португалия (22% сравнено с 8%); и Италия (31% сравнено с 18%). Финансовата бариера при ползване на здравни услуги все още не е преодоляна в някои от страните на ЕС15. В НДЧ ситуацията на хората с доходи в долния кваartil е по-неизгодна и възлиза на 10% или повече във всички страни, с изключение на Кипър и Чехия.

Загрижеността за социо-икономическата несъразмерност по отношение на достъпа до медицински услуги е всеобща, като, на ниво Европейски съюз, това особено важи за нуждите на застаряващото население (Европейска комисия, 2004b). В нея са включени както необходимостта от грижи за по-доброто здраве на възрастните хора, така и въпросите, касаещи неизгодното и дискриминиращо положение в тази възрастова група. Няма явно доказателство, че за възрастните получаването на час за преглед е по-лесно или по-трудно, отколкото за останалата част от населението, нито че възрастта има някаква особена връзка с времето на чакане в деня на самия преглед. Така или иначе, за хората на 65 и повече години явно е по-трудно да се доберат до услугите на хирург: такъв е случаят особено в НДЧ, в които 13% хората на 65 и повече години твърдят, че разстоянието е направило последното им посещение при медицинско лице “много трудно”, докато това е така при 5% от младите. От подобен проблем най-често се оплакват възрастните хора в Унгария (18%), Словакия (21%) и Кипър (27%). Въпреки че 30% хората на 65 и повече години в СКЗ признават, че разстоянието е направило достъпа им до здравни “много труден”, единствено в Румъния този проблем е пряко обвързан с възрастовата група. Възрастните хора в Гърция, където 20% хората на 65 и повече годишните считат разстоянието за твърде затрудняващ фактор, и в Италия, където резултатът е 14%, също се намират в неизгодно положение.

Затрудненията, свързани с “цената на лекарския преглед”, по принцип нямат пряко отношение към по-напредналата възраст; обаче в някои страни от НДЧ – в Словакия, Латвия и в Литва, те определено са проблем за хората над 50 години. Във всяка една от тези държави около 30% хората над 50 години смятат, че цената е “много затрудняващ фактор”.

Настоящото изследване предлага една съществено доказателство за социалното неравновесие по отношение на достъпа до медицински услуги, касаещо предимно хората с по-ниски доходи и тези в напреднала възраст. Това са важни и спешни въпроси, които изискват своето разрешение по пътя към подобряване на здравните услуги в НДЧ/СКЗ (Европейска комисия, 2004b).

Качество на здравните и обществените услуги

Една комплект от въпроси се интересува от това, как запитаните оценяват общото качество на даден брой обществени услуги в собствената си страна. Средните резултати за всяка държава са представени в Таблица 29.

Някои показатели говорят, че запитаните считат качеството на социалните услуги за по-ниско от това на здравните служби; например, в Швеция, Обединеното кралство и Франция, както и в Полша и Естония, разликата в оценките е повече от 0.5 точки. Все пак има и изключения. Едно от тях е Ирландия, където социалните услуги имат по-висок рейтинг от здравните услуги. Всъщност, резултатите и оценката за здравните и социалните услуги в отделните страни са доста подобни. Това предполага, че си заслужава да сумираме стойностите и да представим класацията на качеството на здравните и социалните служби като среднотатистическа стойност от двата въпроса.

Общо взето, както показва Схема 28, оценките за качеството на здравните и социалните услуги спадат до две групи, като резултатите от страните в ЕС15 са по-високи от тези в НДЧ. От друга страна, както личи от други изследвания (Албер и Колер, 2004), някои от държавите на ЕС15, по-конкретно Португалия и Гърция, но също така и Италия и Ирландия, са под средния резултат за всички страни изобщо, докато рейтингът на тези услуги в Малта и Кипър изстрелва тези две държави в горната половина на класирането. Изключително голяма е приликата между страните в горната част на класацията, що се отнася до “задоволството” от предлаганите услуги в изследването от 2002 (Албер и Колер, 2004) и по отношение на тяхното качество в изследването от 2003. Ясен модел на различията между градските и селските райони не бе обособен.

Принципни полови различия по отношение на оценката на здравните и социалните услуги също не бяха отчетени. Това е донякъде изненадващо, като се има предвид, че жените по-често се оплакват от влошено здраве и по-често ползват здравните и социалните услуги поради грижите, които полагат за децата и възрастните. Разликите по отношение на здравните и социалните услуги във всички страни са почти минимални.

Възрастните хора много по-често ползват здравни - и вероятно и социални – услуги; оценката на качеството на тези услуги, дадена от хората над 65 години, е по-висока от средната.

Ясни възрастови тенденции няма; средният резултат при хората над 65 години е 6.4, а при младите той е 5.8; съответните средни резултати за качеството на социалните услуги са 6.3 и 5.7. По отношение на здравните услуги, по-видими различия се наблюдават в групата на НДЧ/СКЗ, и то най-вече в Полша и Турция. При общата съпоставка между отделните възрастови групи във всичките изследвани държави виждаме, че оценката за качеството на социалните служби е по принцип по-висока сред хората над 65 години. Все пак оценката, дадена от младите (на възраст между 18 и 24 години) в много от страните на НДЧ/СКЗ (Словакия, Словения, Естония, Латвия, Литва, Кипър, България и Румъния) е също толкова висока. Това вероятно се обяснява с увеличаващата се професионализация на споменатите услуги, която е по-очевидна за наскоро завършилите, или просто отразява опитът на запитаните с ползването на тези услуги

Таблица 29: Качество на обществените услуги

Стойности от 1 до 10

	Качество на здравните служби	Качество на социалните служби
Австрия	8.1	7.6
Белгия	7.6	7.1
Дания	7.0	6.8
Финландия	7.3	7.4
Франция	7.1	6.4
Германия	6.5	6.7
Гърция	5.1	4.8
Ирландия	5.3	6.1
Италия	5.8	5.7
Люксембург	7.1	7.1
Холандия	6.7	6.7
Португалия	4.9	5.1
Испания	6.3	6.0
Швеция	6.7	6.1
Обединеното кралство	6.4	5.8
Кипър	6.1	5.8
Чехия	5.8	5.3
Естония	5.8	5.2
Унгария	5.3	4.8
Латвия	5.2	5.1
Литва	5.1	5.2
Малта	6.7	6.7
Полша	4.7	4.0
Словакия	3.7	3.6
Словения	5.7	5.6
България	3.5	3.6
Румъния	5.6	5.6
Турция	3.9	4.2
СКЗ	4.3	4.6
НДЧ	5.0	4.5
ЕС15	6.4	6.2
ЕС25	6.2	6.0

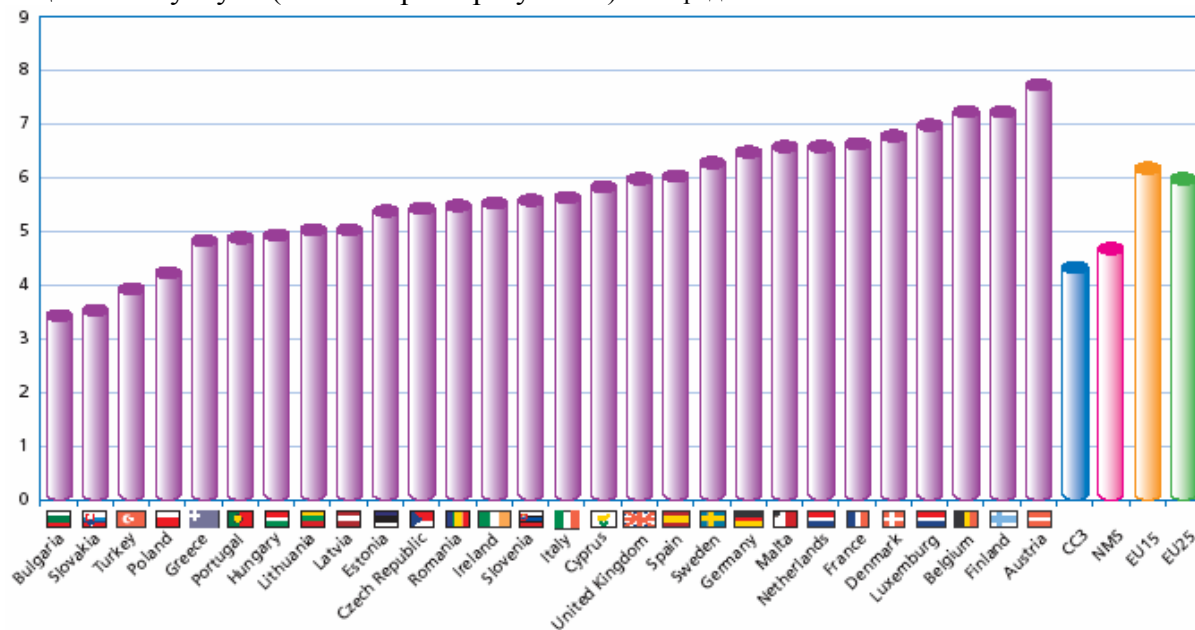
Въпрос 54: Каква обща оценка бихте дали на качество на всяка една от обществените услуги в [страната]? Моля, използвайте десетобалната система, в която едно означава много лошо качество, а 10 – много високо качество на здравните и социални служби.

Източник: ЕПКЖ 2003

Ако вземем под внимание професионалното положение на запитаните, оказва се, че оценката за качеството на социалните услуги е относително висока сред “все още следващите” в НДЧ, но не и в ЕС15. Още по-шокираща е ниската оценка за социалните услуги, дадена от безработните в първата група. (Таблица 30).

Оказва се, че поне една група – тази на безработните в НДЧ/СКЗ – от които се очаква една значителна степен на ползване на социалните услуги, е относително лошо обслужена. Що се отнася до присъствието на деца в домакинството на самотни родители или двойки, пряка връзка него и оценката на качеството на услугите няма.

Схема 28: Национални различия в средната оценка за качеството на здравните и социалните услуги (комбинирани резултати) Средно 1-10

Въпрос 54: Каква обща оценка бихте дали на качество на всяка една от обществените услуги в [страната]? Моля, използвайте десетобалната система, в която едно означава много ниско качество, а 10 – много високо качество на здравните и социални служби

Източник: ЕПКЖ 2003

Разликите в оценките за здравните услуги са системни, като пенсионерите са по-склонни да класифицират тези услуги положително, отколкото работещите. В повечето страни обаче несъгласията са минимални. По подобен начин не всички безработни определят нивото на здравните услуги като ниско.

Таблица 30: Качество на социалните услуги и професионално положение

	Среден резултат по десетобалната система от 1 (много ниско) до 10 (много високо) качество					
	Общо	Работещи	Създаващи-семејство	Безработни	Пенсионери	Учащи
СКЗ	4.6	4.4	4.6	4.0	4.9	4.8
НДЧ	4.5	4.5	4.7	3.7	4.6	5.1
ЕС15	6.2	6.1	6.2	5.9	6.5	6.3
ЕС25	6.0	5.9	6.2	5.3	6.2	6.1

Въпрос 54: виж Таблица 29.

Неизгодното положение, в което се намират групите с ниски доходи по отношение на достъпа до медицински услуги не означава автоматично по-ниска обща оценка на качеството на здравните служби. Въпреки че липсата на разлики в оценката на здравеопазването не е ново откритие (Албер и Колер, 2004), тя все пак е донякъде изненадваща – възможно е обособените според доходите групи да не си дават сметка за своите предимства и недостатъци или просто съчетават различните си очаквания за тези услуги. В няколко страни, като напр. в Ирландия, хората с по-високи доходи дават по-висока оценка на здравните служби (5,9 хората в горния кваartil, сравнено 5,1 сред онези с ниски доходи), но цялостната картина говори за слаба връзка между доходите и оценката за качеството.

Общо погледнато, между доходите и оценката на качеството на социалните услуги няма силна връзка. Все пак във всичките страни на НДЧ, с изключение на Малта, хората с доходи от горния кваartil дават леко по-висока оценка по сравнение с тези от долния кваartil; средната разлика между тях в НДЧ е 0,5 точки (4,1 за хората от долния кваartil и 4,6 за онези от горния кваartil на доходи). Логично е да се предположи, че най-богатата част от населението по-рядко използва социални услуги, или че бива по-добре обслужена в случай на нужда от такива. Повечето от споменатите тук разлики са само стартова точка за по-нататъшни и по-детайлни проучвания.

Заклучения

Главните открития относно здравното състояние, направени в тази глава, подчертават важността на социалните неравности в здравеопазването, характерни преди всичко за новите държави-членки и държавите-кандидатки. Ето защо “новият” ЕС изисква да бъде обърнато засилено внимание на социалните и икономическите условия в ролята им на важни за здравето фактори, както и на ролята на здравната политика като цяло.

Здравословното състояние на хората в НДЧ/СКЗ е изобщо по-лошо, отколкото в ЕС15, като Кипър и Малта са двете ярки изключения. Предизвикателство за Съюза е влошеното здраве на хората с нисък образователен ценз в НДЧ/СКЗ, особено когато толкова много стратегии за подобряване на здравето наблягат на ефективните комуникация и знания, както и на възможностите за прилагането на тези знания. Здравното състояние на хората в НДЧ не позволява спокойно отношение, като се имат предвид новите предизвикателства при посрещането на здравните нужди на застаряващото население; високият брой на хронично болните и инвалидите в НДЧ/СКЗ е наистина алармиращ.

Анализът на въпросите за достъпа до услуги и тяхното качество подчертава необходимостта от по-подробни изследвания. Тези теми се превърнаха в средишни в европейските разисквания по здравната и социалната защита и са тясно свързани със значителни проблеми в икономиката и безработицата в отделните страни. Както и да е, оценката на качеството на услугите в отделните държави разкри забележителни прилики с резултатите от изследване, проведено една година по-рано, и засили достоверността на данните, потвърждавайки смисъла от пряко запитване относно възгледите на гражданите. Докато общата картина на качеството на системите подчертава разликите между отделните групи страни, някои държави от ЕС15 също не покриват очакванията на своите жители. Нужна е много работа по засилването на доверието на гражданите в качеството на предоставяните им здравни и социални услуги. Налице са също съмнения, доколко услугите са достъпни за действително нуждаещите се от тях – като безработните например.

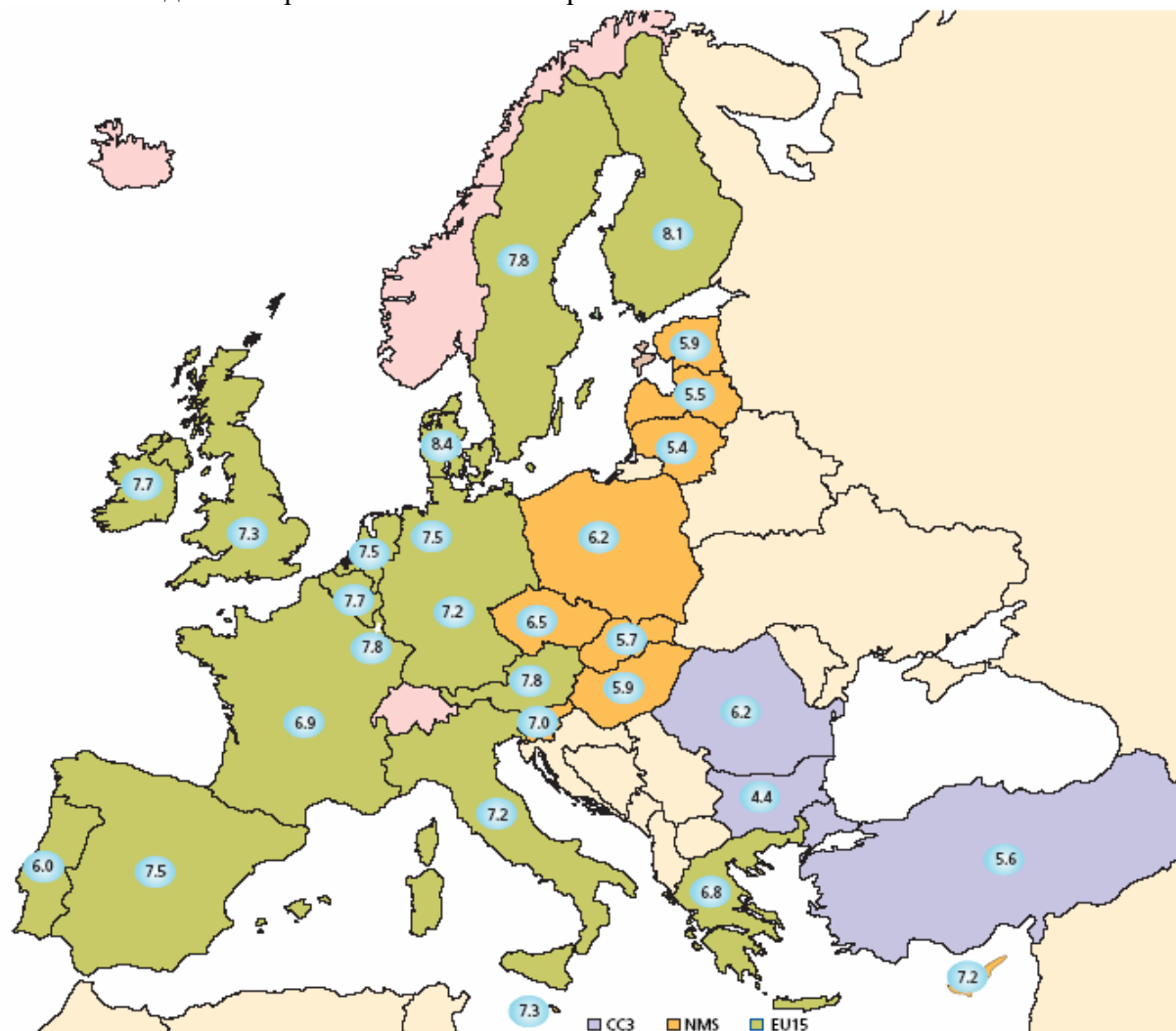
Продължават разискванията относно принципите на достъпа до здравни и социални услуги – подкрепа, безпристрастие, достъпност, универсалност. Резултатите показват, че социалното неравенство по отношение на достъпа до услуги е все още силно изразено, особено що се касае до предимствата на по-богатите жители. В много от случаите възрастните хора срещат физически затруднения при достъпа до услуги, като тяхната недостъпност е основна пречка и за много от хората с ниски доходи в Средиземноморие и в НДЧ/СКЗ. Разширението на ЕС много скоро ще увеличи проблемите, изискващи разрешение.

7. Субективно благосъстояние

Качество на живот се определя от цялостното благосъстояние на хората. То показва, доколко успешни са те в няколко сфери на живота, отразяващи важни обществени ценности и стремежи.

Въпросът за качеството на живота е характерен аспект на много различни политически програми в Европа. В случая с ЕС целта е да се подобрят условията за работа и живот на жителите на Съюза и да се заздравят икономическите и социални връзки в неговите граници. На ниво отделни страни, стремежът на националните планове за социална и трудова интеграция е да подобрят условията за работа и живот за хората в социално неизгодно положение. Разширението на Съюза е истинско предизвикателство при постигането на социално съзвучие между всички негови членове, като се има предвид, че в някои важни отношения НДЧ/СКЗ изостават от ЕС15. Два са примерите, които подчертават това предизвикателство:

Схема 29: Удовлетворение от живота в Европа

Въпрос 31: Като вземете предвид всички необходими аспекти, в каква степен сте удовлетворен от настоящия си живот? Представено е средното ниво на удовлетворение по скалата от едно “твърде недоволен” до 10 “много доволен”.

Източник: ЕПКЖ 2003

- Доходът на глава от населението в НДЧ/СКЗ е под средния за ЕС15. В осем от тези страни доходът на глава от населението е по-нисък от половината от средния доход в Общността. (Глава 1).
- Някои от НДЧ са обхванати от сериозни проблеми на бедността и се характеризират с високи нива на неравенство между отделните обществени групи (Миланович, 1998). Това са проблеми, които почти не засягат повечето от страните от ЕС15.

Целта на настоящата глава е да хвърли светлина върху разнообразието в субективното благосъстояние на разширена Европа. Тя не разглежда толкова обективните условия на живот, колкото преценката на гражданите за условията, в които живеят от гледна точка на “добри” и “лоши”, “задоволителни” и “незадоволителни”. Данните за субективното благосъстояние са от огромно значение за създателите на социалната политика поради две главни причини. На първо място, човек може обективно да прецени финансовата ситуация, жилищните условия, здравословното състояние, социалните връзки и т.н. на хората, но не разполага с водещ принцип за това, как да подреди тези парчета информация. Единствено субективните показатели могат да доведат до разбираема преценка на качеството на живот. На второ място, критериите за субективното благосъстояние, особено за цялостното удовлетворение от живота, са най-добрите достъпни показатели за успеха, с който се посрещат нуждите на населението. В настоящата глава измерваме цялостното субективното благосъстояние с помощта на два показателя: удовлетворение от живота, което дава възможност за една познавателна оценка на условията за живот и на живота като цяло; и общото усещане за щастие, което разкрива една по-емоционална нагласа.

Общи нива на удовлетворение и щастие

Два са въпросите от ЕПКЖ, проучващи общото удовлетворение от живота и щастиято. Първият въпрос е: “Като вземете предвид всички необходими аспекти, в каква степен сте удовлетворен от настоящия си живот?”. Вторият въпрос звучи: “Като вземете предвид всички необходими аспекти, колко щастлив се чувствате?”. И двата въпроса се измерват по десетобалната система, където едно означава твърде неудовлетворен, а 10 означава много доволен или много щастлив. По голяма част от европейците твърдят, че са сравнително доволни. Средните резултати във всички страни – с изключение на България и Литва – са над центъра на 10-балната скала (Схема 29). Обаче между отделните страни се наблюдават значителни разлики (виж също Делхи, 2004).

Най-шокираща е разликата между ЕС15 и НДЧ/СКЗ. Жителите на страните от ЕС15 отчитат много по-високо ниво на удовлетворение. Тези резултати кореспондират с откритията, направени от изследването на Евробарометъра през 2002 (Делхи, 2004, стр. 32). Изключения на фона на това огромно разминаване между двете групи са Португалия, която е с най-нисък стандарт на живот в ЕС15 (виж Глава 1), и Малта и Кипър, които не са преминавали през преходен процес и икономически съкращения, подобни на тези в държавите от бившия източен блок. Освен разделението запад-изток по отношение на субективното благосъстояние, в самите страни от ЕС15 се наблюдава спад от север на юг. Най-доволни са жителите на Северните държави, като най-стабилно и най-силно е усещането за удовлетворение в Дания. Австрия, страните от Бенелукс и Ирландия оформят блок в средата. Франция, Германия, Италия и Обединеното кралство се озовават в долната част на скалата, а Гърция и Португалия показват най-ниска степен на удовлетворение от живота в цялата група на ЕС15. По този критерий Испания отчита сравнително високи степени на удовлетворение.

Таблица 31: Удовлетворение от живота и щастие, Според отделните страни Средно 1-10

Страна	Удовлетворение Средна стойност	Щастие Средна стойност
Австрия	7.8	7.9
Белгия	7.5	7.7
Дания	8.4	8.3
Финландия	8.1	8.1
Франция	6.9	7.3
Германия	7.2	7.6
Гърция	6.8	7.6
Ирландия	7.7	8.1
Италия	7.2	7.5
Люксембург	7.7	8.0
Холандия	7.5	7.7
Португалия	6.0	6.8
Испания	7.5	7.8
Швеция	7.8	7.9
Обединеното кралство	7.3	7.7
Кипър	7.2	7.8
Чехия	6.5	7.2
Естония	5.9	6.8
Унгария	5.9	7.1
Латвия	5.5	6.4
Литва	5.4	6.4
Малта	7.3	7.9
Полша	6.2	6.9
Словакия	5.7	6.5
Словения	7.0	7.4
България	4.4	5.9
Румъния	6.2	7.2
Турция	5.6	6.5
СКЗ	5.6	6.6
НДЧ	6.1	6.9
ЕС15	7.3	7.6
ЕС25	7.1	7.5

Въпрос 31: Като вземете предвид всички необходими аспекти, в каква степен сте удовлетворен от настоящия си живот? Дайте оценка от едно “твърде недоволен” до 10 - “много доволен”

Въпрос 42: Като вземете предвид всички необходими аспекти, определете доколкото сте щастлив по десетобалната система? Едно означава много нещастен, а 10 – много щастлив

Източник: ЕПКЖ 2003

Обръщайки поглед към въпроса за щастieto, виждаме една доста подобна картина. Хората в НДЧ отчитат по-ниска степен на щастие в сравнение с тези в ЕС15. И отново Малта и Кипър са двете изключения от правилото; и двете страни показват доста високо равнище на щастие в сравнение с останалите страни от тяхната група. Португалия е единствената държава от ЕС15, която се намира под средното ниво за НДЧ. Точно както при степента на удовлетворение, постепенен спад в посока от север на юг наблюдаваме и по отношение на щастieto вътре в ЕС15. Като цяло, хората са склонни да поставят себе си по-високо в стълбицата на щастieto и по-ниско в тази на задоволството от живота. (Таблица 31).

Таблица 32: Средно удовлетворение от живота и отклонения от него, според социалните групи Средно1-10

Държава	Средно общо	Доход ¹		Образование Професионално		Продължително заболяване			положение	
		Долна четвърт	Горна четвърт	ниско	високо	Работещ	Неучастващ в пазара на труда	безработен	Да	Не
СКЗ	5.6	-0.9	0.8	-0.3	0.6	0.2	0	-1	-0.9	0.3
НДЧ	6.1	-0.7	0.6	-0.7	0.4	0.3	-0.1	-1.1	-0.6	0.3
ЕС15	7.3	-0.5	0.4	-0.3	0.3	0.1	0.1	-1.4	-0.4	0.1
ЕС25	7.1	-0.6	0.4	-0.3	0.4	0.2	0.1	-1.4	-0.5	0.4

¹ Среден съизмерим доход в домакинство, изчислен според новата уравниваща скала на ОИСП.

Въпрос 31: Като вземете предвид всички необходими аспекти, в каква степен сте удовлетворен от настоящия си живот? Представена е средна оценка по десетобалната система от едно - "твърде недоволен" до 10 - "много доволен"

Източник: ЕПКЖ 2003

Доволните хора изобщо се отличават с тенденцията да бъдат по-щастливи, а недоволните – да са по-нешастни. Корелацията между удовлетворението и щастието е изненадващо висока. Що се отнася до отделните хора, съотношенията вътре в страните са между 0.5 в Малта и 0.7 в Холандия, което е доста висок резултат в сферата на социалните проучвания. Въпреки че щастието и удовлетворението са свързани с различни състояния на съзнанието на даден човек, тези два аспекта на субективното благосъстояние са тясно свързани. Това откритие не изглежда изкуствено, тъй като двата въпроса са поместени доста далеч един от друг във въпросника. Така или иначе, удовлетворението и щастието често се използват като аналогични критерии за хедонистичните състояния на интервюираните (Каанеман и кол., 1999). Направените открития показват, че анализът, който следва, е базиран единствено върху стълбицата на удовлетворението. Последвалите анализи показаха, че резултатите за щастието на практика формират същите модели, както тези при измерване на удовлетворението.

Движещи сили на удовлетворението и неудовлетворението

За много хора социалният напредък означава не само подсигуриването на по-добри условия за живот като цяло, но и подсигуриването им за колкото се може повече хора. Традицията в ЕС15 следва тези очаквания, а социалната политика на Съюза е посветена на увеличаването на шансовете за намиращите се в неизгодна позиция, като напр. бедните, безработните или инвалидите. По подобен начин политиката на установяването на равновесие между половете цели да уравни шансовете за жените и мъжете. Облягайки се на тези въпроси, настоящата глава анализира удовлетворението от живота сред отделните социални групи – по вертикала (т.е. групиране според доходите) и по хоризонтала (т.е. групиране според възрастта). Анализът показва, как социалните характеристики водят до различни житейски ситуации, и начинът, по който ги възприемат техните носители. "Вертикалните" позиции са доходи, образование, професионално положение и здраве (Таблица 32). "Хоризонталните" позиции са възраст, пол и тип домакинство. (Таблица 33). Таблиците разкриват, до колко и в каква посока социалните групи се отклоняват от съответното средно национално ниво на удовлетворение от живота. По този начин става ясно, кои са най-недоволните и най-доволните групи във всяко едно общество.

Най-изненадващият резултат е, че безработицата силно намалява усещането за удовлетворение от собствения живот. Това свидетелства за огромната роля на платената работа в модерните общества, както като източник на доходи, така и от гледна точка на социалното положение. Отрицателният ефект е малко по-нисък в НДЧ, най-вероятно поради наличието на по-големи възможности в сивата икономика и защото безработица в тези страни е на по-високо ниво. Отрицателният ефект от безработицата е най-силен в две страни - Германия и Чехия.

Вторият поразителен резултат касае извънредно силната роля, която играят доходите в живота на хората, и особено в НДЧ и СКЗ. Ако направим съпоставка със средното национално ниво, из цяла Европа хората в долната група доходи (долната четвърт) са значително по-недоволни от живота си, а тези в горната група с доходи са по-доволни от него. Тези открития напълно съвпадат с резултатите от Евробарометъра, според които достатъчните доходи са един от основните критерии за постигането на добро качество на живот. Удовлетворението от доходите е тясно свързано и с цялостното удовлетворение от живота. За всички страни важи, че хората с доходи в горната една четвърт са по-доволни от живота си, отколкото тези в долната една четвърт. (Делхи, 2004). Отрицателният ефект, който имат ниските доходи върху удовлетворението от живота, по начало е по-силно изразен в по-бедните държави. Тук ниските доходи наистина означават много сериозни затруднения във всекидневието, докато в по-богатите страни и най-малко заможните хора често се намират в една сравнително комфортна позиция. В северните държави, известни със своите богати държавни социални осигуровки, влиянието на доходите е доста слабо и навежда на мисълта за ролята, която играе конкретният тип социална осигуровка.

Ситуацията при образованието е подобна: в повечето страни хората с по-висок образователен ценз са и по-доволни от живота си в сравнение със средното ниво като цяло, докато хората с нисък образователен ценз изпитват по-малко удовлетворение. (виж също Делхи, 2004, стр. 55). Едно от обясненията е, че по-високото образование води до по-добра работа и по-високи доходи; или, по-общо казано, че образованите хора са по-добре подготвени да извлекат полза от своите способности и да управляват живота си, което пък ги кара да се чувстват по-удовлетворени. За пореден път представеният модел е по-ясен в НДЧ, особено в държавите от централна Европа.

Здравето е един от най-важните фактори, допринасящи за качеството на живот (Делхи, 2004, стр. 38). Не учудва фактът, че страдането от дълготрайни заболявания почти навсякъде намалява удовлетворението от живота. И отново този ефект е по-изразен в НДЧ и в СКЗ (особено в Турция), отколкото в ЕС15. Това може да се обясни с факта, че здравните системи в ЕС15 са по-развити и умеят да помогнат на хората в борбата с дълготрайните заболявания, като по този начин не им позволяват да изпитят остър спад в качеството на живот и цялостното удовлетворение от него. (виж също Глава 6). Освен качеството на здравната система, друго смислено обяснение може да бъде и това, че хората с хронични заболявания в по-богатите страни-членки разполагат с повече средства и следователно могат да си купят повече услуги и подкрепа, които правят живота им по-удобен.

За разлика от вертикалните измерения, хоризонталните характеристики не водят до толкова ясно очертани разделения между групите на доволните и недоволните (Таблица 33). Изключение прави съставът на домакинството. (виж също Арджайл, 1999). В много страни удовлетворението от живота при самотните родители е по-ниско от средното; това може би е следствие от по-напрегнатия живот, който водят (виж Глава 5) и – в много случаи – от по-ниските им доходи. В много държави, също така, по-недоволни от живота си са хората без партньор, докато двойките и двойките с деца проявяват висока степен на задоволство. Това показва, че усещането за добър живот не произлиза единствено от материалните аспекти – да имаш -, но и от качеството на социалните връзки и - особено – от интимните отношения вътре в семейството. Това доказва известната формула на Ерик Алар (1993), че качество на живота е съвкупност от собственост, любов и съществуване.

Между възрастовите групи в ЕС15 големи разминавания няма. Все пак в НДЧ те съществуват, като най-изявени са в пост-комунистическите държави. Като оставим настрана разликата във физическата сила, колебанията във възрастовия модел са доста интересни: в ЕС15 се наблюдава разделение между южните държави-членки, където младите са по-доволни, а възрастните – по-недоволни, и северните държави-членки, в които най-възрастните са най-доволни. Възрастното поколение в северните държави е преживяло златните години на икономически растеж и социален напредък в западната част на Европа от 50-те до 70-те години на 20-ти век. В НДЧ, най-младите са най-доволни, а най-възрастните и тези на възраст от 35 до 64 години се намират под средното ниво на удовлетворение. Това важи особено силно за пост-комунистическите държави. Резултатите са доказателство за факта, че в пост-комунистическите държави има ясно разцепление между генерациите по отношение на удовлетворението от живота, и че системния преход, започнал през 1989, предоставя на по-младите и по-възрастните жители два различни свята от възможности. Хората на 40-50 години страдат особено силно от недостатък на работни места, което обяснява и по-ниската степен на тяхното удовлетворение. За разлика от възрастта, колебанията при половете са минимални навсякъде.

Разглеждайки всяка една страна по отделно, откриваме два шокиращи факта. Първият е, че в Скандинавските страни, които са привърженици на социалното равенство и се стремят да избягват острите различия, моделът на субективното удовлетворение от живота е също толкова егалитарен. В този смисъл, най-малки различия в степента на удовлетворение се наблюдават в Дания, Швеция и Финландия. Вторият е, че по-слабо развитите Средиземноморски страни Португалия и Гърция и, до известна степен, Испания, доста често отчитат резултати, подобни на тези от НДЧ. Тези открития утвърждават мястото на модерната социална държава в изравняването на шансовете сред отделните социални групи.

Таблица 33: Средни нива на удовлетворението от живота и отклонения от тях, според социалната група Средно 1-10

Група държави	Средна обща	Пол		Тип домакинство				Възраст		
		жени	мъже	Живеещи стойност	Самотен без партньор родител ¹	Двойка ²	Двойка + деца	18-34	35-64	65 +
СКЗ	5.6	0	-0.1	0.1	-0.6	0.4	0	0.2	-0.1	-0.3
НДЧ	6.1	0	0	-0.5	-0.2	0.1	0.1	0.5	-0.3	-0.1
ЕС15	7.3	0	0	-0.3	-0.7	0.3	0.2	0.1	-0.1	0.1
ЕС25	7.1	0	0	-0.3	-0.7	0.3	0.1	0.1	-0.1	0.1

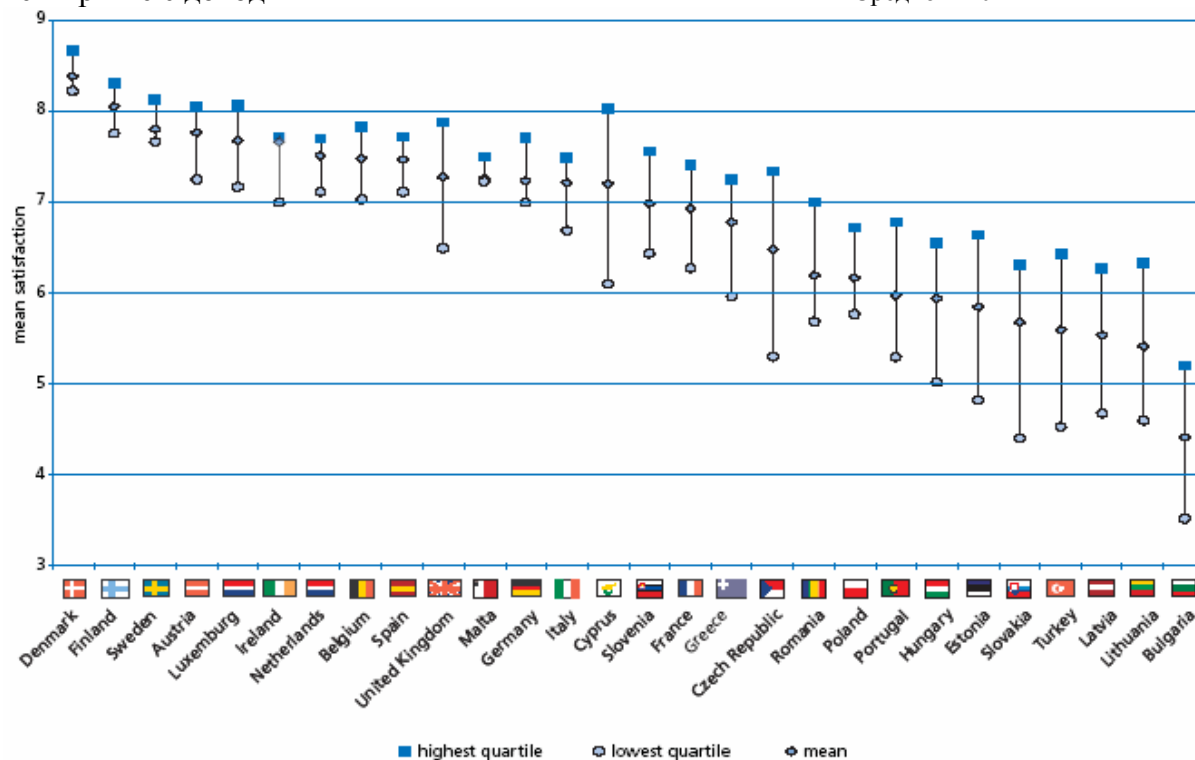
¹ Домакинство, съставено от самотен родител с деца под 16 години.

² Домакинство, съставено от женена двойка или от партньори, живеещи заедно по взаимно съгласие.

Въпрос 31: Като вземете предвид всички необходими аспекти, в каква степен сте удовлетворен от настоящия си живот? Оценка по десетобалната система от едно “твърде недоволен” до 10 “много доволен”

Източник: ЕПКЖ 2003

Схема 30: Средни нива на удовлетворението от живота и отклонения от тях, според четвъртите с доходи
Средно 1-10

Въпрос 31: Като вземете предвид всички необходими аспекти, в каква степен сте удовлетворен от настоящия си живот? Оценка по десетобалната система от едно - “твърде недоволен” до 10 - “много доволен”

Забележка: Четвъртите с доходи са изчислени въз основата на уравнения доход на домакинство (нова скала на ОИСП)

Източник: ЕПКЖ 2003

Можем да обобщим, че ключово откритие за тази част от нашето проучване е изключително високата степен на неравенство по отношение на удовлетворението от живота между социалните групи в повечето от НДЧ и СКЗ, макар и не във всички тях. В сравнение със страните от ЕС15, нивото на удовлетворение между социоекономическите слоеве особено силно варира в бившите социалистически държави. Нещо повече, тук има разцепление между поколенията, което не съществува в ЕС15. Изключение правят безработните, които имат явен пагубен ефект върху субективното благосъстояние в ЕС15.

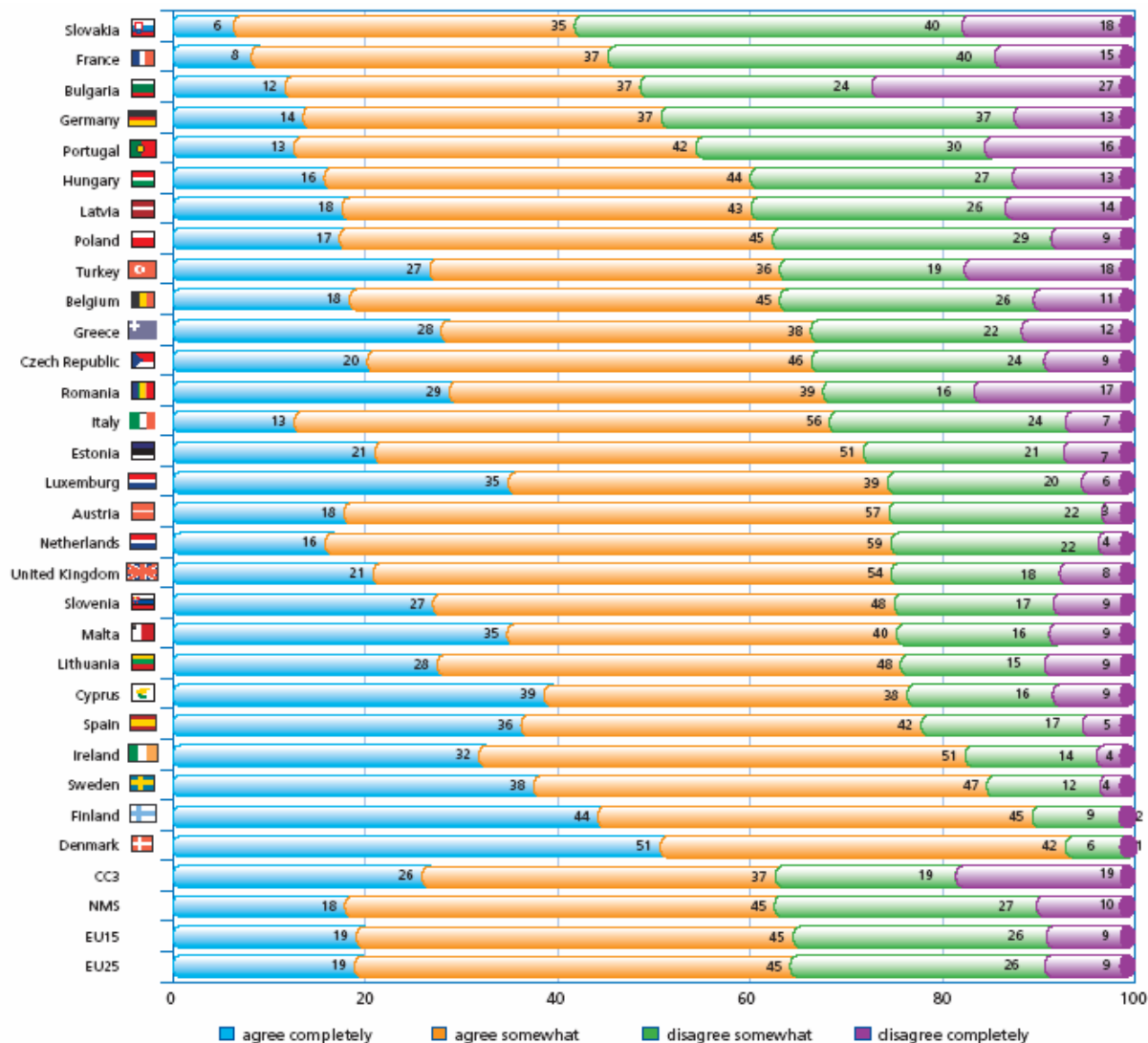
Тези резултати са базирани върху изследването на относителната степен на удовлетворение – съпоставена със съответните средни нива за отделните нации, които от своя страна също значително варират.??? Средно статистически, в страните от ЕС15 дори и хората в неизгодно положение – безработните, тези с ниски доходи или образование, самотните родители и хронично болните – са по-доволни от живота си в сравнение с гражданите на много от НДЧ/СКЗ.

Това взаимоотношение ясно проличава в отделните четвърти с доходи (Схема 30). Средна степен на удовлетворение на по-бедното население в 11 страни на ЕС15 е по-висока от средното ниво на удовлетворение във всичките държави на НДЧ/СКЗ. В пет от НДЧ и във всички страни от СКЗ, степента на удовлетворението на най-богатите е дори по-ниска от средното удовлетворение от живота на населението в страните от ЕС15, с изключение на Португалия и Гърция.

Прогнози за бъдещето

Последната глава разглежда очакванията на европейските граждани. В 25 от 28 държави, повечето хора са повече оптимистично, отколкото песимистично настроени, а в 16 страни повече от две-трети от хората са напълно съгласни или поне донякъде съгласни с твърдението, че са “оптимистично настроени по отношение на бъдещето” (Схема 31).

Схема 31: Оптимистични очаквания за бъдещето %

Въпрос 30: Моля, кажете ми, дали сте напълно съгласен, донякъде съгласен, донякъде несъгласен или напълно несъгласен със следното твърдение: Гледам оптимистично бъдещето.
Източник: ЕПКЖ 2003

Единствено в България, Франция и Словакия броят на хората, които са съгласни или напълно съгласни с твърдението, че са оптимистично настроени по отношението на своето бъдеще, е по-нисък от половината от цялото население. Въпреки че съществуват културни различия при изразяване на оптимизма – аспект, който нашето проучване не взема под внимание – наблюдава се следната схема. Точно както степента на удовлетворение е най-висока в северните страни, и по отношение на оптимистичните очаквания за бъдещето с най-високи резултати са Дания, Финландия и Швеция, следвани от Ирландия и Испания, които преживяха значителен икономически растеж през последните пет години. В Кипър, Малта и Словения социалната и икономическата ситуация също се подобриха в изминалите няколко години, като тенденцията за растеж е стабилна. Германия и Франция се намират в долния край на стълбицата; растежът и в двете страни е бавен и е обвързан с огромни реформи в социалните им системи и намаляване на социалните привилегии. Другите две държави с ниски нива на оптимизъм - България и Словакия, могат да се характеризират като намиращи се в ситуация на стагнация, която изисква икономически растеж с цел преодоляване на периода на рецесия в 90-те години. Обяснението, което предлагаме, се опира върху идеята, че хората ще екстраполират миналите събития и настоящето си в близкото бъдеще. Оптимистичните очаквания в някои от НДЧ вероятно отразяват и перспективите, свързани с разширението на ЕС.

Таблица 34: Оптимистични очаквания за бъдещето, според социалните групи %

Държава	Общо	Пол		Тип домакинство				Възраст		
		жени	мъже	Без партньор	Самотен родител	Двойка	Двойка+ деца	18-34	35-64	65 и повече
СКЗ	63	64	61	56	68	64	63	67	62	49
НДЧ	63	62	64	55	68	60	66	74	58	53
ЕС15	65	63	66	60	58	63	69	76	61	56
ЕС25	64	63	65	59	59	63	68	75	61	55

Брой на хората, които са напълно или донякъде съгласни с твърдението, че гледат оптимистично на бъдещето си.

Въпрос 30: Моля, кажете ми, дали сте напълно съгласен, донякъде съгласен, донякъде несъгласен или напълно несъгласен със следното твърдение: Гледам оптимистично бъдещето.

Източник: ЕПКЖ 2003

Таблица 35: Оптимистични очаквания за бъдещето, според социалните групи %

Държава	Общо	Професионално положение			Образование ¹		Доходи		Дълготрайна болест	
		Работещ	Извън трудовия пазар	Безработен-	Ниско	Високо	Горна четвърт	Горна четвърт	Да	Не
СКЗ	63	62	64	53	59	65	55	70	50	66
НДЧ	63	68	60	53	50	71	55	73	52	68
ЕС15	65	70	60	49	59	72	57	72	54	67
ЕС25	64	70	60	50	58	72	56	72	53	67

Брой на хората, които са напълно или донякъде съгласни с твърдението, че гледат оптимистично на бъдещето си.

¹ Образователният ценз се измерва според възрастта, в която запитаните са завършили редовното си образование. Ниско образование означава, че запитаният е завършил образованието си преди или на 15 годишна възраст; високо ниво на образование означава, че запитаният е завършил редовното си образование на 20 или повече години.

Забележка: Четвъртите с доходи се изчисляват на базата на уравнения среден доход в домакинство (по новата скала на ОИСП).

Въпрос 30: Моля, кажете ми, дали сте напълно съгласен, донякъде съгласен, донякъде несъгласен или напълно несъгласен със следното твърдение: Гледам оптимистично бъдещето.

Източник: ЕПКЖ 2003

Общо взето, различията между средните резултати за ЕС15, НДЧ и СКЗ са малки. Средно около 64% жителите на разширения ЕС гледат с оптимизъм на бъдещето си. Картината обаче се променя, ако погледнем групите държави една по една. Таблици 34 и 35 показват съотношението на оптимистично настроените хора в отделните социални групи в ЕС15, НДЧ, СКЗ и ЕС25.

В представите за удовлетворението се наблюдават и някои прилики. Ясни различия между жените и мъжете също няма. Що се отнася до типа домакинство, домакинствата от един човек не само че са по-малко доволни от живота си, но и гледат по-песимистично на бъдещето. За разлика от тях, двойките с деца са по-оптимистично настроени. За наша изненада, оказва се, че съществува огромно разминаване между ЕС15 и останалите групи страни по отношение на самотните родители с деца под 16-годишна възраст. В ЕС15 този тип родители гледат по-песимистично на бъдещето, докато в останалите страни те са настроени сравнително оптимистично.

Доста неравномерно разпределено е усещането за оптимизъм между групите на по-младите и по-възрастните представители на населението. Във всички страни хората между 18 и 34 години са по-оптимистични от останалите възрастови групи. Средно трима от четирима запитани в тази възрастова категория в ЕС25 са положително настроени за бъдещето. Процентите за СКЗ са по-ниски, главно поради факта, че в Турция младите са също толкова песимистично настроени, колкото и населението на тази държава като цяло. Във всички 28 държави, песимистичният поглед е стабилна черта на хората над 65 години.

Работещите са по-оптимистично настроени за бъдещето, докато безработните са много по-песимистични в сравнение със средното ниво. (Таблица 35). По-малко от половината от безработните в ЕС15 гледа на бъдещето с оптимизъм, като особено ниски са резултатите в Германия, където само 17% безработните твърдят, че са оптимистично настроени за в бъдеще. От гледна точка на образователния ценз, доходите и дълготрайните заболявания резултатите доста се доближават до тези за степента на удовлетворение от живота. Достигането на висок образователен ценз или високите доходи почти сигурно водят до оптимизъм, което е пряко свързано с по-добрите възможности, с които разполагат хората в тази група, в сравнение с тези, имащи нисък образователен ценз и ниски доходи. Ясно изразен е песимизмът и при хората, страдащи от дълготрайно заболяване. За да обобщим, можем да кажем без изненада, че колкото по-доволен и щастлив е един човек, толкова по-вероятно е той да е оптимистично настроен по отношение и на своето бъдеще.

Заклучения

Субективното благосъстояние в Европа – измерено с помощта на нивото на удовлетворение и щастие – е разпределено доста неравномерно. Наблюдава се очебийно разминаване между ЕС15, на една страна, и НДЧ/СКЗ, на друга, като хората в последните две групи, и особено в бившите социалистически страни, са видимо по-неудовлетворени. Разделение съществува и в рамките на ЕС15. Географски то е изразено вертикално, като най-много удовлетворени от живота си хора са жителите на Северните страни. Тези заключения важат както за степента на удовлетворение, така и за усещането за щастие.

Има няколко групи, които – сравнени със средните нива на удовлетворение в отделните държави - се очертават като значително по- или по-малко удовлетворени от живота си. Най-очевидна е пряката зависимост между работата и степента на удовлетворение. Безработицата пряко води до по-ниско средно ниво на удовлетворение. Подобна е ситуацията при самотните родители, за които също са характерни по-ниски нива на житейско задоволство и щастие. Макар и в по-малка степен, ниският образователен ценз и продължителните заболявания също влияят отрицателно на усещането за удовлетворение. Разликите между средното национално ниво на удовлетворение и средното ниво на удовлетворение при определени групи в обществото са като цяло по-силни в НДЧ/СКЗ. Видими са и различните модели при възрастовите категории и безработните в ЕС15 и бившия източен блок. В повечето от ЕС15 тенденцията за задоволство от живота е по-силна при хората над 65 години, отколкото при младите, докато жителите над 35-годишна възраст в бившия източен блок отчитат едно доста по-високо ниво на неудовлетворение в сравнение с младите си съграждани. Отново се наблюдава и друга тенденция – различията между старите и новите страни-членки на ЕС са без изключение съпроводени от ясни отклонения в рамките на всяка едно от двете групи държави.

Погледнем ли към усещане на оптимизъм на европейските жители, виждаме, че отделните държави са доста хетерогенни, въпреки че средните нива за ЕС15, НДЧ и СКЗ са близки. Скандинавците са най-оптимистично настроените хора в Европа. Някои от откритията очевидно са пряко свързани или с проспериране на отделни държави или със стагниращата икономическа ситуация в други европейски държави.

Заздравяването и съгласуването на социалните условия в разширена Европа се очертават като една трудна задача, тъй като НДЧ увеличават различията в субективното усещане за благосъстояние сред страни членки на ЕС, както и поради факта, че различията в това усещане между социалните фракции, разгледани в настоящото изследване, са по-големи в НДЧ, отколкото в ЕС15.

8. Възгледи за качеството на обществото

Трите опорни точки на многостранната концепция за качеството на живота са обективните условия за живот, субективното усещане за благосъстояние и възгледите за качеството на обществото (Вееховън, 1996; Цапф, 1984). Възгледите за качеството на обществото, разгледани в настоящата глава, включват оценки на хората за социалните институции, както и усещането им за солидарност в обществото и за доверие между отделните социални групи и отделните личности като такива.

Въпросът за това, кое прави едно общество добро, е бил изследван в най-различни документи на ЕС. Една от ключовите цели на ЕС е Европа да се превърне в динамично общество, основано на знания, способно на стабилен икономически растеж, с повече и по-добри работни места и хармонизирани социални взаимоотношения. Последната задача предполага подпомагане на социалната интеграция, както и модернизация и подобрене на обществените услуги. (Европейска комисия, 2000а).

Изхождайки от презумпцията, че отделните демокрации са създадени от и за своите граждани, ЕПКЖ зададе серия от въпроси, съставени по начин, който да позволи получените отговори да разкрият, каква е представата на европейците за техните общества. Тези въпроси изследват – поне имплицитно – до каква степен са били постигнати някои от ключовите обществени задачи в европейските държави. Въпросите за това, в каква степен жителите на Европа усещат напрежение или враждебност между различните социални групи и в каква степен имат доверие един на друг са съществени за сътрудничеството и интеграцията в ЕС. Въпросите, касаещи оценката на гражданите за нивото на различните обществени услуги и тяхното доверие в бъдещето на държавните пенсионни системи и системите за социални подпомагане, пък са свързани със стремежа за висок стандарт на социалната защита.

Анализът, който Ви представяме, има две основни цели. На първо място той съпоставя възгледите на гражданите за социалното напрежение, мнението им за обществените услуги и тяхното доверие в останалите хора. На второ място, той изследва степента на различия между отделните социални групи във всяка една страна поотделно. Специално внимание бе отделено на формациите, считани за социално нестабилни.

Възгледи за социалното напрежение в обществото

Интервюираните бяха запитани, дали считат, че в обществото, в което живеят, съществува и, ако да, то в каква степен, напрежение между богатите и бедните, ръководствата и служителите, мъжете и жените, възрастните и младите, и между отделните расови и етнически групи. Таблица 36 показва ясните различия между ЕС15, НДЧ и СКЗ относно възгледите на хората по тези въпроси. Гражданите на НДЧ и СКЗ масово изпитват усещане за напрежение, което е резултат от традиционните социални различия – между богатите и бедните и между ръководство и служители. Като изключим Гърция, (която се различава от останалите държави в ЕС15 поради необикновено високия процент от хора, докладвали цялостно усещане за “твърде обтегнати социални взаимоотношения”), жителите на ЕС15 не изпитват толкова силно чувство за напрежение по отношение на тези два “традиционни сблъсъка”, колкото хората в НДЧ и СКЗ.

Таблица 36: Напрежение между социалните групи %

	Бедни И богати хора	Ръководство и служители	Мъже и жени	Възрастни и млади хора	Различни расови и етнически групи
Австрия	30	29	13	22	41
Белгия	36	34	16	21	60
Дания	4	6	7	3	39
Финландия	21	17	8	9	37
Франция	46	49	12	23	62
Германия	36	34	7	13	38
Гърция	58	61	27	27	57
Ирландия	28	27	12	15	46
Италия	21	30	7	8	40
Люксембург	21	22	18	15	25
Холандия	25	23	9	18	61
Португалия	24	24	10	10	36
Испания	32	37	20	14	42
Швеция	24	16	10	10	45
Обединеното кралство	23	26	17	17	48
Кипър	18	18	11	9	16
Чехия	44	36	7	16	56
Естония	50	20	6	17	13
Унгария	61	47	11	19	55
Латвия	44	26	4	19	19
Литва	62	53	9	19	10
Малта	27	33	20	19	50
Полша	52	53	9	17	23
Словакия	49	42	5	14	43
Словения	43	49	10	21	42
България	54	37	9	17	13
Румъния	53	49	17	29	33
Турция	60	48	34	33	46
СКЗ	58	47	27	31	39
НДЧ	51	47	8	17	34
ЕС15	31	34	12	15	46
ЕС25	35	36	11	16	45

Въпрос 29: Във всички държави се стига понякога до обтегнати отношения между социалните групи.

Според Вас, до каква степен са обтегнати отношенията между всяка една от следните групи във [съответната държава]? Бедни и богати, ръководство и служители, мъже и жени, възрастни и млади, различните расови и етнически групи : твърде обтегнати, сравнително обтегнати, без напрежение. Съотношение на отговорилите с “твърде обтегнати”.

Източник: ЕПКЖ 2003

Таблица 37: Данни за социалното напрежение според пола и социалната група %

	Общо	Жени	Възраст 18-24	Безра- ботни	Самотен родител	Нисък образова- телен ценз	Долна четвърт доходи	Квали- фициран работник	Неквали- фициран работник	Земеделец
Социалното напрежение между ръководство и служители										
СКЗ	7	48	48	54	51	50	48	45	54	42
НДЧ	47	47	43	61	49	49	52	52	50	47
ЕС15	34	34	33	45	40	34	39	38	34	41
ЕС25	34	36	35	49	42	36	42	41	37	43
Социалното напрежение между младите и възрастните										
СКЗ	31	34	31	24	40	33	32	31	33	24
НДЧ	17	19	18	19	21	17	18	19	20	21
ЕС15	15	17	16	17	17	17	18	16	18	19
ЕС25	16	17	17	17	18	17	18	17	19	20
Социалното напрежение между отделните расови и етнически групи										
СКЗ	39	39	55	42	44	37	37	33	39	42
НДЧ	34	36	41	31	48	33	36	32	38	27
ЕС15	46	47	51	44	52	44	44	45	45	49
ЕС25	45	45	49	41	51	43	43	42	44	43

Въпрос 29: Във всички държави се стига понякога до обтегнати отношения между социалните групи. Според Вас, до каква степен са обтегнати отношенията между всяка една от следните групи във [съответната държава]? Бедни и богати, ръководство и служители, мъже и жени, възрастни и млади, различните расови и етнически групи : твърде обтегнати, сравнително обтегнати, без напрежение. Съотношение на отговорилите с “твърде обтегнати”.
Източник: ЕПКЖ 2003

Хората в ЕС15 изпитват по-силно социално напрежение между отделните расови и етнически групи, отколкото между останалите социални фракции. Белгия, Франция и Холандия са особено мнителни по отношение на високото расово и етническо напрежение. Повече от 60% от запитаните в тези държави твърдят, че има “твърде много” подобен род напрежение. Срез държавите на НДЧ/СКЗ, относително висок процент от жителите на Малта, Чехия и Унгария, и в малко по-слаба степен на Словакия, Словения и Турция, също отчитат напрежение между етническите или расовите групи във своите държави. Тези резултати отразяват етническото многообразие в европейските страни, а вероятно и увеличеното внимание, обръщано на въпроси като миграцията, например.

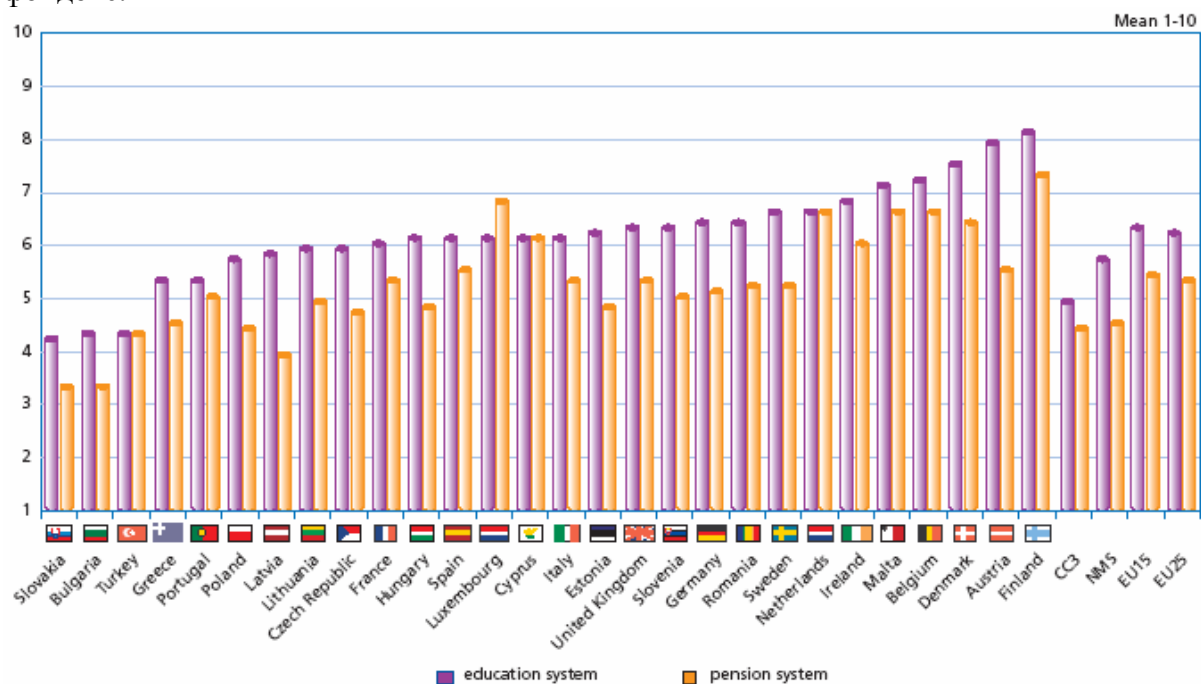
В повечето страни от ЕС15 и НДЧ социалното напрежение между мъжете и жените и между възрастните и младите не играе толкова важна роля в социалните взаимоотношения. Що се отнася до конфликтите между двата пола, те се споменават спорадично и от сравнително малък брой от запитаните. Има само няколко страни (Гърция, Испания, Малта, и Турция), в които повече от една пета от запитаните считат, че има социално напрежение между мъжете и жените.

В самата група на ЕС15, от социално напрежение между поколенията най-често се оплакват гърците. Минимален пък е броят на хората в Скандинавските страни, които считат, че в техните общества има социално напрежение между възрастните и младите; от гледна точка на целия ЕС15 цифрите за тези страни са необикновено ниски и вероятно са следствие от високото качество на пенсионните програми и социалните служби. От друга страна, жителите на Италия, Португалия, и Испания отчитат ниски стойности на напрежение, подобни на тези в Скандинавските страни. Колебанията вътре в страните от НДЧ са по-слаби от тези в ЕС15, като с най-нисък резултат е Кипър (9%), с най-висок – Словения (21%). На фона на СКЗ най-ярко по отношение на социалното напрежение между поколенията изпъкват Румъния и Турция.

Необходимо е да уточним още няколко въпроса, касаещи отделните държави. Кипър и Малта като цяло много повече се доближават до схемата на социалното напрежение в ЕС15, отколкото останалите държави от НДЧ. Оказва се, че в групата на СКЗ населението на Турция е най-склонно да страда от чувство за социално напрежение между обществените фракции като цяло. Броят на споменатите сблъсъци между двата пола и различните генерации в тази страна бе изключително висок. И последно, най-хармонична представа за взаимоотношенията между различните социални групи имат жителите на Дания; единствените често споменавани конфликти от страна на датчаните са неразбирателствата на расова и етническа основа.

Логично е да очакваме, че възгледите за социалното напрежение ще варират и между самите социални групи. Тук ще разгледаме групата на жените и въобще групите, считани за уязвими: безработните, самотните родители, хората с нисък образователен ценз, хората с ниски доходи, неквалифицираните работници, работещите в селското стопанство и младите (Таблица 37). В разрез с много от изказваните мнения по въпроса, при безработните, ниско платените и хората с нисък образователен ценз и квалификация не бе регистрирано по-силно етническо и расово напрежение, отколкото при останалите социални слоеве. Единствено младите и – донякъде изненадващо – самотните родители изглеждат по-чувствителни по отношение на етническото и расовото напрежение. Безработните, от своя страна, по-често от останалите социални групи усещат напрежението между ръководство и служители. Най-шокиращият получен резултат касае социалните неразбирателства между поколенията, и той е, че най-младото поколение вече не изпитва подобни проблеми по-често от коя да е друга социална група.

Схема 32: Мнения за качеството на образователните системи и държавните пенсионни фондове.

Въпрос 54: Каква обща оценка бихте дали за качеството на всяка една от следните обществени услуги в [държава]?
 Моля, използвайте десетобалната система, където едно означава много лошо ниво на съответната услуга, а 10 много високо такова.
 Източник: ЕПКЖ 2003

Качество на образователните и пенсионните системи

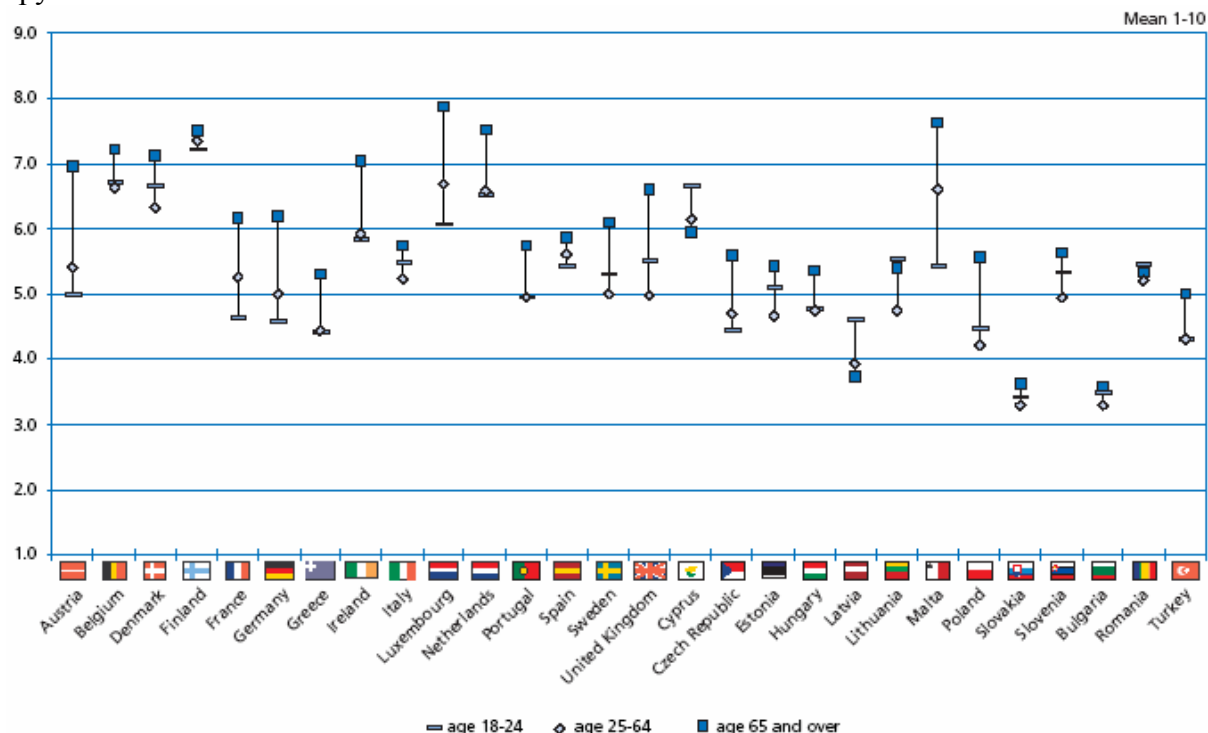
Качеството на националната образователна система е от решаващо значение за конкурентноспособност на една държава на международно равнище, както и за житейските шансове на нейното младо поколение. Този въпрос е приоритетен и за самия ЕС, като се има предвид, че - в сравнение със САЩ - европейските държави отчитат доста големи недостатъци в процеса на трансформирането си в общност, основана на знания (Европейска комисия, 2000а). Става въпрос най-вече за степента на съгласуваност между мнението на специалистите и оценките на самите граждани за качеството на образователната система.

Интервюираните бяха помолени да оценят качеството на своята национална образователна система по скалата от едно до 10, като едно означава “много лошо качество”, а 10 означава “много високо качество”. Отчетените различия между отделните групи страни не са твърде големи, но за сметка на това разкриват един ясен модел. Жителите на ЕС15 по принцип гледат на този въпрос по-благогласно, отколкото тези в НДЧ и СКЗ (виж Схема 32). Средните нива за всичките три групи се намират доста близо до средата на скалата (5.5), който факт е сигнал за несъгласие или неудовлетворение от качеството на образователните системи. Колебанията в мненията са много по-големи на ниво отделни нации. Жителите на Финландия, Австрия, Дания, Белгия и Малта дават висока оценка (около 7) за своята образователна система, докато словациите, българите и турците изразяват явно недоволство, давайки оценки под 5. Мнението на финландците отговаря на резултатите, получени от изследването на образованието PISA на ОИСП, което дава на Финландия най-висока оценка. Един по-близък поглед върху средните резултати в отделните социални слоеве показва, че възгледите относно образователната система в тези общества са доста хомогенни.

Доброто общество се грижи не само за своето младо поколение, но и за своите пенсионери. Оценките за държавните пенсионни системи са по-ниски от тези за образователните системи. Изключения от общото правило са само Люксембург и Холандия. Интервюираните от ЕС15 оценяват националните си пенсионни системи по-високо, отколкото запитаните в НДЧ и СКЗ, макар че и тук – както бе и при образователните системи – разликите са минимални (Схема 32). Разстоянието между най-високите стойности на средния резултат за ЕС15 и най-ниските стойности на средния резултат за СКЗ е само една точка по десетобалната система. Средният резултат за НДЧ е една десета от бала по-висока от средния резултат за СКЗ. На ниво отделни държави, отново Финландците са тези, които дават най-висока оценка на пенсионната си система, докато жителите в България и – отново - в Словакия считат, че пенсионната система в техните страни е на извънредно ниско ниво.

За повечето от изследваните страни важи правилото, че възрастта на запитаните оказва влияние върху тяхната оценка за държавната пенсионна система (Схема 33). По-възрастните жители обикновено дават по-висока, а младите по-ниска оценка за своята държавна пенсионна система, отколкото е средната такава за страната. Латвия, Кипър и Румъния са единствените страни, в които оценката на младите е по-благогласна от тази на възрастните. Получените оценки за качеството на пенсионните системи не изненадват, като се има предвид, че по-възрастните хора са в случая облагодетелстваните лица, докато младите са в ролята на подпомагачи. Различията между средните оценки, дадени от възрастните и младите хора, обикновено са доста малки и никога не надвишават два бала по скалата. Фактът, че поколението на по-възрастните гледа с добро око на пенсионната мрежа, въпреки неотдашните съкращения, вероятно се дължи на това, че повечето от приетите реформи бяха проведени по начин, който да засегне повече бъдещите, отколкото сегашните пенсионери.

Схема 33: Мнения за качеството на държавната пенсионна система според възрастовите групи

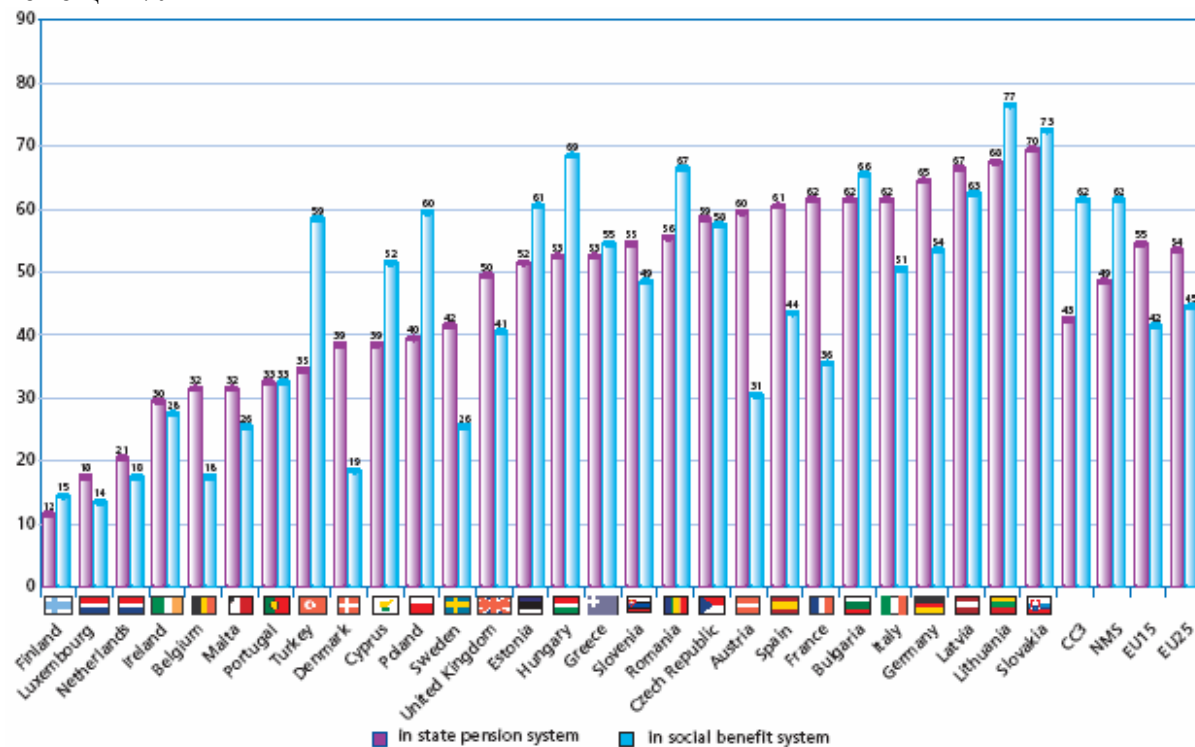

Въпрос 54: Каква обща оценка бихте дали на качество на всяка една от следните обществени услуги в [страната]? Моля, използвайте десетобалната система, в която едно означава много лошо качество, а 10 – много високо качество: Образователна система, държавна пенсионна система.
Източник: ЕПКЖ 2003

Доверие в пенсионните и социално-осигурителни системи

Мненията за съвременното качество на пенсионните програми не дават ясна преценка за очакванията на гражданите за стабилността на тези програми в бъдеще. Тази празнота в досегашните познания би могла да бъде запълнена от данните за доверието на хората в способността на държавните пенсионни програми да реагират адекватно в бъдеще. В ЕС15 повече от половината от запитаните не вярват, че пенсионната система ще проработи в момента, когато се нуждаят от нея. Следват ги НДЧ и КДЗ с повече от 40% жителите, които са на подобно мнение (виж Схема 34). Забележително е обръщането в реда на страните, когато става въпрос за качеството на пенсионните програми. Очевидно е, че положителната оценка на моменталното качество на пенсионната система не изключва съмненията относно стабилността им в бъдеще. В ЕС15 австрийците, французите, германците, италианците и испанците имат най-малко доверие в пенсионните системи на своите държави. Въпреки че пенсиите в тези страни са сравнително високи – поне в Австрия и Германия – жителите им вероятно очакват, че съвременните и планираните реформи на пенсионните системи ще доведат до намаление на получаваните суми. Най-висока степен на доверие във възвращаемостта на пенсионните системи отчитат жителите на Финландия, Люксембург и Холандия. В групите на НДЧ и СКЗ, Словакия, Латвия и Литва се отличават с най-висок брой жители, които нямат никакво доверие в системата, докато в Кипър, Малта и Турция техният брой е най-нисък. Цитираните данни още веднъж потвърждават особения статут, с който се ползват Кипър и Малта в групата на НДЧ.

Схема 34: Липса на доверие в държавната пенсионна система и в системата за социални помощи %

Въпрос 27: Какво е доверието Ви във възможностите на долу посочените две системи да реагират адекватно на нуждите Ви? Държавната пенсионна система, системата за социални помощи: голямо доверие, известно доверие, почти никакво доверие, въобще никакво доверие.
 Дял на хората, отговорили с “почти никакво доверие / въобще никакво доверие”.
 Източник: ЕПКЖ 2003

Работещите (както на щатна, така и на нещатна работа) се очертават като групата, имаща най-малко доверие в държавната пенсионна система. (Таблица 38). Самотните родители също гледат на нея с недоверие. Тези резултати вероятно се дължат на последните разисквания по реформата в пенсионните системи, които предизвикаха страхове сред работещите, че няма да бъдат адекватно възнаградени за целоживотната си работа, докато при самотните родители недоверието е насочено към пенсионните системи, базиращи пенсията върху получените доходи. Изключително големи по този въпрос са различията между различните поколения. В ЕС15 и в НДЧ зее пропаст между скептично настроеното младо поколение и по-доверчивите възрастни. Подобен модел в СКЗ липсва. Тук разликата в степента на доверие между отделните генерации е минимална.

Доверието в системата за социални помощи също е добър критерий за оценката на качеството на обществото, тъй като високото ниво на социална защита е част от европейския социален модел. Понастоящем много европейци изразяват съмнения относно бъдещето функциониране на системата за социални помощи. Около 42% от запитаните жители на ЕС15 и 62% от запитаните в НДЧ и в СКЗ не вярват в бъдещите възможности за възвращаемост на системата (Схема 34). От групата на ЕС15 най-силно недоверие изпитват гърците, германците и италианците, докато финландците, белгийците и холандците са най-оптимистично настроени. Литва отчита най-висок процент на скептично настроени граждани измежду всичките 28 страни, следвана от Словакия и Унгария.

Безработните и самотните родители – т.е. рисковите категории, които особено зависят от системата за социални помощи – са социалните групи, имащи най-слабо доверие в тази система (Таблица 38). Колкото до пенсията, най-високо доверие във възвращаемостта на системата показват представителите на най-възрастна част от населението (65+).

Таблица 38: Липса на доверие в държавната пенсионна система и в системата за социални помощи, според отделните социални групи %

	Общо	Собствен- бизнес	Без- работен	Самотен родител	Възрастова група				
					18-24	25-34	35-49	50-64	65+
Държавна пенсионна система									
СС 3	43	50	55	40	44	45	42	42	43
НДЧ	49	57	56	48	53	55	56	44	34
ЕС 15	55	64	68	73	61	66	67	50	35
ЕС 25	54	63	65	69	59	64	65	49	35
Системата за социални помощи									
СС 3	62	65	71	71	63	65	61	60	58
НДЧ	62	64	68	59	59	61	67	65	53
ЕС 15	42	45	52	49	41	44	47	42	35
ЕС 25	45	47	56	51	44	46	50	45	37

Въпрос 27: Какво е доверието Ви във възможностите на долу посочените две системи да реагират адекватно на нуждите Ви? Държавната пенсионна система, системата за социални помощи: голямо доверие, известно доверие, почти никакво доверие, въобще никакво доверие. Дял на хората, отговорили с “почти никакво доверие / въобще никакво доверие”.

Източник: ЕПКЖ 2003

Показатели за сблъсък между поколенията

Растящият брой на възрастните хора, които не участват в пазара на труда полага все по-тежко бреме върху плещите на икономически активното население, което трябва да плати за нужната социална защита. Имайки предвид бързите демографски промени, нарастват и опасенията от потенциален конфликт между поколенията. Този проблем бе неотдавна подчертан от Европейската комисия (Европейска комисия, 1999, 2000а, 2003). Данните показват, че доверието в пенсионните програми варира доста според възрастовата категория на запитаните, това все още не означава, че различните степени на доверие водят до конфликти между отделните генерации. Достъпните данни могат да се тълкуват като сигнализиращи вероятност от подобни конфликти, само ако съмненията в качеството на пенсионните програми или недоверието в предоставянето на пенсията са систематично обвързани с тенденция за генериране на напрежение между младите и възрастните.

При сравненията на национално ниво наблюдаваме леко съотношение между ниските оценки за качеството на пенсионната система и високата честота на оплаквания от напрежение между поколенията. Но това съотношение е твърде слабо. Връзката между доверието в пенсионната система и тенденцията към напрежение между поколенията е още по-слаба. На индивидуално ниво се очертава тенденция, според която ниската оценка за пенсионната система е свързана с наличието на напрежение между стари и млади. (Схема 35). В почти всички страни запитаните, дали негативни оценки, са и тези, които по-често се оплакват от напрежение в обществото. Степента на тази взаимовръзка варира в отделните страни; напр. в Средиземноморските страни между ниските оценки за пенсионната система и чувството за напрежение между поколенията няма явна връзка. В групата на СКЗ ситуацията е точно обратната: относително лошите оценки (особено в България и Турция) са пряко свързани с твърденията за наличието на социално напрежение.

Липсата на доверие в държавната пенсионна система е обвързана също така с по-силната тенденция към напрежение между поколенията. Но това взаимоотношение е от значение само в половината от изследваните държави (Австрия, Германия, Гърция, Ирландия, Кипър, Чехия, Унгария, Латвия, Словакия, България, Румъния и Турция), и същевременно е напълно независимо от членския статут на съответната държава.

Австрия, Чехия и Унгария имат всички показатели за потенциален сблъсък между поколенията: усещане за високо социално напрежение между младите и възрастните, и силна взаимовръзка между социалното напрежение, от една страна, и качеството на държавната пенсионна система и доверието в нея, от друга.

Социален капитал

Въпросът за доверието на гражданите един към друг обикновено се прилага от изследователите в ролята на основен критерий за качеството на обществото. Високата степен на доверие се счита за доказателство за богатството на социален капитал. Под социален капитал разбираме наличието на голям брой от хора, които са добри граждани, което пък означава, че активно участват в обществения живот и допринасят за неговото общо благополучие. За да успеем да съпоставим всичките 28 европейски държави от гледна точка на социалния капитал на техните общества, помолихме участниците в изследването да посочат степента на доверие, което изпитват към останалите хора, използвайки десетобалната система. ???Номер 1 означава “необходима е особена бдителност при отношения с други хора”, а 10 – “на ???повечето хора може да се вярва” (Схема 36).

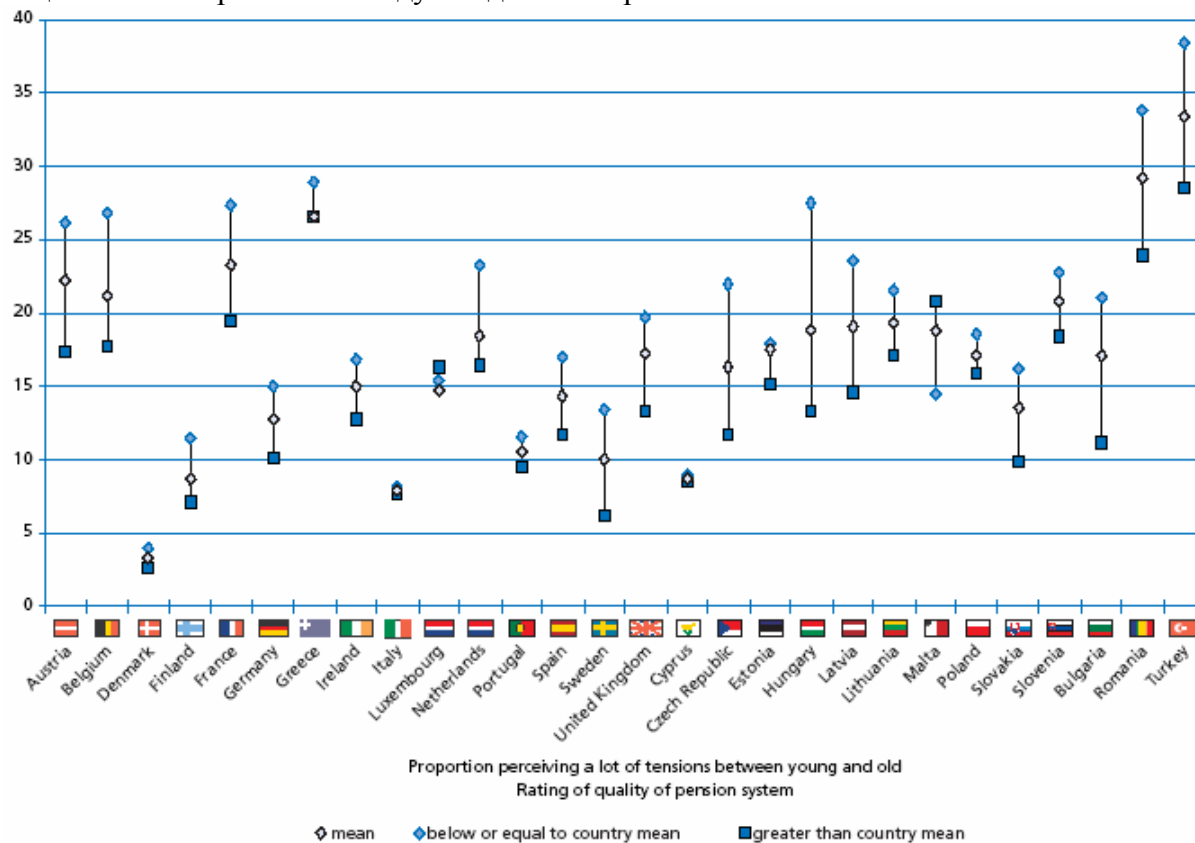
Резултатите от всичките три групи страни съответстват на останалите заключения в тази глава. (Схеми 32 и 34). Най-склонни към доверие са гражданите на ЕС15, средният резултат в НДЧ е с един бал по-нисък, а средният резултат от КДЗ е с още една десета по-долу. Северните държави показват най-високи нива на социален капитал, като Финландия отново е на върха. Най-ниски резултати в рамките на ЕС15 бяха отчетени в Гърция и Португалия. Словения и Естония отчитат най-висока степен на доверие сред страните от НДЧ, а най-ниска е тя в Кипър и Словакия. Сред КДЗ с най-висок социален капитал се очертава Румъния. Тук нивото на доверие е също толкова високо, както в Люксембург, Словения и Естония, и е с един бал по-високо от средното ниво за България и Турция.

Цялостното ниво на доверие на мнозинството от социалните групи вътре в самите държави не варира с повече от един бал (извадка не е представена). Една от тенденциите е заможните хора да са по-склонни на доверие, но разликите обикновено са твърде малки. След като се оказва, че колебанията в степента на доверие, което гражданите на отделните страни изпитват един към друг, са много слаби, можем до обобщим, че общественото доверие не е лично собственост на отделните хора, а по-скоро колективна черта на обществото, в което живеят. В този смисъл можем дори да определим социалното доверие като “обективен” критерий за качеството на едно общество (виж Делхи и Нютън, 2003).

Заклучения

Мненията за качеството на дадено общество обикновено варират според групите страни и се влияят от икономическото положение в съответната страна и от степента на развитие на нейните демократични институции. Освен това, на оценките оказват влияние и различни национално-исторически и културни фактори. И най-накрая, без да е най-маловажно, общественото положение на гражданите и интересите, които произтичат от него, също оказват своето влияние върху мнението на хората за обществото, в което живеят.

Схема 35: Качество на държавната пенсионна система и индивидуално усещане за социалното напрежение между младите е възрастните %

Въпрос 29: Във всички държави се стига понякога до обтегнати отношения между социалните групи. Според Вас, до каква степен са обтегнати отношенията между всяка една от следните групи във [съответната държава]? Бедни и богати, ръководство и служители, мъже и жени, възрастни и млади, различните расови и етнически групи : твърде обтегнати, сравнително обтегнати, без напрежение.

Въпрос 54: Каква обща оценка бихте дали на качество на всяка една от обществените услуги в [страната]? Моля, използвайте десетобалната система, в която едно означава много лошо качество, а 10 – много високо качество: държавна пенсионна система.

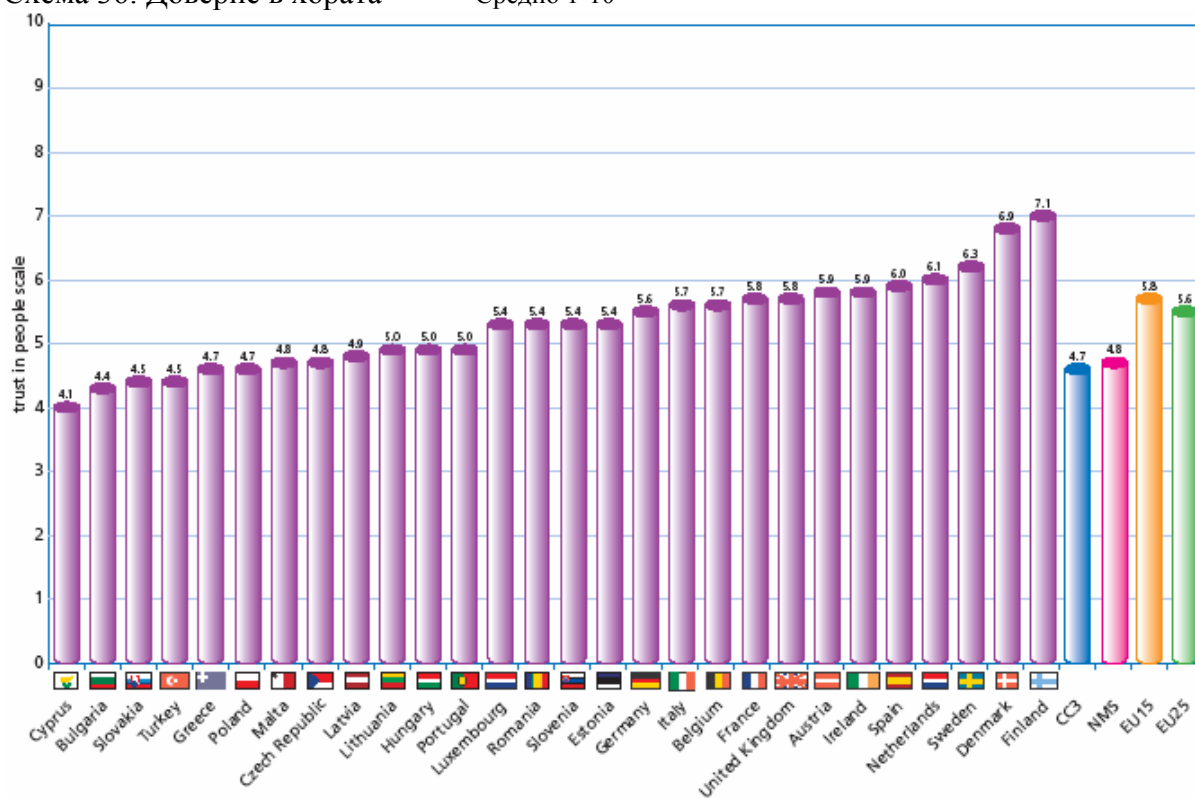
Източник: ЕПКЖ 2003

Ето и някои от най-поразителните резултати: на първо място, конфликтът между отделните обществени слоеве е по-осезаем в НДЧ, отколкото в ЕС15. На първо място в последната група са проблемите в отношенията между различните расови и етнически групи. Оказва се също, че традиционно рисковите групи в днешните модерни общества не се различават толкова в оценките си за напрежението между отделните раси и етнически групи в сравнение със средно статистическите граждани. Изключение правят самотните родители. Друго изненадващо откритие е, че младите европейци по-често изпитват опасения от социално напрежение, отколкото възрастните.

Второ, почти във всички държави възрастните са тези, които дават най-положителни мнения за качеството и доверието в обществото, докато младите се характеризират с явно недоверие. Това показва, че за в бъдеще могат да се очакват евентуални несъгласия между поколенията, въпреки че понастоящем интервюираните почти не регистрират напрежение между младото и възрастното поколение. Хората, даващи ниска оценка на пенсионната система или имащи твърде слабо доверие в нея, са и тези, които по-често изпитват напрежение между отделните генерации. Това предполага, че запазването на стабилност в пенсионните системи е от изключително важно значение за разбирателството между поколенията и подпомагането на социалната интеграция в европейските общества.

Схема 36: Доверие в хората

Средно 1-10

Въпрос 28: Общо погледнато, може ли, според Вас, да се вярва на повечето хора, или е нужна предпазливост в отношенията с тях? Моля, посочете отговор, като използвате десетобалната система, като едно означава изключителна предпазливост, а 10 означава, че на повечето хора може да се има доверие.

Източник: ЕПКЖ 2003

Анализът на разликите между социалните слоеве доведе до обособяването на две групи, чието неизгодно социално положение пряко влияе на мнението им за обществото, в което живеят: става въпрос за самотните родители с малки деца и безработните. Това са групите с най-критично отношение към обществото. Оказа се, че почти по всички изследвани показатели, самотните родители с поне едно дете под 16-годишна възраст дават негативна оценка на обществото, в което живеят. Резултатите показват, че (растящата) група на самотните родители се счита за онеправдана и се чувства отхвърлена от обществото. Фактът, че тези хора водят живот в неблагоприятни материални и емоционални условия, носейки отговорност за отглеждането на децата си и подготовката им за един независим и приемлив живот, апелира към една по-ефективна подкрепа от страна на обществото. Европейската комисия вече започна работа по този въпрос (Европейска комисия, 2000а).

Настоящото изследване хвърля светлина не само върху човешките условия за живот в европейските общества, но и върху субективното благосъстояние на отделните хора и техните лични оценки за обществото, в което живеят. То насочва вниманието към резултатите от Европейското изследване на качеството на живот, проведено в ЕС25 и КДЗ през 2003, и представя един уникален портрет на качеството на живот в разширена Европа.

Всяка една глава разглежда различни аспекти на качеството на живот: икономическата ситуация; жилищното устройство и заобикалящата среда; условията за работа; образованието и уменията; структурата на домакинството и семейството; равновесието между работата и личния живот; здравето и системата на здравеопазването; субективното благосъстояние и качеството на живот в обществото. Основните задачи на това изследване са да сравни ситуацията в ЕС15 и НДЧ и да подчертае особеностите на социалната обстановка в трите държави, кандидатстващи за членство в Общността.

Настоящата глава обобщава ключовите открития и обръща внимание на някои връзки с политиката на ЕС. По всеки един аспект на качеството на живота са посочени разликите и приликите между трите групи държави, както и различията между социалните групи от гледна точка на пола, възрастта, доходите, професионалното положение и образователния ценз. Важно е да отбележим, че настоящото изследване е преди всичко описателно. То ще бъде последвано от серия от по-задълбочени анализи, които ще имат за цел детайлно да проучат обстановката в обществото и условията на живот на неговите членове, имащи пряко отношение към качеството на живот в Европа, както на ниво отделни държави, така и на ниво различни социални формации. Тези проучвания ще предоставят един по-ясен поглед върху проблемите и ще дадат оценка за предприетите мерки, което по принцип не е в силите на един описателен анализ.

Обобщението ни представя основните открития, направени от изследването, които са структурирани в четири части, както следва:

1. Какво научихме за качеството на живота на гражданите на НДЧ и СКЗ, след съпоставката им със ситуацията в ЕС15?
2. Какъв е размерът на различията в качеството на живота между социалните групи в отделните страни?
3. Как оценяват самите европейците качеството на обществото, в което живеят?
4. Какви са тенденциите за групиране на отделните държави от гледна точка на стандарта на живот и характеристиките на качеството на живот в техните общества и до каква степен те се препокриват с традиционното хоризонтално (изток-запад) и вертикално (север-юг) разграничение?

Качество на живота в отделните групи страни

Встъпването на 10-те нови членски държави през Май, 2004 предлага много възможности, но същевременно издига и предизвикателства. Новият ЕС, съставен от 25 държави-членки, е едно много нееднородно образование от гледна точка на културата, политическите традиции и условията за живот. Изследването разкри доста големи несъответствия в качеството на живот между старите и новите държави-членки, особено по отношение на материалните условия на живот, работните места, условията за работа, здравето и субективното благосъстояние. Съществуват обаче аспекти, по които разликите в качеството на живот между двете групи държави са минимални – като напр. мрежите за социални помощи и нивото на образование. Има и сфери (като напр. подкрепата от страна на семейството), в които ситуацията в НДЧ е дори по-благоприятна, отколкото в ЕС15. По-долу представяме

основните резултати, глава по глава. Поставено е ударение на съпоставката между старите и новите страни-членки, без за момента да се съсредоточаваме върху колебанията вътре в самите групи и върху разликите между отделните социални групи.

Икономическа ситуация: по-ниският стандарт на живот в НДЧ и СКЗ

Анализът на отделните цифри и ситуации потвърждава факти, които са ни известни от данните за сумирания БВП: стандартът на живот в НДЧ и КДЗ е много по-нисък от този в ЕС15. В осем от страните от НДЧ/СКЗ средният стандарт на живот на населението е по-нисък от този в най-бедната държава от ЕС15, Португалия. Още по-значителен е фактът, че средните доходи на домакинство от гледна точка на покупателната способност в тези страни, е едва на половината от средните доходи на домакинство в ЕС15. Ако обърнем вниманието си към ниския стандарт на живот (лишенията), измерван в смисъл на липсата на основни потребителски стоки, ще видим, че степента на лишения в НДЧ е три пъти по-висока от тази в ЕС15, и четири пъти по-висока в СКЗ. Освен това, затрудненията със заплащането на наема са много по-чести в НДЧ/СКЗ, отколкото в ЕС15.

Хората в тези страни компенсират ниските си доходи отчасти чрез отглеждането на зеленчуци или развъждането на животни. Това важи с особена сила за някои посткомунистически страни. Средностатистически повече от 40% домакинствата в НДЧ признават, че отглеждат култури или развъждат домашни животни с цел да подобрят стандарта си на живот, докато в ЕС15 те са едва 8%. Следователно, за да се прехранят, хората в НДЧ и СКЗ участват в повече от едно стопанство. Съществуването на повече от едно стопанство в този регион е една от причини, вследствие на които стандартът на живота да е малко по-висок, отколкото отчетеният чрез изключително парични изчисления. Но дори и когато вземем предвид тези стопанства, няма съмнение, че стандартът на живот в страните от НДЧ определено е по-нисък и, че това оказва влияние на субективните оценки за живота на техните жители. Всяко второ домакинство в СКЗ и 20% домакинствата в НДЧ признават, че изпитват силни финансови затруднения, което пък доказва, че една голяма част от населението има ежедневни грижи с набавянето на нужният материален минимум. За мнозинството от жителите на ЕС15 подобни грижи са непознати, затруднения среща всеки десети запитан.

Една от основните задачи на социалната политика на ЕС е да предпази жителите си от бедност и десоциализация. Като основен показател в европейската инициатива от Лаекен се използва относителната бедност, а не абсолютната бедност. Под “относителна” се има предвид, че бедността и десоциализацията се измерват, като се съотнасят със средният национален доход на населението, който, обаче, варира значително в отделните страни. Абсолютната бедност от своя страна е съотнесена с липсата на достъп до продукти и услуги, считани за абсолютно необходими в дадено общество. Относително погледнато, бедността в НДЧ не е чак толкова сериозен проблем, имайки предвид съпоставимия модел на разпределение на доходите в НДЧ и ЕС15: нивата на вътрешните различия в отделните страни са доста подобни. Ако приложим принципа на абсолютната съпоставка – което позволяват данните от ЕПКЖ – ще видим, че една огромна част от населението на НДЧ има по-нисък материален стандарт на живот дори от най-бедните държави в ЕС15. От казаното досега се подразбира, че е необходима промяна на източниците от старите към новите страни-членки с цел засилване на сплотеността в разширена Европа.

Жилищни условия: по-лоши жилищни условия, но повече хора, притежаващи собствени жилища в НДЧ

Жилищните условия утвърждават общата картина на по-нисък житейски стандарт в НДЧ и СКЗ. Тук жилищното пространство по принцип е по-ограничено, домовете са по-неудобни, а районите в съседство не са безопасни. Жилищните стандарти добре илюстрират това твърдение. Всяко пето домакинство в НДЧ и всяко трето в СКЗ има жилищни проблеми от сорта на изгнили прозорци, влага и течове или въобще не разполага с вътрешна тоалетна: в ЕС15 подобни затруднения срещат едва 10% домакинствата.

Що се отнася до проблемите на околната среда, като напр. замърсяване на въздуха, лошо качество на водата, шум или липса на озеленени площи, ясно обособени различия между НДЧ/СКЗ и ЕС15 няма. Разликите между отделните страни все пак са шокиращи. Средно всяко пето домакинство в ЕС25 се оплаква от поне два от тези проблеми на околната среда.

Въпреки че жилищните условия не са толкова добри, както в ЕС15, нужно е да отбележим, че притежаването на собствено жилище е явление, много по-често срещано в на НДЧ/СКЗ, отколкото в ЕС15. Почти 75% населението в първите две групи притежава собствени жилища (в ЕС15 те са 60%), което със сигурност му помага да успява да преживее с по-ниски доходи. Нещо повече, една голяма част от домакинствата в НДЧ/СКЗ влизат директно в притежание на жилищата си, без да има нужда да вземат заем или да изплащат ипотека. Имотите – в ролята си на акумулиран капитал – са важен източник на богатство и могат да увеличат стандартът на живот на собственика си. Високият процент на притежание на собственото жилище е по принцип типична черта на аграрните общества, но това е само част от цялата истина. В конкретния пример с посткомунистическите държави, приватизационната политика през 90-те години на ХХ. век даде на много хора възможност да купят наетите от тях жилища. Това е и основната причина нивото на жилищна собственост в НДЧ/СКЗ да надвишава с около 15 процента това в ЕС15, особено в градските райони.

Въпреки че собствените жилища са нормално явление в НДЧ/СКЗ, самите жилищни условия в тези страни са лоши, което от своя страна силно ограничава социалната интеграция на хората. Ето защо ролята на обществената политика за създаването на по-добри жилищни условия и по-благоприятна околна среда е от огромно значение както в НДЧ, така и в някои от страните от ЕС15.

Условия за работа: по-дълго работно време при по-лоши условия на работа

Хората в НДЧ и СКЗ отработват средно повече часове, отколкото жителите на ЕС15. Около 40% работещите мъже в НДЧ, и две-трети от тези в СКЗ, твърдят, че работят 48 или повече часа на седмица, докато в ЕС15 съответната цифра е една-трета. Жените също работят повече, имайки предвид, че пълният щат е норма в тези страни. В същото време, общият брой на работещите жени в държавите от НДЧ и КДЗ е по-нисък от съответния за ЕС15. Договорите на половин щат тук играят минимална роля; тези данни контрастират със ситуацията в ЕС15 (отчасти с изключение на южните страни), където работата на непълен щат е доста характерно явление - особено за жените. Направените открития показват, че достъпът до пазара на труда в НДЧ/СКЗ се разделя между служителите на пълен работен щат и тези, които не работят въобще. Тази ситуация трудно ще се промени, докато не се създадат условия, в които доходите от работата на непълен щат ще са достатъчни за нормалната поддръжка на домакинството.

Оценката за качеството на работните места в НДЧ/СКЗ е изобщо по-ниска. Сравним ли положението с това в ЕС15, установяваме, че два пъти повече от работещите в тези страни (30%) признават, че работят в опасни или нездравословни условия. Тези условия обаче не биват компенсирани с по-високо заплащане или с някакви други средства. В НДЧ една съвсем малка част от хората считат, че са добре платени, че работата им в голяма степен зависи от самите тях, или че имат добри изгледи за успешна кариера. Нивото на професионална несигурност в тази група е повече от два пъти по-високо от това в ЕС15. Приблизително всеки пети работещ в НДЧ си мисли, че е възможно да изгуби работата си през идните шест месеца. Изглежда, че това чувство за несигурност е породено от травматизираща опит, събран от хората по време на приватизацията на социалистическите икономики, когато милиони хора изгубиха работните си места.

Равнище на образованието

Образователният ценз е един от аспектите, по който страните на НДЧ изглежда изпреварват ЕС15. Страните на НДЧ имат повече жители със завършено средно образование от ЕС15, а броят на хората с висше образование е сравнително на едно и също ниво и в двете групи. Но страните на НДЧ изостават по отношение на определени умения, които играят все по-голяма роля в съвременните глобализирани общества: способността да се чете на английски и употребата на Интернет (като е важно да отбележим, че изследването не разглежда въпроса за владенето на други чужди езици и че много от жителите на централна и източна Европа говорят руски или немски). Броят на хората в ЕС15, умеещи да четат на английски, е повече от три пъти по-висок (34% - без да броим английскоговорящите страни Ирландия и Обединеното кралство). Това предимство е явно във всички образователни нива и във всички възрастови категории, въпреки че при младите в НДЧ проличава една тенденция на догонване на стандарта в ЕС15. По подобен начин, жителите на ЕС15 са по-добре запознати с употребата на Интернет. Ето защо е нужно да се положат повече усилия за подготовката на НДЧ/КДЗ с цел по-лесното изпълнение на изискванията на информационното общество. В същото време, цялостната модернизация на инфраструктурата след падането на комунистическите режими в тези страни отвори нови възможности за построяването на една напреднала електронна инфраструктура. Естония, например, се превърна в пионер в областта на електронното управление. Ето защо, макар и изоставайки от ЕС15, що се отнася до употребата на Интернет, НДЧ/СКЗ разполагат с множество възможности за внедряване на нови информационни технологии и дори имат шанса да задминат ЕС15 в тази сфера.

Семейните връзки: компенсатор на икономическите проблеми и слабите институции

Семейните модели в Европа са сравнително различни, особено за младите и възрастните жители. Като цяло, младите в НДЧ/СКЗ имат тенденцията да се задържат по-дълго в родния дом, отколкото връстниците им в ЕС15, но пък по-рано стават родители. Едноличните домакинства са по принцип по-често явление в ЕС15, отколкото в другите две групи. Налице са и доста прилики, които смекчават старото разграничение на стари и нови държави-членки. Това важи най-много за НДЧ и южните държави на ЕС15.

Във всички изследвани общества семейството и приятелите са най-главният фактор в процеса на социална интеграция и подкрепа. Мрежите за социално подпомагане са силни във всичките 28 държави. И в двете групи страни една огромна част от населението – около 80-95% – може да разчита на помощ от роднини, приятели или съседи, в случай че възникнат някакви лични проблеми; във всички страни също така хората разчитат главно на членовете на собственото си семейство. Изглежда, че подкрепата от страна на членовете на семейството като цяло е по-важна в НДЧ/СКЗ, отколкото в ЕС15. За силните семейни връзки в първите две групи говорят и по-честите контакти между членовете на семейството. Около 85% от жителите на тези държави поддържат чест контакт с родители или децата си, докато в ЕС15 те са 72%. Освен това, домашното производство на хранителни продукти е много по-широко застъпено в НДЧ/СКЗ, отколкото в ЕС15, което вероятно означава, че близкото сътрудничество между членовете на едно семейство компенсира по-слабите икономически източници.

Умението да се съчетаят работата и семейството е важен въпрос за социалната политика на ЕС, тъй като същата се стреми да създаде повече възможности за участието на жените на трудовия пазар и да улесни семейните грижи за децата или за несамостоятелните възрастни. И в двете групи държави се наблюдава значителен дисбаланс по отношение на разделението на домашната работа, и на семейните грижи в частност: жените, които изпълняват задължения на гледачки, много по-рядко се задържат на трудовия пазар. Жителите на НДЧ/СКЗ изпитват повече затруднения при съчетаването на работата и семейните задължения, отколкото жителите на ЕС15. Работещите също така по-често се затрудняват със семейните задължения, тъй като отделят твърде много време на платената си работа. Тази тенденция е видима както при хората с по-дълъг работен ден, така и при тези с по-сплотени семейни отношения. Като се има предвид ниската раждаемост в НДЧ и ЕС15, ще трябва да се положат неимоверни усилия за създаване на условия, в които хората ще се решат да имат както семейство, така и платена работа.

Здравето: подобряването на здравословното състояние е решаващ фактор в новите Държави-членки

Доброто здравословно състояние е необходимо условие, за да може човек да се радва на висококачествен стил на живот. В НДЧ/СКЗ оценките за личното здраве са средно по-ниски от тези на жителите от ЕС15. В сравнение с ЕС15, гражданите на НДЧ определят 2,5 пъти по-често здравето си като лошо, а тези от СКЗ – два пъти по-често. Приблизително една трета от населението на НДЧ твърди, че страда от продължително заболяване, докато в ЕС15 подобен отговор бе даден от една пета от населението. Жителите на посткомунистическите страни имат по-чести здравословни проблеми от жителите на Кипър, Малта и Турция. Направените заключения относно личното здраве съответстват на широко разпространеното недоволство от качеството на здравните услуги и на преобладаващото в посткомунистическите страни усещане, че достъпът до медицински грижи е твърде проблематичен.

Субективно благосъстояние: гражданите на НДЧ/СКЗ са по-малко щастливи и удовлетворени от живота, но са еднакво оптимистични

Друго разтърсващо откритие, касаещо разликите между НДЧ и ЕС15, е по-ниската оценка, която дават гражданите на НДЧ за субективното си състояние в сравнение с ЕС15. Тя важи за степента на удовлетворение и усещането за щастие, които до известна степен се прекриват. Пропастите в оценките за субективното благосъстояние между отделните страни са големи и отразяват различията в обективните житейски условия – по специално икономическите източници, стандарта на живот, условията за работа и здравето. В повечето страни от ЕС15 най-недоволните социални групи са по-доволни от заможните жители на НДЧ и СКЗ. Тази констатация отразява главно твърде голямата разлика в стандарта на живот между двете групи страни, макар и да не е единственият релевантен фактор. Материалните житейски условия са от извънредно значение за субективното усещане за благосъстояние на гражданите. Обаче влияние оказват също така и такива аспекти като “обич” и “духовно съществуване”. Въпреки че

хората дават най-различни оценки за днешните си условия на живот, по отношение на вярата в бъдещето, големи разминавания няма. Оптимистично и песимистично настроени жители има и в двете групи държави. Средно две трети от гражданите на Европа гледат на бъдещето с оптимизъм. Разликите между индивидуалните страни в това отношение обаче са много по-потресаващи, отколкото между старите и новите страни-членки. Жителите на страните, преминали през обширни социални реформи на фона на стагниращите си икономики – Франция и Германия напр. – гледат по-песимистично на бъдещето.

Качество на живот на някои специфични социални групи

Подобряването на социалното равновесие в Европейския съюз обхваща не само намаляването на несъответствията между неговите членки, но и насърчаването на ощетените социални групи вътре в самите общества. Редуцирането на социалните различия чрез осигуряването на еднакви шансове и борбата с бедността и десоциализацията са едни от главните задачи на социалната политика в ЕС. Настоящата глава обобщава основните изводи, касаещи положението на определени социални групи. Анализът е насочен към конкретни групи, обособени според: доходите, образованието и професионалното положение, които са главните вертикалните оси в структурата на индивидуалните житейските шансове; и според пола и възрастта, които представляват ключовите хоризонтални оси.

Неравенство по вертикала: по-силно в НДЧ/СКЗ

Във всички 28 държави важи правилото, че ниските доходи, ниският образователен ценз, безработицата и ниското професионално положение са свързани с нисък стандарт на живот и съответно с по-лоши оценки за субективното благосъстояние на хората. Не е изненадващ фактът, че ниските доходи са често съпътствани от лишения от най-необходимото, от затруднения във финансовата сфера и от по-ниски от стандартните жилищни условия. Но пагубните ефекти не спират само до стандарта на живот, тъй като ниските доходи доста често водят и до влошено здравословно състояние. Общо взето, ниският образователен ценз, липсата на професионална квалификация и безработицата също са пряко обвързани с несигурност по отношение на условията на живот. Субективните преценки на запитаните показват, че хората от тези групи не водят твърде приятен живот: те са явно по-неудовлетворени и по-нешащни от живота, който водят, в сравнение със средните резултати на национално ниво.

Още по-шокиращо от споменатите всеизвестни корелации е откритието, че в някои държави показателите по вертикалната оса играят по-силна роля при оформянето на житейските условия и шансове, отколкото в другите държави. В Скандинавските държави – Дания, Швеция и Финландия– от материални лишения, икономически проблеми, лоши жилищни условия и неудовлетворение от живота страда една съвсем минимална част от населението. Дори и хората с доходи, жилищни условия и субективно усещане за благосъстояние в долната една четвърт са често по-доволни, отколкото един огромен процент от населението на НДЧ/СКЗ. От друга страна, ниските доходи, ниският образователен ценз и безработицата в много по-голяма степен влияят на качеството на живота в по-бедните страни, отколкото в по-богатите. В резултат на това, разликите в качеството на живота между богатите и бедните, високо и ниско образование, и професионално високо- и ниско поставените в тези държави и по-специално в посткомунистическите страни, са доста по-видими, отколкото в страните на ЕС15. Ясно е, че с разширението на ЕС нарастват също така и социалните несъответствия вътре в съюза.

Несъответствието между половете е най-осезаемо при балансирането между работата и личния живот.

Разделението на отговорностите по домакинството между двата пола и произлизащите от тях различни приоритети, що се отнася до разпределението на собственото време между платената и неплатената работа, са отговорни за противоречивото откритие, че жените явно не се затрудняват повече от мъжете при опитите си да балансират работата и семейния живот. Обикновено мъжете отделят повече време за платена работа от жените, докато жените вършат по-голямо количество неплатена работа в семейството (домакинска работа, грижи за децата, немошни възрастни или инвалиди) от мъжете. Все пак, когато жените работят на пълен работен ден – което означава между 35 и 47 часа седмично – те срещат повече трудности при съчетаването на работата и семейния живот, отколкото мъжете в подобна позиция; това показва, че партньорите им не поемат еднакъв обем задължения по отношение на семейството. Това заключение са подсилва от факта, че жените три пъти по-често от мъжете се оплакват, че вършат повече домакинска работа, отколкото би било справедливо.

Данните от ЕПКЖ разкриват значителни разлики в схемите за назначаване на работа при жените в НДЧ/СКЗ и в ЕС15. Работата на половин щат играе важна роля в живота на жените от ЕС15. В НДЧ/КДЗ (както и в южните страни от ЕС15), жените разполагат само с две възможности – или да работят на пълен щат, или да останат без каквато и да е платена работа. Ето защо тези от тях, които работят срещу заплащане и едновременно с това изпълняват семейни задължения, често са жителите с най-продължителното (платено и неплатено) работно време в цяла Европа. В този смисъл съществува един огромен потенциал от възможности за въвеждането на по-разтоварени професионални договорености в НДЧ, които да позволят на жените да встъпят в или – ако вече са там – да останат в сферата на платените трудови взаимоотношения. Важното е постановленията на трудовия пазар и мерките за социална защита да дадат на хората възможност да се върнат на този трудов пазар и по този начин да намалят риска от бедност на стари години.

Данните от ЕПКЖ сочат и към другата страна на медала – т.е. към неравновесието и разликите между половете. Мъжете отработват по-голям брой часове седмично и извършват по-нездравословни дейности. Средната продължителност на живота при мъжете е по-ниска от тази при жените. Мъжете също така разполагат с по-слаба социална подкрепа в сравнение с жените. Те имат и по-малко време за изпълнение на семейните си задължения, без да броим внасянето на финансови средства в домакинството. Следователно, гледано от перспективата на равностойността на шансовете и качеството на живот, намаляването на работното време на мъжете и насърчаването им при изпълнение на семейните задължения може да се окаже не по-маловажно от усилията за запазване на трудовите шансове при жените.

Следващият алармиращ резултат е, че родителите с малки деца в някои държави не се оплакват от прекалено много затруднения със семейните задължения, въпреки че работят на пълен щат, докато в някои други страни този проблем е доста значителен. Това говори, че контекстуални фактори като програмите за майчинство, грижите за децата и мрежите за социално подпомагане са съществена част от социалната инфраструктура и помагат на родителите да балансират работата и семейството. Самотните родители – от които повече от 80% са жени – изпитват най-силни затруднения при съчетаването на работата и семейния живот, поради факта, че те често изпълняват двойна роля – на основния източник на доходи (поради което и работят на пълен щат) и на грижещ се родител – без да имат възможността да си поделят някоя от тези отговорности с друг възрастен. Самотните родители са най-неудовлетворената от всички социални групи.

Възрастните хора в НДЧ/СКЗ: по-нисък стандарт на живот и по-ниска оценка на субективното благосъстояние

Разликите между възрастовите групи са важни, но не са лесни за интерпретация поради факта, че възрастта е свързана с различни стадии на житейския цикъл. Никак не е учудващо, че здравословните проблеми по-често имат по-възрастните жители, отколкото младото поколение. Що се касае до някои други ефекти, колебанията измежду всичките 28 страни са доста значителни. Най-разтърсващото откритие е, че при преминаването към възрастовата граница от 65 години, доходите на хората рязко намаляват. Това явление бе регистрирано във всички държави с изключение на Холандия и Полша. Възрастните жители на НДЧ/КДЗ като цяло изпитват по-интензивни материалните затруднения и икономическите проблеми в сравнение с младото поколение в тези държави. Това подчертава предположението, че рискът от бедност при възрастните е по-голям. От друга страна, обаче, възрастните много по-често притежават жилищен имот, което пък е доказателство за процеса на натрупване на капитал през целия житейски цикъл.

Неизгодните при възрастното поколение са най-чести и последователни в посткомунистическите държави. Групата на хората, които в днешно време са на възраст 65 и повече години, се счита за най-ощетената от процесите на икономически реструктуриране, последвали разпадането на държавните социалистически режими: техният живот бе прекъснат и до определена степен и обезценен, а безработицата и ранното пенсиониране доведе до сериозни икономически загуби поради факта, че пенсиите обикновено бяха твърде ниски, а системата за социална сигурност принципно не бе подготвена за силната вълна от безработни. Докато възрастните хора бяха изложени на светкавични социални промени и несигурни житейски ситуации, съпроводени от омаловажаване на техните заслуги от времето преди промените, младите хора се оказаха в свят, предлагащ много повече и по-разнообразни възможности. Тези два вида опит намират ясно отражение в оценките на младото и старото поколение за удовлетворението от живота и чувството за щастие като цяло. В посткомунистическите страни възрастните хора са по-правило по-неудовлетворени от живота си, докато най-младите са и най-доволните в това отношение. Ситуацията в ЕС15 е точно обратната: тук възрастните жители са поне толкова удовлетворени от живота си, колкото и коя да е от останалите възрастови категории.

Възгледи за качеството на обществото

Обективните условия за живот и субективните преценки за благосъстоянието са двата ключови плана на качеството на живот на отделния човек. Но индивидуалното благосъстояние е повлияно и от социалния контекст, в който преминава живота на този човек. Държавите, в които гражданите имат слабо доверие в политическите институции или считат, че обществото, в което живеят, е разтърсвано от конфликти, губят един много важен елемент от мозайката на благополучието; липсата на доверие в политическите институции или в начина на организация на обществото води до несигурност и засилени притеснения относно бъдещите шансове на съществуващото ниво на благополучие.

С ниските нива на материалното и субективното благополучие е свързан и фактът, че гражданите на НДЧ/СКЗ дават много по-критични оценки за качеството на обществените услуги (образованието, пенсионните системи и системите на здравеопазването, обществените услуги), отколкото жителите на ЕС15. Хората в ЕС15 са по-доволни от своите системи на образование и здравеопазване. Те изразяват високо мнение и за качеството на социалните услуги в своите страни, за сметка обаче на твърде ниското ниво на удовлетворение от пенсионните програми. В НДЧ системата на образованието е единствената обществена област, която получава оценки в горната половина на десетобалната скала. В същото време пенсионните програми и социалните услуги срещат реакция на крайно разочарование. Гражданите

на СКЗ дават най-ниска оценка на своите здравни системи. В тези държави сравнително най-добре се котира образователните системи, макар че и те получават относително ниски оценки. При съпоставката на мненията в двете групи страни забелязваме, че най-силни са несъответствието в степента на удовлетворение по отношение на системата на здравеопазването. С други думи, системата на здравните грижи изпъква като сфера, в която различията между нагласите на хората в старите и новите държави-членки са възможно най-големи, и следователно има нужда от най-интензивно внимание при опитите за хармонизиране на социалните условия в Европейския съюз.

Всички проведени до момента проучвания на субективното благосъстояние в един или друг момент стигат до извода, че хората са склонни да съобразяват стремежите си с действителността, която ги заобикаля: ето защо предположението, че жителите на ЕС15 имат по-високи очаквания за качеството на обществените услуги, не е неоправдано. Така или иначе, те са по-доволни от заобикалящата ги действителност от жителите на НДЧ/СКЗ. Масовото недоволство от услугите в обществения сектор сред представителите на последната група говори за пропуските в качеството на социалната политика, които те явно до болка познават. Разширяването на ЕС (и съпътстващите го многобройни съпоставки със страните от ЕС15) вероятно ще направи още по-видими така или иначе съществуващите недостатъци. Ето защо е нужно опитите за подобряване на ефективността и ефикасността на обществените услуги и общественото управление да бъдат подновени с една още по-голяма настойчивост.

Въпреки засиленото недоволство от качеството на пенсионните системи сред жителите на НДЧ/СКЗ, те имат по-голямо доверие в способността на тези системи да заработят в момента, в който ще им се наложи да разчитат на тях. Обратно на традиционния модел, в ЕС15 един доста голям дял от запитаните твърдят, че нямат никакво или почти никакво доверие в пенсионната система: 55% запитаните в ЕС15, сравнено с 49% в НДЧ и 43% в СКЗ гледат с краен песимизъм на националните си пенсионни фондове. Нивата на недоверие според различните четвърти с доходи, професионалните категории и пола на запитаните са доста подобни навсякъде, но в ЕС15 и НДЧ се наблюдава остра разлика между възрастните и младите жители: 61% от младите хора в ЕС изпитват изключително силно недоверие в пенсионната система на своята страна, сравнено с едва 35% възрастните. Това може да се обясни с протичащите от няколко години разисквания в много от страните на ЕС15, отнасящи се до неефективността на пенсионните системи, както и с несигурността, която предизвикаха реформите в тези системи през последните няколко години. Луфтът между поколенията по отношение на доверието в пенсионните системи е по-малък в НДЧ, а в КДЗ той на практика не съществува. Високата степен на доверие, с което се възприема пенсионната система в НДЧ не бива да бъде надценявано, тъй като тя може да означава – освен всичко друго – че въпросът за издръжливостта на пенсионните системи просто все още не е привлякъл в пълна степен вниманието на гражданите в тези държави, въпреки нивото на раждаемостта при тях вече е паднало до това в ЕС15. Подобна липса на ясна представа за действителността изисква да бъдат лансирани информационни кампании, които да привлекат вниманието на гражданите към въпроса за надеждността на пенсионните програми от типа “плащания в крачка”.

На второ място по значение, след проблема за възгледите на хората за качеството на обществените услуги, идва въпроса за социалните конфликти в обществото – въпрос, който играе изключително важна роля при създаването на едно проспериращо общество. Сблъсъкът на интереси и напрежението между социалните групи би трябвало да се възприеме като естествен елемент от съвместното съжителство в едно плуралистично общество. Това, което различава демократичните общества от останалите видове общества, не е фактът, че в тях не съществува напрежение между различните заинтересовани групи, а фактът, че жителите им могат да изразят свободно опасенията си от подобно напрежение. Въпреки че обществата в Европа са социално сравнително хармонизирани, нормално е в тях да протичат социални сблъсъци. Понеобикновен е фактът, че тези сблъсъци често са считани за изключително сериозни. Противоположно на всеобщото мнение се оказва, че съвременните европейци не считат конфликтите между двата пола и между отделните поколения за особен обществен проблем. Все пак по отношение на други аспекти на социалното напрежение, различията между страните са огромни. Жителите на НДЧ/КДЗ изпитват опасения относно класовите отношенията в обществото, т.е. обтегнатите връзки между богатите и бедните и между ръководство и служители. Хората, живеещи в ЕС15, от своя страна, са притеснени главно от напрежението между отделните расови и етнически групи. Обратно на общо възприетите представи, тези опасения не са съсредоточени сред хората с ниска квалификация или с ниски доходи, които са склонни да считат имигрантите за свои конкуренти на трудовия и жилищния пазар, а са равномерно разпределени сред обществените слоеве в долните и горните ешелони на социалната йерархия. Това показва, че растящите опасения от имиграцията в разширена Европа, характерни за жителите на ЕС15, вероятно са съпътствани от появата на нова вълна от етнически национализъм, която не бива в никакъв случай да остане незабелязана от официалните власти.

Силата, с която хората в Европа възприемат напрежението между отделните раси и етнически групи, варира според възрастта им. Те преобладават най-силно сред най-младите и са, ако не повече, то поне осезаеми сред най-възрастните жители. Около 51% от младите жители в ЕС15 (на възраст 18-24 години), 41% в НДЧ и 55% в СКЗ са убедени, че съществува много напрежение на расова и етническа основа. Съотношението при най-възрастните (65+) е с 10 процента по-ниско в ЕС15 и в НДЧ, и с 22 процента по-ниско в СКЗ. Като се има предвид, че по-младите жители по-често говорят чужди езици, повлияни са по-силно от глобалната телевизионна култура и вероятно по-често пътуват в чужбина, точно този скептичен възглед сред младото поколение европейци относно мултикултурните общества буди големи опасения и се нуждае от специално внимание от страна на движещите представители на социалната политика.

Прегрупиране на страните в разширения ЕС

Повечето от изследванията, проведени до този момент, следват традиционната класификация според членския статут на отделните страни, която до Май, 2004 г. разграничаваше три групи: ЕС15, НДЧ и СКЗ. Получените данни често влизат в противоречие с тази класификация. Предимно Малта и Кипър, но също така и Чехия и Словения, показват доста чести признаци на доближаване до стандарта на старите страни-членки на ЕС, отколкото останалите страни в групата на НДЧ/СКЗ. Нивото на доходите в тези страни е по-близо до средните цифри за ЕС15, отколкото до средните резултати за НДЧ, жилищните условия са много по-добри в сравнение с всички останали държави в групата, необходимостта от лишения в домакинството е по-рядко срещана, а отчетеното здравословно състояние е много по-добро от това на жителите във всички останали страни от групата. В добавка към това, жителите на тези страни са като цяло и много по-удовлетворени от живота си. В този смисъл се очаква тези четири държави да се превърнат в авангард при изграждането на един по-съгласуван бъдещ Европейски съюз.

По подобен начин две от старите членски държави на ЕС15 - Португалия и Гърция, и в по-слаба степен Испания, се доближават в много отношения повече до по-богатите страни от НДЧ, отколкото до останалите страни-членки на ЕС15. Стандартът на живот и здравното състояние на жителите на тези страни са съпоставими с тези в Кипър, Чехия, Малта и Словения. Разликите в нивата на субективното благосъстояние също са една забележими.

С разширяването на ЕС постепенно се обособяват три формации от държави, разграничаващи се помежду си главно по условията на живот на своите жители: 1) старите държави-членки от северна и централна Европа; 2) старите Средиземноморски държави-членки (Гърция, Португалия и Испания) заедно с повечето от по-богатите страни от НДЧ (Кипър, Чехия, Малта и Словения); и 3) Балтийските държави (Естония, Латвия и Литва), Унгария, Полша и Словакия. Мястото на Италия в това разпределение не е много ясно. В някои отношения – като напр. жилищния стандарт и условията за работа - Италия клони повече към първата група. В някои други аспекти, като напр. качеството на системата за социално осигуряване и семейно подпомагане, тя е по-близо до втората група. Грите кандидатстващи за членство държави стоят ясно в страни от изброените три групи. Както бе вече подчертано, качеството на живот в тези държави от гледна точка на реалните жилищни условия и субективното благосъстояние е определено по-ниско от това в ЕС25.

Разширението от Май, 2004 означава, че НДЧ ще имат нужда от подкрепата на регионалните и структуриращите фондове с цел пълното им внедряване в ЕС. Основните предизвикателства са в този смисъл две: географска интеграция на новите държави-членки в разширения ЕС и непреставащи усилия за насърчаването на необлагодетелствените региони вътре в старите граници на ЕС с цел догонване на темповете в останалите страни на Съюза.

Библиография

Alber, J. and Fahey, T., *Perceptions of living conditions in an enlarged Europe*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2004.

Alber, J. and Kohler, U., *Health and care in an enlarged Europe*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2004.

Allardt, E., 'Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research', in Sen, A. and Nussbaum, M., *The quality of life*, Clarendon Press, Oxford, 1993, pp. 89–94.

Argyle, M., 'Causes and correlates of happiness', in Kahneman, D., Diener, E. and Schwarz, N. (ed), *Well-Being: The foundations of hedonic psychology*, Russell Sage Foundation, New York, 1999, pp. 353–373.

Berkman, L. and Kawachi, I., *Social epidemiology*, Oxford, Oxford University Press, 2000.

Council of the European Union, 'Council decision for guidelines for Member States' employment policies for the year 2002', *Official Journal of the European Communities* 01.03.2002, pp. 60–69.

Cummins, R. A., 'The domains of life satisfaction: An attempt to order chaos', *Social Indicators Research*, 38, pp. 303–328, 1996.

Delhey, J., *Quality of life in Europe, life satisfaction in an enlarged Europe*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2004.

Delhey, J. and Newton, K., 'Who trusts? The origins of social trust in seven societies', *European Societies*, Vol. 5, No. 2, 2003, pp. 92–137.

European Commission, *Towards a Europe for all ages: Promoting prosperity and intergenerational solidarity*, COM(1999)221 final, Brussels, 1999.

European Commission, *Social Policy Agenda*, COM(2000) 379 final, Brussels, 2000a.

European Commission, *Towards a community framework strategy on gender equality (2001–2005)*, COM (2000) 335 final, Brussels, 2000b.

European Commission, Directorate-General for Employment and Social Affairs, *Social protection in Europe 2001*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2002a.

European Commission, *The life of women and men in Europe: A statistical portrait, Data 1980–2000*, Eurostat. Theme 3. Population and social conditions, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2002b.

European Commission, *The social situation in the European Union 2003*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2003.

European Commission, *A new partnership for cohesion: Convergence, competitiveness, cooperation. Third report on economic and social cohesion*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2004a.

European Commission, *Communication on Modernising social protection for the development of high quality, accessible and sustainable health care and long-term care: support for national strategies using the 'open method of coordination'*, COM (2004) 304 final, Brussels, 2004b.

European Parliament, the European Council, the European Commission, 'Charter of Fundamental Rights of the European Union', *Official Journal of the European Communities*, C364, 2000.

European Parliament, *Report on reconciling professional, family and private lives*, Brussels: Committee on Women's Rights and Equal Opportunities (A5-0092/2004), 2004a.

European Parliament, *Report on the Communication from the Commission on 'Health care and care for the elderly: Supporting national strategies for ensuring a high level of social protection*, Brussels, Committee on Employment and Social Affairs (A5-0098/2004), 2004b.

Eurostat, *Eurostat Yearbook 2003. The statistical guide to Europe. Data 1991–2001*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2003.

Fagan, C., *Working time preferences and work-life balance in the EU: some policy considerations for enhancing the quality of life*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin, 2003.

Fahey, T., Nolan, B., and Whelan, C., *Monitoring quality of life in Europe*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2003.

Fahey, T. and Spéder, Z., *Fertility and family issues in an enlarged Europe*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2004.

Ferrinho, P. and Pereira, M., J. (eds), *The health status in the European Union: Narrowing the health gap*, European Commission, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2001.

GVG (Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und –gestaltung e.V), *Social protection in the candidate countries*, Vol. 40-43, Berlin, Akademische Verlagsgesellschaft, 2003.

Grammenos, S., *Illness, disability and social inclusion*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2003.

International Centre for Migration Policy Development, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, *Migrants, minorities and employment: exclusion, discrimination and anti-discrimination in 15 Member States of the European Union*, 2003.

Kahneman, D., Diener, E. and Schwarz, N. (eds), *Well-Being: The foundations of hedonic psychology*, Russel Sage Foundation, New York, 1999.

Milanovic, B., *Income, inequality, and poverty during the transition from planned to market economy*, Washington D.C., The World Bank, 1998.

ОИСР, *Caring for frail elderly people: Policies in evolution*, Social Policy Studies no. 19, Paris, ОИСР 1996.

ОИСР, *Employment Outlook 2001*, Paris, Organisation for Economic Cooperation and Development, 2001.

ОИСР, *Babies and bosses: Reconciling work and family life, volume 1: Australia, Denmark and the Netherlands*, Paris, Organisation for Economic Cooperation and Development, 2002.

ОИСР, *Babies and bosses: Reconciling work and family life, volume 2: Austria, Ireland and Japan*, Paris, Organisation for Economic Cooperation and Development, 2003.

Paoli, P. and Parent-Thirion, A., *Working Conditions in the acceding and candidate countries*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2003.

Robine, J.-M., Jagger, C. and the Euro-REVES Group, 'Creating a coherent set of indicators to monitor health across Europe: The Euro-REVES 2 project', *European Journal of Public Health*, Vol. 13, Suppl. 1, 2003, pp. 6–14.

Russell, H. and Whelan, C.T., *Low income and deprivation in an enlarged Europe*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin, 2004.

Statistics in Focus, *First results of the demographic data collection for 2002 in Europe*, Theme 3, 20/2003, 2003.

Veenhoven, Ruut, 'Happy life-expectance: A comprehensive measure of quality-of-life in nations', *Social Indicators Research*, Vol. 39, 1996, pp. 1–58.

Webster, J., *Reconciling adaptability and equal opportunities in European workplaces. (Report for DG-Employment of the European Commission)*, Research & Consultancy in Work & Employment, London, 2001.

Whelan, C. T., Layte, R., Maitre, B. and Nolan, B., 'Income, deprivation and economic strain' in *European Social Review*, Vol. 17, No. 4, 2001, pp. 345–369.

World Health Organisation and European Communities, *Health status overview for countries of Central and Eastern Europe that are candidates for accession to the EU*, European Commission, Brussels, 2002.

Zapf, Wolfgang, Individuelle Wohlfahrt: 'Lebensbedingungen und wahrgenommene Lebensqualität', in Glatzer, W. and Zapf, W. (eds) *Lebensqualität in der Bundesrepublik*, Frankfurt a. M./New York, 1984, pp. 13–26.

Приложение: Въпросник на Европейското изследване за качеството на живот

Съотношението на отзовалите се

Във всички държави като основен модел на извадки бе използван многостепенният модел на въроятностите. Като начало бяха обособени регионите и степента на населеност, а в последствие бяха взети случайните извадки.

Съотношението на отзовалите се е изчислено централно от Intomart-GfK , така че големите различия между отделните страни не могат да бъдат приписани на употребата на различни изчислителни методи.

Съотношението на отзовалите се бе изчислено както следва:

Избирателни домакинства = Обща извадка (общ брой на контактувани адресати) – домакинствата, с които не е бил установен контакт

Избирателна извадка = Избирателни домакинства – набелязаните хора, с които не е бил установен контакт

Съотношение на отказалите да отговорят = % от избирателната извадка, в който дадено домакинство или запитан са отказали да отговорят + други случаи на отказ за сътрудничество

Съотношението на отзовалите се = Избирателна извадка – Съотношение на отказалите да отговорят

Държава	Съотношението на отзовалите се
Австрия	63.9%
Белгия	70.4%
Дания	52.4%
Финландия	91.2%
Франция	83.4%
Германия	91.2%
Гърция	39.6%
Ирландия	32.5%
Италия	63.1%
Люксембург	66.1%
Холандия	62.0%
Португалия	59.8%
Испания	30.3%
Швеция	53.6%
Обединеното кралство	79,2%

Източник: Intomart GfK 2003

Държава	Съотношението на отзовалите се
Кипър	82.4%
Чехия	75.1%
Естония	68.8%
Унгария	75.1%
Латвия	72.8%
Литва	64.1%
Малта	91.0%
Полша	66.4%
Словакия	51.0%
Словения	61.6%
България	81.0%
Румъния	55.7%
Турция	37.0%
ЕС15	54.4%
НДЧ	69.4%
ЕС25	59.2%
СКЗ	64.1%
Общо	58.4%

Източник: Intomart GfK 2003

Въпросник на интервюто

НН0 (Household 0 = Домакинство 0) (ИНТ.: ВЪВЕДЕТЕ НОМЕРА НА ИНТЕРВЮТО НА АРХА ЗА КОНТАКТИ)

НОМЕР НА АРХА ЗА КОНТАКТИ: _____

НН1. Бих искал да започна, като Ви задам няколко въпроса относно Вашето домакинство.

Кажете ми, моля, колко човека живеят в домакинството Ви, като броите и себе си? ПОСОЧЕТЕ БРОЯ НА ХОРАТА, ЖИВЕЕЩИ В ДОМАКИНСТВОТО: _____

НН2. (ИНТ.: СЕГА ИЗИСКАЙТЕ ИНФОРМАЦИЯТА, КОЯТО ТРЯБВА ДА ПОПЪЛНИТЕ В СХЕМАТА С ДОМАКИНСТВА НА СЛЕДВАЩАТА СТРАНИЦА, КАТО ЗАПОЧНЕТЕ С ИНТЕРВЮИРАНИЯ)

- a. (ИНТ.: ПОЛОВ КОД НА ИНТЕРВЮИРАНИЯ В ДОЛУПОСОЧЕНАТА СХЕМА)
- b. Нека да започнем с Вас, колко години навършихте на последния си рожден ден?
- c. (ИНТ.: ПРЕСКОЧЕТЕ ИНТЕРВЮИРАНИЯ)
- d. -(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА D) Разглеждайки тази карта, кажете ми, моля, какво е Вашето общо икономическо положение?

НН3. (????ИНТ.: У ВТОРИЯ ЧЛЕН НА ДОМАКИНСТВОТО, ЗАПОЧНЕТЕ С НАЙВЪЗРАСТНИЯ ЧЛЕН НА ДОМАКИНСТВОТО. _ПОВТОРЕТЕ ВЪПРОСИТЕ А - D ОТ СХЕМАТА У ВСИЧКИ ЧЛЕНОВЕ НА ДОМАКИНСТВОТО.)

А сега, като се замислите за членовете на Вашето домакинство и започнете от най-възрастния...

- a. Кажете ми, моля, за мъж или за жена става въпрос?
- b. Колко години навърши този човек на последния си рожден ден?
- c. -(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА С) _Каква е връзката Ви с този човек? _Той/тя е Ваш ...?
- d. -(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА D) И отново, използвайки предходната карта, кажете ми, моля, какво е общото икономическо положение на този човек?

СХЕМА НА ДОМАКИНСТВОТА

		А		В	С	Д
		ИНТ: Код на интервюирания		Възраст	Връзка с интервюирания	Общо икономическо положение?
		Мъж	Жена		Код от по-долу въведения списък	Код от по-долу въведения списък
1	Запитан (а)	1	2			
2	Човек 2	1	2			
3	Човек 3	1	2			
4	Човек 4	1	2			
5	Човек 5	1	2			
6	Човек 6	1	2			
7	Човек 7	1	2			
8	Човек 8	1	2			
9	Човек 9	1	2			
10	Човек 10	1	2			

КОДОВЕ НА ВРЪЗКИ [КАРТА С]

1	брачен партньор/партньор
2	син/дъщеря
3	родител, доведен родител или родител на партньора
4	снаха или зет
5	внук/внучка
6	брат/сестра (вкл. природени или доведени братя и сестри)
7	други роднини
8	други, не роднини

КОДОВЕ НА ИКОНОМИЧЕСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ [КАРТА D]:

1	работещ като служител или работодател/собствен работодател
2	работещ, получаващ детски или друг тип помощи
3	работещ като роднина, помагач в семейна селскостопанска фирма или в семеен бизнес *
4	безработен по-малко от 12 месеца
5	безработен 12 или повече месеца
6	неработоспособен поради наличието на дълготрайно заболяване или инвалидност
7	пенсионер
8	изцяло в домакинството/ отговорен за всекидневните покупки и грижите за дома
9	учащ (в училище, университет и т.н.) / студент
10	други

* Ако интервюираният получава условно надница или заплата за работата си в семейна селскостопанска фирма или в семеен бизнес, _въведете код 1 (“работещ като служител”)

СЛЕД КАТО ПОПЪЛНИТЕ ВСИЧКИ ЧЛЕНОВЕ НА ДОМАКИНСТВОТО ВЪВ СХЕМАТА, _АКО:

- > КОДЪТ НА ИНТЕРВЮИРАНИЯ Е 1-2, ПРЕМИНЕТЕ КЪМ В2
- > КОДЪТ НА ИНТЕРВЮИРАНИЯ Е 3-10, ПРЕМИНЕТЕ КЪМ В1

B1. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ИНТЕРВЮИРАНИЯ Е БЕЗ ПЛАТЕНА РАБОТА (КОДОВЕ 3-10 В D В СХЕМАТА НА ДОМАКИНСТВОТА)

Работил(а) ли сте някога платена работа?

- 1   Да   →   Задайте В3
 2   Не   →   Преминете към В14
 3   Не мога до отговора   →   Преминете към В14

B2. ПОПИТАЙТЕ УЧАСТНИКА, ДАЛИ ИМА ПЛАТЕНА РАБОТА (КОДОВЕ 1-2 В D В СХЕМАТА НА ДОМАКИНСТВОТА)

Каква е настоящата Ви работа?

(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТАТА С В2 И КОДА В ДОЛУПОСОЧЕНАТА СХЕМА ПОД В2)

B3. ПОПИТАЙТЕ УЧАСТНИКА, ДАЛИ Е ИМАЛ ПЛАТЕНА РАБОТА (КОД 1 ВЪВ В1)

Каква бе последната Ви работа?

(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В2 И ОТБЕЛЕЖЕТЕ КОД В ДОЛУПОСОЧЕНАТА СХЕМА ПОД В3)

	В2 настояща работа	В3 предишна работа
СОБСТВЕН РАБОТОДАТЕЛ		
Земеделец/фермер	1	1
Рибар	2	2
Специалист (юрист, медицински работник, счетоводител, архитект и прочие)	3	3
Собственик на магазин, занаятчия, други, работещи на свободна практика	4	4
Предприемач, собственик (пълен или в ролята на партньор) на компания	5	5
СЛУЖИТЕЛ		
Щатен специалист (щатен лекар, юрист, счетоводител, архитект)	6	6
Висше управленческо ниво, директор на високия мениджмънт_(управителен директор, главен директор, друг тип ръководител)	7	7
Средно управленческо ниво, друг тип управление (ръководител на отдел, _ младши ръководител, учител, техник)	8	8
Щатно работно място, работа предимно на бюро	9	9
Щатно работно място, не на бюро, а свързано с пътуване (дистрибутор, шофьор и прочие.)	10	10
Щатно работно място, не на бюро, а в сферата на услугите_(болнично заведение, ресторант, полиция, пожарна отбрана и прочие)	11	11
Инспектор/контрольор	12	12
Квалифициран работник	13	13
Други (неквалифицирани) физически работници, прислужници	14	14

- B4. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ Е СЛУЖИТЕЛ ВЪВ ФИРМА (КОД 6 – 14 ВЪВ В2 ИЛИ В3)
 На какъв тип договор сте/бяхте ...
 (ИНТ.: ПРОЧЕТЕ НАГЛАС)
- 1 На постоянен договор с неограничен срок
  - 2 На фиксиран срочен договор – по-кратък от 12 месеца
  - 3 На фиксиран срочен договор – 12 или повече месеца
  - 4 На временен договор с агенция за наемане на работна ръка
  - 5 На стаж или друга тренировъчна програма
  - 6 Без писмен договор
  - 7 Други
  - 8 (Не мога да отговоря)
- B5. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ИНТЕРВЮИРАНИЯТ ИМА ПЛАТЕНА РАБОТА (КОДОВЕ 1-2 В D В СХЕМАТА НА ДОМАКИНСТВАТА) ИЛИ ДАЛИ ВЪОБЩЕ НЯКОГА Е ИМАЛ ПЛАТЕНА РАБОТА (КОД 1 ВЪВ В1)
 Какъв е / беше броят на служещите на работното Ви място, без да изключвате себе си?
 (ИНТ.: ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)
- 1 Под 10
  - 2 10 до 49
  - 3 50-99
  - 4 100-249
  - 5 250-499
  - 6 500-999
  - 7 1,000 - 1999
  - 8 2,000 или повече
  - 9 (Не мога да отговоря)
- B6. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ИНТЕРВЮИРАНИЯТ ИМА ПЛАТЕНА РАБОТА (КОДОВЕ 1-2 В D В СХЕМАТА НА ДОМАКИНСТВАТА) ИЛИ ДАЛИ ВЪОБЩЕ НЯКОГА Е ИМАЛ ПЛАТЕНА РАБОТА (КОД 1 ВЪВ В1)
 Носите ли /носил ли сте отговорност за работата на други служители на основното си работно място?
- 1 Да
  - 2 Не
  - 3 Не мога да отговоря
- B7. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ИНТЕРВЮИРАНИЯТ ИМА ПЛАТЕНА РАБОТА (КОДОВЕ 1-2 В D В СХЕМАТА НА ДОМАКИНСТВАТА) ИЛИ ДАЛИ ВЪОБЩЕ НЯКОГА Е ИМАЛ ПЛАТЕНА РАБОТА (КОД 1 ВЪВ В1)
 Колко часа работите /работехте обикновено на седмица (на основното си работно място), _включително платените или неплатени извънредни работни часове?
 (ИНТ.: ВЪВЕДЕТЕ БРОЙ ИЛИ 999 ПРИ “НЕ МОГА ДА ОТГОВОРЯ)
-

- B8. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ИНТЕРВЮИРАНИЯТ ИМА ПЛАТЕНА РАБОТА (КОДОВЕ 1-2 В D В СХЕМАТА НА ДОМАКИНСТВОТА) ИЛИ ДАЛИ ВЪОБЩЕ НЯКОГА Е ИМАЛ ПЛАТЕНА РАБОТА (КОД 1 ВЪВ В1) (ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В8)**

Да кой от следните сектори на икономиката спада/спадаше дейността на Вашата фирма?

Моля, посочете един сектор, който поглъща **НАЙГОЛЯМА** част от дейността на Вашата фирма.

- 1 Земеделие, лов & лесовъдство
- 2 Риболов
- 3 Минна и каменоломна индустрия
- 4 Производство
- 5 Електричество, газ и водоснабдяване
- 6 Строителство
- 7 Търговия на едро и дребно; ремонт на моторни превозни средства, мотоциклети и стоки за домашна и лична употреба
- 8 Хотелиерство и ресторантьорство
- 9 Транспорт, хранилища и комуникации
- 10 Финансово посредничество
- 11 Недвижими имоти, аренда и ???предприемачество
- 12 Обществена администрация и обрана; задължителна социална защита
- 13 Образование
- 14 Здравеопазване и обществена работа
- 15 Други обществени, социални и частни служби
- 16 Дейности в домакинствата
- 17 Извънтериториални организации и формации
- 18 Други
- 19 (Не мога да отговоря)

- B9. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ИНТЕРВЮИРАНИЯТ ИМА ПЛАТЕНА РАБОТА (КОДОВЕ 1-2 В D В СХЕМАТА НА ДОМАКИНСТВОТА)**

Като изключите основното си работно място, имали ли сте някаква допълнителна платена работа или бизнес, или земеделска дейност през периода на изминалите четири (работни) седмици?

- 1 Да → Преминете към В10
- 2 Не → Преминете към В11
- 3 Не мога да отговоря → Преминете към В11

- B10. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ОТГОВОРЪТ Е ПОЛОЖИТЕЛЕН (КОД 1) ВЪВ В9**

Приблизително колко часа на седмица отработвахте на допълнителното работно място, в бизнеса или в земеделието? Моля, посочете среден брой за последните 4 работни седмици.

(ИНТ.: ВЪВЕДЕТЕ ЧАСОВЕТЕ НА СЕДМИЦА ИЛИ 999, АКО ОТГОВОРЪТ Е НЕ МОГА ДА ОТГОВОРЯ) _____

B11. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ИНТЕРВЮИРАНИЯТ ИМА ПЛАТЕНА РАБОТА (КОДОВЕ 1-2 В D В СХЕМАТА НА ДОМАКИНСТВАТА) (ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В11)

Използвайки ето тази карта, каква е според Вас вероятността да изгубите работата си през идните 6 месеца?

- 1 Много голяма
- 2 Доста голяма
- 3 Нито голяма, нито малка
- 4 Доста малка
- 5 Много малка
- 6 (Не мога да отговоря)

B12. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ИНТЕРВЮИРАНИЯТ ИМА ПЛАТЕНА РАБОТА (КОДОВЕ 1-2 В D В СХЕМАТА НА ДОМАКИНСТВАТА) (ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В12)

До каква степен сте съгласни или не сте съгласни със следните твърдения, описващи отрицателните аспекти на Вашата работа?

(ИНТ.: ПРОЧЕТЕ ТВЪРДЕНИЯТА НАГЛАС)

	(1) Напълно съгласен	(2) Съгласен	(3) Нито съгласен, нито несъгласен	(4) Несъгласен	(5) Напълно несъгласен	(6) (Не мога да отговоря)
a. Работата ми е твърде трудна и напрегната	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Добре платен съм.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. -Как ще върша работата си зависи до голяма степен от мен самия.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d. Работата ми е еднотипна и отегчителна.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e. -Работата ми предлага добри възможности за напредък в кариерата.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
f. Непрестанно работя с фиксирани крайни срокове.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
g. Работя в опасни и нездравословни условия.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

**V13. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ИНТЕРВЮИРАНИЯТ ИМА ПЛАТЕНА РАБОТА
(КОДОВЕ 1-2 В D В СХЕМАТА НА ДОМАКИНСТВОТА)
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В13)**

Колко често Ви се случи едно от следните събития през последната една година?
(ИНТ.: ПРОЧЕТЕ ТВЪРДЕНИЯТА НАГЛАС)

	(1) Няколко пъти седмично	(2) Няколко пъти месечно	(3) Няколко пъти годишно	(4) По- рядко /рядко	(5) Никога	(6) (Не мога да отговоря)
a. Върнах се от работа твърде изморен(а), за да свърша някои от необходимите домашни задължения	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Беше ми трудно да изпълнявам семейните си задължения поради времето, което прекарвам на работното си място	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. Беше ми трудно да се концентрирам на работно място поради семейни отговорности	☐	☐	☐	☐	☐	☐

(ИНТ.: ПОПИТАЙТЕ ВСИЧКИ)

V14. Вие ли сте човекът, който внася най-висок доход в домакинството?

1	☐	Да	→	Преминете към В17
2	☐	Не	→	Преминете към В15
3	☐	И двете поравно	→	Преминете към В17
4	☐	Не мога да отговоря	→	Преминете към В17

**V15. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ КОД 2 ВЪВ В14
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В15)**

Каква е настоящата работа на човекът, който внася най-висок доход в домакинството Ви?
(ИНТ.: КОД В ДОЛУПОСОЧЕНАТА СХЕМА ПОД В15)

- В16. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ КОД 2 ВЪВ В14 И КОД 1 – 4 ВЪВ В15
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В16)**
Работили ли са той/тя някаква платена работа в миналото? Каква бе неговата/нейната последна работа?
(ИНТ.: КОД В ДОЛУПОСОЧЕНАТА СХЕМА ПОД В16)

	В15 настояща работа	В16 предходна работа
НЕРАБОТЕЩ		
Отговарящ за всекидневните покупки и грижата за дома, или моментално безработен, неработещ	1	
Учащ	2	
Безработен или моментално неработещ	3	
Пенсионер или неработоспособен поради заболяване	4	
САМ СИ Е РАБОТОДАТЕЛ		
Земеделец / фермер	5	5
Рибар	6	6
Специалист (юрисл, практикуващ лекар, счетоводител, архитект и прочие)	7	7
Собственик на магазин, занаятчия, други хора на свободна практика	8	8
Предприемач, собственик (пълн или в ролята на партньор) на компания	9	9
СЛУЖИТЕЛ		
Щатен специалист (щатен лекар, юрист, счетоводител, архитект)	10	10
Висше управленчески ниво, директор на високия мениджмънт (управителен директор, главен директор, други директори)	11	11
Средно управленческо ниво, друг тип управление (ръководител на отдел, младши ръководител, учител, техник)	12	12
Щатна работно място, работа предимно на бюро	13	13
Щатно работно място, не на бюро, а свързана с пътуване (дистрибутор, шофьор и прочие)	14	14
Щатно работно място, не на бюро, а в сфера на услугите (болнично заведение, ресторант, полиция, пожарна отбрана, etc.)	15	15
Инспектор/контрольор	16	16
Квалифициран физически работник	17	17
Други (неквалифицирани) физически работници, прислужник	18	18
НЕРАБОТИЛ НИКОГА ПЛАТЕНА		19

РАБОТА (ИНТ.: ПОПИТАЙТЕ ВСИЧКИ)

- В17. Колко стаи има вашето жилище като изключите кухнята, банята, предверието, килера и стаите, използвани само за работа – като напр. кабинети?
(ИНТ.: ВЪВЕДЕТЕ БРОЯ НА СТАИТЕ ИЛИ 99 ПРИ ОТГОВОР “НЕ МОГА ДА ОТГОВОЛЯ”) _____**

В18. Кое от следните твърдения най-добре описва вашето жилище?

(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В18 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

- 1 Собствено без ипотeka (т.е. без изплащаеми заеми)
- 2 Собствено с ипотeka
- 3 Наемател, плащащ наем на хазяин – частно лице
- 4 Наемател, плащащ наем в обществено/безвъзмездно/общинско жилище
- 5 Безплатно жилище
- 6 Други
- 7 (Не мога да отговоря)

В19. Срещате ли се с някои от следните жилищни проблеми?

(ИНТ.: ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Да	(2) Не	(3) НМДО
1 Липса на пространство	☐	☐	☐
2 Изгнили прозорци, врати или подови настилки	☐	☐	☐
3 Влага/Течове	☐	☐	☐
4 Липса на вътрешна тоалетна	☐	☐	☐

В20. Съществуват неща, които много хора не могат да си позволят, дори и да ги желаят. Мога ли да отбележа за всяко едно от долуизброените неща, дали Вашето домакинство може да си го позволи, в случай че желае това?

(ИНТ.: ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Да, може да си го позволи, ако желае	(2) Не, не може да си го позволи	(3) Не мога да отговоря
1 Поддържане на дома достатъчно топъл	☐	☐	☐
2 Заплащане на едноседмична годишна почивка извън дома (без да се отсяда при роднини)	☐	☐	☐
3. Подновяване на всяка износена мебел	☐	☐	☐
4. възможност за месна храна или риба на всеки два дена, стига да са желани	☐	☐	☐
5. Покупка на нови дрехи, а не на дрехи от втора ръка	☐	☐	☐
6. Приемане на приятелски или семейни посещения с храна или питие поне веднъж в месеца	☐	☐	☐

B21. Ще прочета няколко неща, които може да притежава едно домакинство. Кажете ми, моля, дали Вашето домакинство ги притежава, не ги притежава, защото не може да си ги позволи, или не ги притежава, защото не се нуждае от тях?
(ИНТ.: САМО ЕДИН ВЪПРОС - ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Домакинството ги притежава	(2) Не ги притежава защото не може да си ги позволи	(3) Не ги притежава защото не се нуждае от тях	(4) Не мога да отговоря
a. Кола или фургон за лично ползване	☐	☐	☐	☐
b. Домашен компютър (PC)	☐	☐	☐	☐
c. Пералня	☐	☐	☐	☐

B22a. Имате ли земя – собствена или взета под наем- с цел животновъдство или производство на храна?

(ИНТ.: ТОВА НЕ ВКЛЮЧВА ГОЛЯМА ГРАДИНА)

- 1 Да
2 Не
3 Не мога да отговоря

B22b. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ КОД 1 ВЪВ В22А

Какъв е площта на тази земя?

(ИНТ.: ЗАПИС В КВАДРАТНИ МЕТРИ, АКРИ ИЛИ ХЕКТАРИ, СПОРЕД ПРИЕТАТА В СЪОТВЕТНАТА СТРАНА МЕРНА ЕДИНИЦА)

(ИНТ.: ВЪВЕДЕТЕ 999999 ПРИ ОТГОВОР “НЕ МОГА ДА ОТГОВОРЯ)

_____ квадратни метра ИЛИ _____ акра ИЛИ
_____ хектара ИЛИ 999999 НМДО

(ИНТ.: ПОПИТАЙТЕ ВСИЧКИ)

B23. През изминалия един месец ...?

(ИНТ.: ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Да	(2) Не	(3) НМДО
a. Посещавали ли сте събрание на благотворителна или доброволческа организация	☐	☐	☐
b. Участвали ли сте в съвет или в доброволческа дейност на доброволческа организация	☐	☐	☐

B24. През изминалата една година ...?
(ИНТ.: ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Да	(2) Не	(3) НМДО
a. Взимали ли сте участие в среща на профсъюз, политическа партия или политическа фракция, в протест или демонстрация. Подписвал ли сте петиция?	☐	☐	☐
b. Имал ли сте контакт с политик или политически представител (извън рутинния контакт при ползване на обществените услуги)	☐	☐	☐

B25. В днешно време някои хора по една или друга причина не гласуват. _Вие гласувахте ли в последните [държавни] национални избори, проведени през [месец/година]?

- 1 Да
 2 Не
 3 Без право да гласува
 4 Не мога да отговоря

B26. Като изключите сватбите, погребенията и останалите важни религиозни събития (напр. кръщенета, Коледа/Великден или други специфични празници), колко често посещавате религиозни литургии?

(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА B26 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

- 1 Повече от веднъж в седмицата
 2 Веднъж в седмицата
 3 Веднъж или два пъти в месеца
 4 Няколко пъти в годината
 5 Веднъж в годината
 6 По-рядко от веднъж в годината
 7 Никога
 8 (Не мога да отговоря)

B27. Какво е доверието Ви във възможностите на долу посочените две системи да реагират адекватно на нуждите Ви?

(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА B27 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Голямо доверие никакво доверие	(2) Известно	(3) Почти никакво доверие	(4) Изобщо доверие	(5) (Не мога да отговоря)
a. Държавната пенсионна система	☐	☐	☐	☐	☐
b. Системата за социални помощи	☐	☐	☐	☐	☐

B28. Общо погледнато, бихте ли застанали зад твърдението, че на повечето хора може да се има доверие, или си мислите, че е нужно особено внимание при взаимоотношенията с тях? Моля, посочете отговор по десетобалната система, където 1 означава особено внимание, а 10 означава, че на повечето хора може да се вярва.
(ИНТ.: ВЪВЕДЕТЕ РЕЗУЛТАТА ИЛИ 11 ПРИ “НЕ МОГА ДА ОТГОВОЛЯ”) _____

B29. Във всички държави се стига понякога до обтегнати отношения между социалните групи. _Според Вас, до каква степен са обтегнати отношенията между следните групи във [съответната държава]
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В29 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Много обтегнати	(2) Сравнително обтегнати	(3) Без на обтегнати	(4) (Не мога да)
a. Богатите и бедните хора	☐	☐	☐	☐
b. Ръководство и персонал	☐	☐	☐	☐
c. Мъжете и жените	☐	☐	☐	☐
d. Възрастните хора и младите хора	☐	☐	☐	☐
e. Отделните расови и етнически формации	☐	☐	☐	☐

B30. Моля, кажете ми, дали сте напълно съгласен, донякъде съгласен, донякъде несъгласен или напълно несъгласен със всяко едно от следните твърдения:
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В30 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Напълно съгласен	(2) донякъде съгласен	(3) донякъде несъгласен	(4) Напълно несъгласен	(5) (Не мога да отговоря)
Гледам на бъдещето с оптимизъм.	☐	☐	☐	☐	☐
С цел да прогресирате в днешно време Сти принудени да вършите некоректни неща.	☐	☐	☐	☐	☐
Чувствам се изолиран от обществото.	☐	☐	☐	☐	☐
Добрият късмет е по-важен за успеха от твърдата работа.	☐	☐	☐	☐	☐
Животът в днешно време е толкова сложен, че не мога да намеря собствения път.	☐	☐	☐	☐	☐

B31. Като вземете предвид всички необходими аспекти, в каква степен сте удовлетворен от настоящия си живот? Моля, посочете отговор по десетобалната система, където едно означава “твърде недоволен”, а 10 означава “много доволен”.
(ИНТ.: ВЪВЕДЕТЕ РЕЗУЛТАТА ИЛИ 11 ПРИ “НЕ МОГА ДА ОТГОВОЛЯ”) _____

В32. Бихте ли ми казали, какво е настоящото Ви семейно положение? _Кое от следните определения го описват най-точно? Вие сте ...?

(ИНТ.: ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

- 1 Женен/омъжена или живеещ(а) с партньор
- 2 Разделен(а) или разведен(а), неживеещ(а) с партньор
- 3 Вдoveц/вдовица, неживеещ(а) с партньор
- 4 Стар ерген/мома, неживеещ(а) с партньор
- 5 (Не мога да отговоря / Без отговор)

В33. Колко собствени деца имате?

(ИНТ.: ВЪВЕДЕТЕ БРОЯ НА СОБСТВЕНИТЕ ДЕЦА, АКО НЯМА ТАКИВА, ВЪВЕДЕТЕ '00') _____

В34. Като имате предвид хората, живеещи извън Вашето домакинство, средно колко често сте в директен контакт (лице в лице) _с...

(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В34 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

(ИНТ.: В СЛУЧАЙ, ЧЕ ИМА НАПР. НЯКОЛКО ДЕЦА, ПОСОЧЕТЕ ОТГОВОРА, КАСАЕЩ ДЕТЕТО, С КОЕТО ИНТЕРВЮИРАНИЯТ ИМА НАЙЧЕСТ КОНТАКТ)

	(1) Повече от веднъж дневно	(2) Всеки ден или почти всеки ден	(3) Поне веднъж седмично	(4) Веднъж или два пъти месечно	(5) Няколко пъти годишно	(6) По- рядко такива	(7) (Нямам да отговоря)	(8) (Не мога роднини)
a. Някое от децата си	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Майка си или баща си	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. Някой от приятелите или съседите си	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

В35. Приблизително колко често сте в контакт с приятелите или семейството си по телефона, email-а или пощата?

(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В35 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

- 1 Повече от веднъж на ден
- 2 Всеки ден или почти всеки ден
- 3 Поне веднъж в седмицата
- 4 Веднъж или два пъти в месеца
- 5 Няколко пъти в годината
- 6 по-рядко
- 7 (Не мога да отговоря)

В36. От кого бихте получили подкрепа във всяка от следните ситуации?
Изберете най-важния човек за всяка една ситуация.
 (ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В36 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Член От семейството	(2) Колега от работата	(3) Приятел	(4) Съсед	(5) Някой друг	(6) Никой	(7) (Не мога да отговоря)
a. Ако сте болен и имате нужда от помощ в домакинството	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b. Ако имате нужда от съвет, касаещ сериозен личен или семеен въпрос	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c. Ако се чувствате леко депресиран и искате да си поговорите с някого	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d. Ако имате нужда от €1,000 ³ , за да покриете неотложна нужда	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

В37. ПОПИТАЙТЕ ВСИЧКИ

Колко често участвате в някоя от следните извънработни дейности?
 (ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В37 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Всеки Ден	(2) Три или четири пъти седмично	(3) Веднъж или два пъти седмично	(4) Веднъж или два пъти месечно	(5) по рядко	(6) Никога	(7) (Не мога да отговоря)
Грижи за децата и тяхното образование	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Домакинска работа	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Грижи за възрастни роднини/ роднини – инвалиди	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

В38. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ВЪОБЩЕ КОД 1 ВЪВ В37А-С

Колко часа дневно посвещавате на....?

(ИНТ.: ПРОЧЕТЕ НАГЛАС ДЕЙНОСТИТЕ, У КОИТО ИНТЕРВЮИРАНИЯТ Е
ПОСОЧИЛ "ВСЕКИ ДЕН" - КОД 1 - ВЪВ В37)

(ИНТ.: ВЪВЕДЕТЕ 99 ПРИ "НЕ МОГА ДА ОТГОВОРЯ")

Въведете броя на часовете

- a. Грижи за децата и тяхното обучение _____
- b. Домакинска работа _____
- c. Грижи за възрастни роднини/ роднини инвалиди _____

В39. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ДОМАКИНСТВОТО СЕ СЪСТОИ ОТ ПОНЕ ДВАМА ДУШИ НАД 18-ГОДИШНА ВЪЗРАСТ_(ВИЖ СХЕМАТА НА ДОМАКИНСТВОТА)

Мислите ли, че работата, която вършите в домакинството, е ...

(ИНТ.: ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

- 1 Повече, отколкото е справедливо
- 2 Точно толкова, колкото е справедливо
- 3 По-малко, отколкото е справедливо
- 4 (Не мога да отговоря)

(ИНТ.: ПОПИТАЙТЕ ВСИЧКИ)

В40. Ще прочета няколко области от ежедневиия живот, за които вероятно отделяте част от времето си. Кажете ми, моля, дали отделяте твърде много, твърде малко или точно толкова време, колкото е необходимо, за всяка една от тези дейности. (ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В40 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Твърде много	(2) Колкото е необходимо	(3) Твърде малко	(4) (Не мога да)	(5) (Не я върша отговоря)
a. Работното място/платената работа	☐	☐	☐	☐	☐
b. Контакт с членове на семейството, живеещи в домакинството Ви или на друго място	☐	☐	☐	☐	☐
c. Други социални контакти (не семейни)	☐	☐	☐	☐	☐
d. Други любими занимания/интереси	☐	☐	☐	☐	☐
e. Сън	☐	☐	☐	☐	☐
f. Участие в доброволческа или политическа дейност	☐	☐	☐	☐	☐

В41. Бихте ли ми казали, като използвате десетобалната система, до каква степен Ви удовлетворява всяко едно от следните неща? Едно означава твърде неудовлетворен, а 10 – напълно удовлетворен?

(ИНТ.: ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС; У ВСЯКА ЕДНА ОТ ДЕЙНОСТИТЕ ВЪВЕДЕТЕ ПОСОЧЕНИЯ РЕЗУЛТАТ ИЛИ 11 ПРИ ОТГОВОР “НЕ МОГА ДА ОТГОВОРЯ”)

- a. Вашето образование _____
- b. Вашата моментална работа _____
- c. Вашия стандарт на живот _____
- d. Вашето жилище _____
- e. Вашия семеен живот _____
- f. Вашето здраве _____
- g. Вашия социален живот _____

В42. Като вземете предвид всички необходими аспекти, определете, моля, по десетобалната система, колкото щастлив(а) се чувствате? Едно означава много нещастен, а 10 – много щастлив.

(ИНТ.: ВЪВЕДЕТЕ ПОСОЧЕНИЯ РЕЗУЛТАТ ИЛИ 11 ПРИ “НЕ МОГА ДА ОТГОВОРЯ”) _____

B43. Какво е здравословното Ви състояние като цяло?
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В43 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

- 1 Отлично
- 2 Много добро
- 3 Добро
- 4 Задоволително
- 5 Лошо
- 6 (Не мога да отговоря)

B44. Страдате или от дълготрайно или инвалидно заболяване, което по някакъв начин ограничава вашата всекидневна дейност? Под “дълготрайно” имам предвид заболяване, което ви притеснява от определено време, или което може да повлияе на ежедневието ви за определен период от време.

- 1 Да
- 2 Не
- 3 Не мога да отговоря

B45. Последният път, когато ви се наложи да посетите лекар или медицински специалист, колко трудно Ви бе да сторите това поради всеки от долуизброените фактори?

(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В45 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Много трудно	(2) Малко трудно	(3) Без затруд- нения	(4) (Иррелевантно/ не ми се е налагал отговоря медицински преглед)	(5) (Не мога да)
a. Отдалеченост от лекарски кабинет /болница/ медицински център	☐	☐	☐	☐	☐
b. Забавяне при насрочване на медицински преглед	☐	☐	☐	☐	☐
c. Време на чакане за медицински преглед в деня на визитата	☐	☐	☐	☐	☐
d. Цена на лекарския преглед	☐	☐	☐	☐	☐

B46. На каква възраст завършихте редовното си образование?
(ИНТ.: АКО ИНТЕРВЮИРАНИЯТ ВСЕ ОЩЕ СЛЕДВА,
ВЪВЕДЕТЕ) _____ години

- B47. Какво е най-високото ниво на образование, което сте завършили?
(ИНТ.: ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)
- 1 Начално образование
  - 2 Средно образование
  - 3 Университет
  - 4 (Без)
  - 5 (Не мога да отговоря /без отговор)
- B48. Следвали ли сте/Посещавали ли сте образователен курс през изминалата една година?
- 1 Да → Задайте B49
  - 2 Не → Преминете към B51
  - 3 Не мога да отговоря → Преминете към B51
- B49. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ДА (КОД 1) ВЪВ B48
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА B49)
Какъв точно е/беше курсът?
(ИНТ.: ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС; САМО ЕДИН ВЪЗМОЖЕН ОТГОВОР)
(ИНТ.: АКО ИНТЕРВЮИРАНИЯТ Е ПОСЕЩАВАЛ ПОВЕЧЕ ОТ ЕДИН КУРС,
????ПОПИТАЙТЕ ЗА НАЙВАЖНИЯ)
- 1 Общообразователен (водещ до официален сертификат, диплома, степен)
  - 2 Компютърен курс
  - 3 Езиков курс
  - 4 Т????ренировъчен курс, свързан с работата или професията Ви
  - 5 Работна тренировъчна програма, предложена като част от социалното подпомагане/бюрото по труда _(напр. За безработните, жените след майчинство, търсещи работа)
  - 6 Курс, свързан с култура или с любимо занимание (напр. По изкуствата/занаятите, танците, спорта или в друга област)
  - 7 Други
  - 8 (Не мога да си спомня)
- B50. ПОПИТАЙТЕ, ДАЛИ ДА (КОД 1) ВЪВ B48
Колко дълъг е / беше курсът? Гледайки тази карта и без значение, дали курсът е бил разделен до няколко дена, моля, посочете, колко дена продължи той, като един ден се равнява на 8 часа.
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА B50 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)
- 1 По-малко от половин ден (по-малко от четири часа)
  - 2 Половин ден или по-дълъг, но по-кратък от два пълни дни (четири – 15 часа)
  - 3 Два пълни дни или по-дълъг, но по-кратък от 10 пълни дни (16 – 79 часа)
  - 4 10 дена или повече, но по-кратък от 40 дена (80 до 319 часа)
  - 5 40 дена или по-дълъг (320 часа или повече)
  - 6 (Не мога да си спомня)
- (ИНТ.: ASK ALL)

- B51. Колко добре четете на английски?
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В51 И ПРОЧЕТЕ НАГЛАС)
- 1 Много добре
  - 2 Доста добре
  - 3 Не много добре
  - 4 Въобще не чета
  - 5 (Не мога да отговоря)
- B52. Кое от следните твърдения най-точно описва, в каква степен сте използвали Интернет през последния един месец?
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В52 И ПРОЧЕТЕ НАГЛАС)
- 1 Използвах го всеки ден или почти всеки ден
  - 2 Използвах Интернет два пъти в седмицата
  - 3 Използвах Интернет сравнително рядко (веднъж в месеца или по-рядко)
  - 4 Не използвах Интернет нито веднъж
  - 5 (Не мога да отговоря)
- B53. Приблизително колко време Ви е нужно, за да отидете до и да се върнете од работа или училище, използвайки обичайното за Вас превозно средство до?
(ИНТ.: ТОВА СЪЩО ВКЛЮЧВА ВОДЕНЕ НА ДЕЦАТА ДО УЧИЛИЩЕ И ПРИБИРАНЕТО ИМ ВКЪЩИ)
(ИНТ.: ЗАПИШЕТЕ ОБЩОТО ВРЕМЕ ЗА ОТИВАНЕ И ВРЪЩАНЕ В МИНУТИ ИЛИ 998 FOR NOT APPLICABLE ИЛИ 999 ПРИ “НЕ МОГА ДА ОТГОВОРЯ”) _____ минути
- B54. Каква обща оценка бихте дали на всяка една от следните обществени услуги в [държава]?
Моля, използвайте десетобалната система, където едно означава много лошо ниво на съответната услуга, а 10 много високо такова.
(ИНТ.: ПРОЧЕТЕ НАГЛАС; ДО ВСЯКА УСЛУГА ПОПЪЛНЕТЕ ЦИТИРАНИЯ РЕЗУЛТАТ ИЛИ 11 ПРИ “НЕ МОГА ДА ОТГОВОРЯ”)
- a. -????Здравни услуги _____
  - b. -????Образователна система _____
  - c. -Общественият транспорт _____
  - d. -Социалните услуги _____
  - e. -Държавната пенсионна система _____
- B55. В какъв тип населено място живеете?
(ИНТ.: ПРОЧЕТЕ НАГЛАС)
- 1 На самота в природата
  - 2 Село/малък град
  - 3 Среден до средно голям град
  - 4 Голям град или предградие на голям град
  - 5 (Не мога да отговоря)

- B56. Моля, помислете си за района, в който живеете в момента – имам предвид всичко в непосредствена близост до дома ви. Имате ли твърде много причини, много причини, няколко причини или нямате никакви причини да сте недоволни от един от следните проблеми?
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА B56 И ПРОЧЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Твърде много причини	(2) Много причини	(3) Няколко причини	(4) Нямам никакви	(5) (Не мога да причини отговоря)
a. Шум	☐	☐	☐	☐	☐
b. Замърсяване на въздуха	☐	☐	☐	☐	☐
c. Липса на достъп до озеленени площи и почивни зони	☐	☐	☐	☐	☐
d. Качество на водата	☐	☐	☐	☐	☐

- B57. Доколко са безопасни според Вас нощните разходки във вашия район?
Мислите ли, че са...
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА B57 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

- 1 Напълно безопасни
2 Сравнително безопасни
3 Сравнително опасни
4 Много опасни
5 (Не мога да отговоря)

- B58. Едно домакинство може да разполага с различни източници на доходи, внасяни от повече от един от неговите членове. Като имате предвид общия доход на вашето домакинство, успявате ли да свързвате двата края?
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА B58 И ПРОЧЕТЕ НАГЛАС)

- 1 Много лесно
2 Лесно
3 Сравнително лесно
4 С известни затруднения
5 Със затруднения
6 С големи затруднения
7 (Не мога да отговоря)

В59. Имало ли е домакинството ви неизплатени дългове в рамките на последните 12 месеца, т.е. не е било способно да плати навреме някоя от следните текущи сметки?

(ИНТ.: ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1)	(2)	(3)
	Да	Не	НМДО
а. Вноски за наем или ипотека	☐	☐	☐
б. Текущи сметки, като напр. електричество, вода, газ	☐	☐	☐

В60. През последните 12 месеца случвало ли се е домакинството Ви да няма средства да плати за храната си?

- 1 Да
2 Не
3 Не мога да отговоря

В61. През изминалата една година прибягвало ли е домакинството ви до отглеждане на зеленчуци или плодове, или развъждане на домашни птици или добитък поради нужда от хранителни продукти?

(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА В61 И ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

- 1 Не, въобще
2 Да, с цел покриване на една десета от хранителните нужди на домакинството
3 Да, с цел покриване на една десета до половината от хранителните нужди на домакинството
4 Да, с цел покриване на половината и повече от хранителните нужди на домакинството
5 (Не мога да отговоря)

В62. Случвало ли се е през последната една година домакинството Ви редовно да подпомага – финансово или с храна - човек, когото познава и който живее извън него (напр. родители, пораснали деца, други роднини или просто познати)?

- 1 Да
2 Не
3 Не мога да отговоря

В63. Случвало ли се е през последната една година домакинството Ви редовно да приема помощ – финансова или във формата на храна – от човек, когото познава и който не живее в него (напр. родители, пораснали деца, други роднини или просто познати)?

- 1 Да
2 Не
3 Не мога да отговоря

B64. Получавали ли сте Вие или друг член на Вашето домакинство някой от следните типове доходи през последните 12 месеца?
(ИНТ.: ПРОЧЕТЕТЕ НАГЛАС)

	(1) Да	(2) Не	(3) НМДО
Доходи от работа (вкл. Доходи от собствен бизнес или от земеделие)	☐	☐	☐
Пенсия	☐	☐	☐
Детски добавки	☐	☐	☐
Помощи за безработни, инвалидна пенсия Или някакви други социални помощи	☐	☐	☐
Други доходи (напр. от спестявания, собственост, борсата и прочие)	☐	☐	☐

B65. Използвайки ето тази карта, моля, сумирайте всички тези източници на доходи (за всички членове на семейството) и посочете, коя буква отговаря на общия чист доход на Вашето домакинство – т.е сумата, която остава, след като извадите данъците? _Ако не знаете точната сума, моля, посочете приблизителна цифра. Използвайте тази част от картата, с която сте най-добре запознат(а).
(ИНТ.: ПОКАЖЕТЕ КАРТА B65)

(ИНТ.: МОЛЯ, ЗАГРАДЕТЕ КОДА, КОЙТО СЪОТВЕТСТВА НА ДАДЕНАТА БУКВА)

Буква	B65
D	01
B	02
I	03
O	04
T	05
G	06
P	07
A	08
F	09
E	10
Q	11
H	12
C	13
L	14
N	15
R	16
M	17
S	18
K	19
(Отказ)	20
(Не мога да отговоря)	21

ТОВА Е КРАЯТ НА ИНТЕРВЮТО – МОЛЯ, ПОБЛАГОДАРЕТЕ НА ИНТЕРВЮИРАНИЯ(АТА) ЗА ОТДЕЛЕНОТО ОТ ТЯХ ВРЕМЕ

EF/04/105/BG